

PROBLEMI

11

JANEZ DOKLER: ANATOMIJA "SAGANOVŠČINE" IN
POTA MLADIH; MATEVŽ HACE: INTENDANT CIRIL;
NAZIM HIKMET: AVTOBIOGRAFIJA; BRANKO HOF-
MAN: POGREBŠČINA; MATJAŽ KMECL: PRAZNA ISKRE-
NOST; BORIS PATERNU: STRNIŠEV "ODISEJ-"; BORIŠ
PATERNU: TAUFERJEV "JETNIK PROSTOSTI-"; PESMI
NADA FRIDAU; ERVIN FRITZ; MARKO KRAVOS; POLDE
OBLAK; MAJA TUL; FRANC VUGA — ZORAN JELENC:
PSIHOLOŠKI VIDIKI DEMOKRATIČNOSTI IN HUMA-
NOSTI V NAŠI OSEMLETKI; ŽIGA KNAP: TEORIJA
SISTEMOV; RADIO IN POSLUŠALCI; JERZY J. WIATR:
SOCIOLOGIJA, DRUŽBENA ZAVEST, POLITIKA — OCENE
IN POROČILA — LIKOVNA PRILOGA IVETA ŠUBICA IN
IVANA SELJAKA ČOPIČA — 1963

REVIIJA ZA KULTURO IN DRUŽBENA VPRAŠANJA

Vsebina

<i>Branko Hofman</i> : Pogrebščina	941
<i>Polde Oblak</i> : Zbežale so davne	951
Vse gre skozi življenje	952
<i>Marko Kravos</i> : Troje makovih semen	952
<i>Ervin Fritz</i> : Pesem	952
<i>Maja Tul</i> : Slutnja, Ob žarah	953
Prvi dan	954
<i>Franc Vuga</i> : Pobegnila v vroč dan, Soba samotne trave	954
<i>Nada Fridau</i> : Severna okna IV, Vendar ne pusti	955
<i>Matevž Hace</i> : Intendant Ciril	956
<i>Boris Paternu</i> : Strnišev »Odisej«	970
<i>Boris Paternu</i> : Tauferjev »Jetnik prostosti«	979
<i>Matjaž Kmecl</i> : Prazna iskrenost	989
<i>Janez Dokler</i> : Anatomija »saganov- ščine« in Pota mladih	996
<i>Nazim Hikmet</i> : Avtobiografija	1006
<i>Ziga Knap</i> : Teorija sistemov	1009
<i>Zoran Jelenc</i> : Psihološki vidiki de- mokratičnosti in humanosti v naši osemletki	1014
<i>Jerzy J. Wiatr</i> : Sociologija, druž- bena zavest, politika	1022
Radio in poslušalci	1034

OCENE IN POROČILA

<i>Ivo Pirkovič</i> : K slovenski zgodovini in starini	1053
<i>Kristijan Ukmar</i> : II. glasbeni bienale v Zagrebu	1058
<i>Blaže Ristovski</i> : Človek, pesnik in borec	1061
<i>Zdenek Heřman</i> : Pregled o pravem času	1063
<i>Italo V. Elena in Epifanio Palermo</i> : »Mesta revščine« in industrijski razvoj republike Argentine	1065

LIKOVNA PRILOGA

<i>Ive Šubic</i> : Vojna 1961, Kolona v gozdu 1962	
<i>Ivan Seljak Čopič</i> : »April 1941«, 1962	

problemi

PROBLEMI — revija za kulturo in družbena vprašanja. Ureja uredniški odbor: Adolf Bibič, Božidar Debenjak, Janez Dokler, Bogdan Kavčič, Vladimir Kavčič, Matjaž Kmecl, Viktor Konjar, Miroslav Košuta, dr. Boris Paternu, Janez Pirnat (odgovorni urednik), Andrej Rijavec, Ivan Rudolf, France Zupan. — Lektor in korektor: Janez Juvan

Uredništvo: Ljubljana, Tomšičeva 12, telefon: 20-487. Nenaročenih rokopisov ne vračamo. Naročila pošiljajte na CK ZMS Ljubljana, Dalmatinova 4, telefon: 32-033, tekoči račun: 600-14-608-28 z oznako: za Probleme. Cena posameznega izvođa za naročnike 50 dinarjev, v kioskih in knjigarnah 100 dinarjev

Izdajata CK ZMS in UO ZSJ v Ljubljani. Tisk, izdelava klišejev in vezava: Tiskarna »Jože Moškrič« v Ljubljani. — Naslovno stran je opremil Janez Pirnat

Pogrebščina

Branko Hofman

(odlomek iz romana)

Trije so sedeli za mizo, kozarce so odrinili ob stran in pili žganje iz pol prazne zelenke. Pepelnik je bil poln ogorkov, po mizi in tleh je bil raztresen pepel, mokri kolobarji zelenke so se poznali na prtu, vmes so ležale igralne karte, pomešane z zmečkanimi in obledelimi fotografijami. Radio — postaja je že davno prenehala s programom — je kar naprej brnel in nad njim je gorela namizna svetilka z velikim zelenim senčnikom. V kotu, na divanu, je ležala oficirska suknja, nemarno vržena, in zraven pas z vojaško pištolo. Obrazi mož so bili zeleni, togi, zagledani v tuj svet neke resničnosti, ki je ni osvetljevala luč z zelenim senčnikom. Gost, kiselkast zrak je pritiskal k tlom. Možje za mizo so sedeli z odpetimi srajcami in zavihanimi rokavi.

Tisti, ki je bil slekel oficirsko uniformo, je bil v škornjih. Z razkrečenimi nogami je na pol ležal na stolu, debel, rdečeličen; z eno roko si je držal mokro brisačo na vratu, z drugo pa si tiščal robček na nos. Pot mu je lil v curkih po obrazu in prsih in ker si ga je brisal z robčkom, ki ga je tiščal pod nos, je bil ves marogast od krvi. Ob njem je sedel širokopleč štiridesetletnik z razvezano kravato. Brazgotina, ki se mu je vlekla od desnega lica čez brado do leve ključnice pod vratom, ga je delala na videz nedostopnega in zagrenjenega. Pred seboj je imel s številkami popisani list papirja: dolgo kolono odigranih partij. Vsevprek je čečkal po papirju, potem pa z otroško radovednostjo gledal vijugaste črke, kot bi iskal obrise neke podobe, ki jo hoče oživetiti.

Na drugem koncu mize, sam zase, s hrbtom obrnjen k oknu, je sedel tretji. Z rokami si je podpiral glavo in negibno strmel v steno. Oči, velike in kalne, so bile pomaknjene v lobanjo; poudarjene lične kosti so dajale očem vtis nenavadne globine. Mož je gledal v steno iz nekega tujega sveta, kot bi se ga ne tikalo okolje in resničnost, ki ji pripada. Bil je bos, njegovi copati so ležali pod mizo, na sebi je imel stare vojaške hlače in razpet suknjič pižame; očala, ki si jih je bil snel, je položil predse na mizo. Če bi ga ne izdajala živčna trzavica okrog ust, bi bil to obraz mrliča z nagrbančeno kožo in s privzdignjeno gornjo ustnico.

Tisti z brazgotino je rekel: »Še vržemo?«

- »Kri mi kar naprej teče iz nosu,« je rekel mož v škornjih.
- »Preveč je imaš. Ti preveč, drugi premalo.«
- »To je zaradi pritiska. Ne smel bi piti.«
- »Larifari.«
- »Ne verjameš?«
- »Preveč krvi imaš, zato se ti cedi iz nosu,« je rekel tisti z brazgotino.
- »Zdravnik mi je prepovedal piti,« je rekel mož v škornjih.
- »Jaz nikoli ne krvavim.«
- »Ti ne, jaz pa.«
- »Mi smo prej krvaveli, mi nimamo preveč krvi.«
- »Z vami sem bil. Ne govori tako.«
- »Pravim, da smo v hosti krvaveli. Mi nimamo krvi, da bi nam tekla iz nosu. Veš, zakaj smo pokopali Črta?«
- »Nehaj!«
- »Povej no, zakaj smo ga pokopali.«
- »Zakantal se je. Zmeraj je bil nor na motorje.«
- »Ni res. Če bi ne bil na motorju, bi umrl na cesti, za mizo, v postelji, kjer koli. Vzelo ga je, ker je bil brez krvi. Mi, stari, smo čisto brez krvi. Na lepem usahnemo.«
- »Zakaj mi vse to govoriš?«
- »Sam veš, zakaj govorim.«
- »In če ne vem?«
- »Nič se ne delaj.«
- »Ti povej!«
- »Ga slišiš, kako se dela?« je rekel tisti z brazgotino tretjemu čez mizo, ki si je z obema rokama podpiral glavo. Ko je videl, da nagovorjeni kar naprej strmi v steno, je tisti z brazgotino jezno obrnil list in začel po drugi strani čakati, kot bi se podpisoval.
- Mož v škornjih si je brisal potno čelo z robčkom, ki ga je držal pod nosom, ko pa je čutil, da mu kri spet teče, ga je zmečkal v kepo in stisnil k nosnicam. Rekel je:
- »Če bi ne bil dežuren, bi bil prišel. Častna beseda.«
- »Če bi hotel, bi bil prišel,« je rekel tisti z brazgotino.
- »Jaz nisem kot vidva. Vojak sem. Komanda je komanda.«
- »In kaj je bil Črt? Povej, kaj je bil? Usran civilist ali komandant brigade?«
- »Seveda je bil včasih komandant. A tisto je minilo. Zdaj je bil invalid.«

Tisti z brazgotino je prenehal pisati po papirju. Pogledal ga je. Potem ga je negibno meril, s prezirom in sovraštvom v očeh. S hripavim glasom je rekel:

»Tako, tako. Zato te torej ni bilo na pogreb? Zato, ker ni bil več komandant, ker je bil invalid?«

»Ni res. Prišel bi, če bi ne bil dežuren.«

»Lažeš, lažeš, lažeš!« je kričal tisti z brazgotino. »In sreča, da te ni bilo! Sreča, pravim. Ko psa bi te spodil, če bi te bil videl za njegovo krsto.«

»Bili smo tovariši,« je rekel mož v škornjih.

»Nič več. Zdaj nič več. Zdaj vem, da sem imel prav. Na lafeti so ga peljali, častno salvo izstrelili, meni pa je ves čas rojilo po glavi, da bi ga morali nositi mi, kruljavci brez nog in brez rok, na pol zapiti hudiči, kuštravi in neobriti, mi, ki smo tiščali roke v žep, ker nam je bilo nerodno sredi vse tiste pošterkane gospode. Črt bi bil srečen, če bi ga nosili mi, če bi mu namesto govora zapeli njegovo pesem, pretaknili žepe in ob jami skupaj pokadili čik. Bil bi srečen. Tako pa je bilo njemu in nam nerodno, ko smo šantali čisto na koncu procesije.«

Mož z brazgotino si je pokril obraz z rokami in globoko sodel.

»Vem, da ti je hudo,« mu je rekel mož v škornjih, »a zato ni treba, da si krivičen.«

»Kdo je krivičen?«

»Ti.«

»Poglej,« je rekel mož z brazgotino in pograbil počekčan list papirja, »dneve in dneve delam tako. Na list papirja se podpisujem. Veš zakaj? Da bi ne pozabil svojega imena. V hosti je bilo vseeno, če si bil Janez ali Peter ali Jože, važno je bilo le, da si bil dober jurišač, miner, mitraljezec, da si dal zadnji čik ranjencu, da nisi požrl naskrivaj skorje kruha. Zavrgli smo imena in položaje, pa smo se vseeno poznali. Vidiš. Po vojni smo še zmeraj mislili, da je čisto vseeno, če si Janez ali Jože ali Peter, živeli smo ko otroci, dokler ni eden in drugi spregledal, da je hudičevo važno, da si prav Janez in Peter in Jože. Za nas pa je bilo že prepozno. Brez imen smo ostali, vojna nam jih je vzela, in zdaj se podpisujem dneve in dneve, da bi se spomnil, kako mi je bilo nekoč ime. Ampak tudi to nič ne pomaga. Črt je bil komandant brigade, pa je bil vse do danes, ko smo ga pokopali, brez imena. Moral je umreti, da smo slišali: ta in ta, komandant brigade, Črt in tako naprej... Z nama je prav tako: onile v pižami bo do smrti ostal upokojen invalid, jaz pa oštir, ki so mu zaprli oštarijo, ker ni zmogel davkov. Ko se bova stegnila, se bo morda kdo spomnil najinih imen, pa ne, ker bi koga zanimalo, temveč zato, ker je takšen red, ker mora biti tudi na pokopališču red. Tam nikogar ne pokopljejo, ki nima imena.

Jaz se podpisujem zdaj, da bom lahko pustil listek in da ne bo treba pogreb-
cem spraševati po mojem imenu.«

»Preveč si pil,« je rekel mož v škornjih. »Vsi smo pili preveč.«

»Ne govori o pijači.«

»Kri mi teče iz nosu, ker sem preveč pil. To je od pritiska.«

»Ali veš, zakaj sva midva brezimna?« je rekel tisti z brazgotino in se spet
začel podpisovati na list.

»Nimaš prav,« je rekel mož v škornjih. »Z vama sem bil v hosti, jaz nisem
eden tistih, ki bi ne vedel, kako ti je pri srcu.«

»Zakaj te potem ni bilo na pogreb?«

Mož v škornjih je pogledal na uro:

»Služba je služba. Čez pol ure moram spet na obhod.«

»Ti si obdržal ime. V kartotekah in dokumentih je zapisano, da si kapetan,
tebi se ni treba podpisovati kot meni. Nisi več naš. Zato te ni bilo na pogreb.«
Zdaj se je obrnil tisti z brazgotino k možu v razpeti pižami in rekel:

»Zakaj si odprl kapetanu, ko je pozvonil? Čez prag bi ga vrgel. Vedel si, da ni
več naš.«

Mož v pižami je ostal negiben; njegov pogled je prihajal iz nekega tujega
sveta, kamor ni segla govornica teh dveh, ki sta se prepirala. Moža z brazgotino
pa ni motilo to; gledal ga je in mu govoril, kot bi nenadoma stekel med njima
zaupljiv pogovor:

»Kajne, da ni več naš?«

»Ne govori neumnosti,« je rekel mož v škornjih.

Tisti z brazgotino je kazal hrbet možu v škornjih in tako je tekel njun pogovor
v pošastni odtujenosti: zaupljivo je govoril možu v pižami, ki je negibno strmel
v steno, odgovarjal pa mu je mož v škornjih, ki si je držal robček pod nosom,
ker mu je tekla kri.

»Bil sem komisar bataljona in ti obveščevalec, ko je onile prišel v hosto. Vzeli
smo ga za svojega. Danes je kapetan, danes ga je sram, da bi šel z nami vred
za pogrebom. Midva sva ostala, kar sva bila.«

»Zakaj vidva, zakaj ne jaz?« je vprašal mož v škornjih.

»Poglej, kakšen je! Na kaj te spominja?«

»Kar povej, kakšen sem.«

»Pravi, da ima prevelik krvni pritisk. Pravi, da bi ne smel piti.«

»Zdravnik mi je prepovedal. Vprašaj, če ne verjameš.«

»Le poglej ga, kakšen je. Ali ni kot mesar?«

»Dobro, zredil sem se. In kaj potem?«

»Tudi tebi se zdi, da je mesar, ali ne? Ko sem ga videl, sem rekel: to je mesar!«
»Po gobcu te bom, po tem tvojem umazanem gobcu,« je rekel mož v škornjih.
»Veš, kaj bova storila?« Tisti z brazgotino se je stegnil čez mizo, kot bi hotel zaupati možu v pižami kdo ve kakšno skrivnost. »Kupila mu bova zapravlživček. Mesar brez zapravlživčka ni mesar. Kaj praviš?«

»Madona, če ne boš nehal, bom šel.«

»Ja, to imaš spet prav... Res bova morala paziti, prekleto bova morala paziti, če mu kupiva zapravlživček. Lahko se zgodi, če ne bo imel konja, da bo naju vpregel v oje, zlezel na kozla, in: ija, ija. Hudič je zmožen vsega. Lahko naju vpreže in se odpelje na prvomajsko parado s transparentom nad glavo: Živela revolucija!«

Mož v škornjih ga je pograbil za vrat in ga divje potegnil nazaj. Tisti z brazgotino se je zamajal na stolu, se oprijel mize in ga začudeno pogledal:

»Kaj je?«

»Neumnosti čvekaš. Če boš tako govoril, ti bo spet kdo stopil na jezik.«

»Ti ne razumeš,« je rekel ubito tisti z brazgotino. »To razume samo on. Midva sva delala revolucijo.«

»Z vama sem bil v revoluciji.«

»O ne. Bil si vojak. Boril si se in zdaj si kapetan. Revolucijo smo delali mi.«

»Vsi, ki smo se borili, smo delali revolucijo,« je rekel mož v škornjih.

»Figo.«

»Pa ti povej.«

»Tisti so jo delali, ki so se dajali. Ti si se boril in postal si kapetan. Drugi so postali funkcionarji in uradniki. Mi pa smo se z dušo dajali in se zapili.«

»Sam si kriv, če si se zapil.«

»Si se kdaj vprašal, zakaj smo se zapili? Nisi. Vidiš, zato tako govoriš. Pa ti bom jaz povedal: brez duše ne moreš živeti. Zato. Dušo smo dali revoluciji in revolucija nam je ni mogla vrniti. V zameno nam je ponujala položaje in nazive in službe in penzije, ampak vse to ne odtehta duše. A ti vsega tega ne razumeš...«

»Zakaj bi ne razumel?«

»Tebi ni bilo nikoli tako kot nama.«

»Kako?«

Mož z brazgotino se je sklonil k tistemu, ki si je držal robček pod nos zaradi prevelikega pritiska, in mu zašepetal:

»Tako, da bi se pogubil.«

»Pogubil?« je začudeno vprašal mož v škornjih.

»Pst.«

Zdaj je tisti z brazgotino preplašeno pogledal moža v pižami, ki je mahoma udaril z rokami po mizi. Imel je temna zapestja, pesti pa stisnjene ko človek, ki škrti z zobmi. Glava, ki si jo je podpiral prej, mu je omahnila na prsi. Obraza ni bilo videti. Počasi je vstal, z glavo na prsih in togo vzravnan, kot bi bil s hrbtno privezan na kol, šel je do divana in se obrnil. Videti je bilo, da se hoče sprehoditi, a ostal je tam, kjer je bil.

Moža, ki sta sedela za mizo, sta ga gledala ko tujca, ki je čisto nepričakovano stopil v njun svet.

Mož v pižami pa je rekel z glavo na prsih:

»Pojdimo v mrtvašnico.«

»Črta smo pokopali, ni ga v mrtvašnici,« je rekel mož v škornjih.

»V mrtvašnici je zmeraj kakšen mrlič. Jaz vem.«

»Pozabi tisto,« je zdaj nekam spravlljivo, skoraj proseče zašepetal mož z brazgotino.

In kot bi ga njegov šepet potegnil v zaupljive globine, je mož v pižami tiho rekel:

»Zato je tako, ker nikoli ne gledamo mrličev.«

»V posteljo ga spravi,« je rekel mož v škornjih tistemu z brazgotino.

»Saj ni pijan,« je rekel tisti z brazgotino.

»Vrglo ga bo, boš videl.«

Težak kiselkast zrak je z zelenim kladivom bil po sencah moža v pižami, ko je rekel:

»V mrtvašnici je zmeraj kakšen mrlič. Nikoli ne pokopljejo vseh.« Umolknil je, potem pa, kot bi se mahoma spomnil nečesa, je skrivnostno dodal:

»Tudi moj mrlič je bil v mrtvašnici in ostal bi tam, če bi ga sam ne bil odnesel naskrivaj.«

»Pusti tisto. Bila je vojna,« je rekel mož v škornjih spravlljivo.

Mož v pižami je stal, kjer je bil, z glavo na prsih, kot bi govoril lastnemu srcu:

»Odneseš sem ga in ga čisto naskrivaj pokopal. Kar je bilo, je bilo, sem rekel. Ko sem prišel drugi dan tja, kjer sem ga pokopal, ga nisem več našel. Tekel sem v mrtvašnico. Spet je ležal tam, kjer je bil. Dal sem ga pod suknjič, mu privezal kamen okrog vratu in ga vrgel ko mačka v vodo. Nisem ga vrgel ko mačka, ker bi ga bil sovražil, le jezilo me je, ker ni ostal tam, kjer sem ga zakopal. Ampak čeprav je imel kamen okrog vratu, je splaval k bregu in videti je bilo, da tudi njega jezi moje ravnanje, ker je sedel na kolo in se odpeljal. Tekel sem v mrtvašnico, a tja se ni vrnil. Tri dni ga ni bilo na spregled. Potem sem ga spet čisto nepričakovano srečal s kolesom na cesti. Stekel

sem za njim, a preden sem ga dohitel, sem moral odnehati zaradi italijanske patrulje.«

»Bila je vojna,« je rekel mož v škornjih.

»Potem sem se nekaj dni potikal po tisti ulici, ker sem vedel, da se bo moral pripeljati tod mimo. Ponoči sem ga hodil čakati k mrtvašnici. Njega pa ni in ni bilo. Kot bi se v zemljo pogreznil. Rekel sem: no, prestrašil sem ga. Zdaj bom imel enkrat za vselej mir. In bil sem že čisto prepričan, da ga ne bo več, in tudi zdravniki v bolnišnici so mi rekli, da je z njim konec, da se mi ne bo nič več prikazoval, tedaj sem ga spet srečal na starem kraju. S kolesom se je pripeljal in si žvižgal...«

Mož v pižami je mahoma umolknil. Nekaj časa je napeto prisluškoval, potem je začel žvižgati. Bila je melodija stare ljubezenske pesmi.

Mož v škornjih se je oprl ob mizo in vstal, da bi stopil k njemu, drugi pa tisti z brazgotino, ga je ihtavo potegnil nazaj:

»Pusti.«

»Ti boš kriv, če bo prišlo,« je rekel mož v škornjih.

Mož v pižami je zdaj mahoma prenehal z melodijo in skoraj osorno rekel:

»Moral sem. Moral sem. Moral sem.«

»Nikar ne govori, saj vemo, kako je bilo,« je rekel mož v škornjih.

»Moral sem,« je trdo ponovil mož v pižami. »Bil je mrlič. Nič bi mi ne bilo mar, če bi ležal v mrtvašnici. On pa se je vozil s kolesom okrog in si žvižgal. Žvižgajo si srečni ljudje, ne pa mrlič. Zato sem ga sovražil. Potegnil sem pištolo, in ko je bil čisto ob meni — sem ustrelil. Padel je s kolesa in se vrgel name. Z vso silo me je zgrabil za vrat. Dušilo me je. Z zadnjimi močmi sem mu razklepal roke. Ko je čutil, da bo moral popustiti, me je ugriznil v ramo in se me z obema rokama oklenil za laket. Ni in ni hotel popustiti. Ulica je bila prazna. Ljudje so se poskrili. Jaz pa sem se boril s človekom, ki mu je kri curkoma lila iz prsi. Potem sem ujel korake, ki so se nama bližali. Bil sem že čisto nor od strahu. Z zobmi sem ga zgrabil za roko in tedaj je popustil. Stekel sem po ulici, čez dvorišča, vrtove, krvav in strgan, ves zadihan sem se skrnil v klet, v vratu me je dušilo, lovil sem sapo, krč me je zvil in potem se mi je dvignil želodec. Ko sem se izpraznil, sem videl, da sem izbljuval tudi njegov prst, ki sem mu ga bil odgriznil, ko se me je oklepal.«

»Pusti to, bila je vojna,« je skoraj proseče rekel mož v škornjih, kot bi prosil zase milosti.

»Nekaj časa je bil mir,« je rekel mož v pižami. »Kar precej dolgo, da sem že skoraj pozabil na vse. Toliko drugih stvari je bilo, da nisem utegnil misliti nanj. Nekoč pa, ko je bilo že vsega konec, me je spet pripeljala pot v mrtvašnico. Prestrašil sem se, ko sem ga našel tam. Ležal je mirno, nič ni bil videti

neučakan in jezen. Zbral sem se in mu rekel na videz spravljivo: Vojne je konec, lahko bi se spravil drugam. — Rekel mi je: 'Če bi mi ne odgriznil prsta, bi se vozil s kolesom okrog, ne ležal bi tu, tako pa...' Videl sem, da mu je samotno in da ni nič preveč zadovoljen, ker mora ležati v mrtvašnici, zato sem mu rekel, da bom kdaj pa kdaj prišel k njemu in mu preganjal dolgčas. — 'O ne,' je rekel resnobno, 'v mrtvašnici je zmeraj kakšen mrlič, nikoli ne pokopljejo vseh. A ti le pridi, zdaj se ne moreva srečati drugod kot v mrtvašnici.' — In tako sva se takrat čisto lepo pomenila.«

»Povedal si že. Kar je bilo, je bilo,« je rekel mož v škornjih.

»Tudi jaz sem mu rekel, ko me je vprašal, zakaj sem mu odgriznil prst in ga potem izpljunil: Kar je bilo, je bilo. A videti je bilo, da ga odgovor ni zadovoljil. S steklenimi očmi me je gledal in se mi smejal. Zato sem mu rekel drugič, da sem mu ga odgriznil, ker me je on prvi ugriznil v ramo, jaz pa sem se boril za življenje...«

»Vsi smo se borili za življenje. Za lepše življenje,« je s poudarkom rekel mož v škornjih.

»Seveda. Rekel sem mu, pa ni verjel. Zavrnil me je: 'Če odgrizneš mrliču prst, te to ne bo pripeljalo v lepše življenje.' Odgovoril sem mu, da sem ravnal po svoji vesti, da sem verjel v vse, kar sem počenjal, da je pravica na moji strani. Rekel mi je: 'Takole pa je z vestjo — na koncu te zmeraj izda, da sploh ne govorim o tem, kako se nikoli ne da dokazati z mrličmi, kdo ima v resnici prav.' — In ko me je tako zmedel, da nisem več vedel ne kod ne kam, sem mu rekel: **IZ LJUBEZNI SEM STORIL.** Življenje sem ljubil, neskončno sem ga ljubil, zato sem se boril, zato sem streljal, zato sem ti odgriznil prst.«

»Točno: zaradi ljubezni,« je rekel mož v škornjih. »Zaradi ljubezni in ker je bila vojna.«

Mož v pižami je nenadoma dvignil glavo. Prvič, odkar je stal tam, kjer je bil, jo je dvignil. Pogledal je k mizi, videl tistega z brazgotino in ob njem moža v škornjih z mokro brisačo za vratom in vsega marogastega od krvavega robca, ki si je z njim brisal potno čelo. In kot bi ju ne videl dobro, si je z roko zaslonil oči in strmel v njiju. Potem je nenadoma planil k mizi, pograbil očala in zdaj je skozi oči gledal krvav obraz moža v škornjih. Potem se je ozrl naokrog, kot bi hotel zbežati, videl je, da ne more nikamor, da je nekje v mrtvašnici, stisnjen med štiri stene, in da ga tesnoba preganjane živali zmeraj bolj oklepa. Težak kiselkast zrak mu je legel na prsi, lovil je sapo, noge so se mu tresle, počasi je spustil roke, v tilniku je čutil mravljince in krčevito se je oprijel mize.

»Zaradi ljubezni?« je šepetal mož v pižami in skozi meglo gledal obrise dveh postav, ki ju je sem ter tja zibal velik črn val.

»Sedi in se pomiri,« mu je prigovarjal mož v škornjih, »bilo je zaradi ljubezni.

Življenje smo ljubili in domovino.«

Mož v pižami je še zmeraj negibno gledal zibajoči se postavi na črnem valu in skoraj vdano čakal trenutka, ko bo tudi njega pograbil in odplaval z brega. V tem spravljenem pričakovanju je mahoma dobila njegova resnica drugo podobo: podobo njegovega življenja, njegove zaznamovanosti, njegovega telesa in neuresničljivosti njegovih želja. V tej zagledanosti je kazal njegov obraz popolno odtujenost. In kot otrok, ki izgovarja težko, nedoumljivo besedo, je začel zlogovati: »Lju-be-zen-lju-be-zen.«

Mož v škornjih, ki je videl, kako nenadoma preudarja o nečem drugem, mu je spravljivo prigovarjal:

»Kako bi sicer vzdržali vse, kar nam je bilo sojeno, če bi ne ljubili in sovražili hkrati... Mar ni tako?«

Obrnil se je k tistemu z brazgotino, kot bi ga rotil, naj mu vendar pritegne. Mož z brazgotino pa je bil videti gluha za vse. Ko uročen je strmel v moža v pižami, ki se je nenadoma prijel za pas, kot bi ga zvil močan krč v drobno. Pot mu je curkoma tekla po skremženem obrazu. V kiselkastem zraku je brnela visoka struna pričakovanja. Potem se je mož v pižami, sopeč in premagujoč veliko bolečino, počasi zravnil. Medtem ko je koščeno telo ležlo navzgor, je odpenjal vojaške hlače in ko je bil čisto zravnan, so mu hlače nenadoma zdrsele s telesa, pokazal je porasel trebuh in namesto moškega moda se je videla velika zarastlina, zgrbančena in rdeča, spotegnjena proti desni strani stegna, kjer se je spreminjala v za pest globoko vdolbino; tu mu je dumdumka odtrgala meso. Mož v pižami se je začel divje tolči po golem trebuhu in kri mu je zalivala oči:

»Tu je moje plačilo za ljubezen... tu je mo-je pla-či-lo za lju-be-zen!«

Tisti z brazgotino, ki ga je ves čas napeto poslušal, kot bi mu odkrival veliko skrivnost, je divje zakričal:

»Nehaj! Nehaj, Tomaž!«

Bil je krik bolečine in hkrati odrešujoč krik osveščanja.

Mož v pižami, s spuščeni vojaškimi hlačami in razmesarjenim telesom, brez moda, je v tej stiski, krvavo brezizhodni, nenadoma zrasel v osebnost: TOMAŽ. Ne samo Tomaž Lučar, nekdanji vosovec in brigadni obveščevalec, partizanski invalid, ne samo Tomaž, ki so mu Italijani ubili ženo in mu je žena pustila otroka, ki je zdaj zdravnica Lidija — temveč tudi TOVARIŠ, ČLOVEK, USODOVEC. Mahoma je bil mož v pižami dvignjen iz anonimnosti in izravnanosti vsakdanjega življenja; v očeh tistega z brazgotino in moža v škornjih se je spreminjal v njuno usodo.

Kot bi vsak zase reševal svoje življenje, sta planila k njemu, da bi ga pomirila, Tomaž pa je divje odskočil, padel po tleh zaradi spuščeni hlače in potem stekel

ko žival po vseh štirih k vratom. Kapetan je skočil čezenj, da bi mu prekrižal pot, Tomaž pa je z nogami prevrnil mizo, se oprijel divana, in še preden sta se vrgla nadenj, je pograbil kapetanovo pištolo in dvakrat ustrelil v zid.

Ko je Bogdan ustavil avto pred hišo, je kar za volanom ponudil Lidiji roko, da bi tako spet vzpostavil narušeno ravnotežje med njima. Potem je pogledal na uro in rekel:

»Malo spanja bo. Zakasnila sva se.«

Potem je videl, da se Lidija ne zgane, da še zmeraj sedi vzravnano in togo, kot je sedela ves čas vožnje. Ko se je sklonil čeznjo, da bi ji odprl vrata, ga je prijela za glavo, potegnila k sebi in potem je čutil, kako globoko, skoraj pogoltno vdihava vonj njegovih las. Ostal je negiben, ohromel, vdan, tako kot na travniku ob reki, le s to razliko, da je zdaj tudi njeno telo sprejemal kot pomirljivo dopolnjevanje svoje pasivnosti. Čisto razumsko, iz neke hladne oddaljenosti, je dojel, da ga je poljubila in da je to znamenje njunega slovesa.

Lidija je spustila Bogdanovo glavo in brez besed izstopila. Ko je stala pred avtomobilom, je pogledala navzgor, videla v očetovi sobi luč, na strehi rogovile televizijskih anten in še više zvezde in oblak, podoben premcu potapljajočega se čolna. Zaloputnila je z avtomobilskimi vrati, slišala je motor, ki ga je prižgal Bogdan, videla svetlobna znamenja žarometov, a se ni obrnila, ni mu pomahala v slovo.

Tišina in očetova luč v oknu sta jo priklicali v resničnost. Počasi je šla k hiši. Roke so se ji tresle, ko je odklepala vrata. V veži je gorela luč. Na stopnicah tudi. V drugem nadstropju so ji povedali sosedje, vzdramljeni zaradi hrupa in strelav, da se je z očetom najbrž nekaj zgodilo. Stekla je v tretje nadstropje, spotoma odprla torbico in med drobnarijami brskala za ključi.

Ko je odklenila vrata, je obstala na pragu in nekaj trenutkov napeto prisluškovala. Nič. Po prstih, oprijemajoč se stene, se je plazila k vratom očetove sobe. Tišina. Pod pragom je lil skozi špranjo pramen medle svetlobe. Z zadnjimi močmi se je oprijela kljuke in odrinila vrata.

V luči, ki je lila izpod zelenega senčnika, je zagledala očeta: med prevrnjeno mizo in razmetanimi stoli je ležal vznak v razpetem jopiču pižame, s spuščeni hlačami in s pištolo v ustih.

Dušan, tisti z brazgotino, je klečal ob njem in ga drgnil z mokro brisačo po prsni. Glava mu je nihala sem ter tja, videla je njegova mokra lica in ni vedela, ali so mokra od solz ali potu. Zibajoč se v enakomernem ritmu rok se je sklanjal nad Tomažem kot mati nad zibelko in zraven govori šepetaje pa odsekano kot hripavec, ki poveljuje bataljonu:

»Ne dezertiraj — Tomaž — ne dezertiraj — Tomaž!«

Na divanu je ležal kapetan, z dlanmi si je brisal kri, ki mu je še zmeraj tekla iz nosu, in potem je s krvavim prstom risal kroge okrog lukenj, ki sta jih naredili krogli v steno; videti je bilo, kot bi risal tarčo za streljanje.

»Kaj je z očetom?« je zakričala Lidija in se ko brodolomec oklenila vrat.

Kapetan se je zdrznil in začudeno pogledal k vratom. Ko jo je spoznal, je bil podoben otroku, ki ga je nekdo zalotil sredi prepovedane igre. Počasi je vstal z divana in rekel:

»Danes so pokopali Črta. Pogrebščino smo pili in ga je vrglo. Ne smel bi hoditi na pogrebe.«

Ko je videl, da ga Lidija ne sliši, da kar naprej negibno gleda očeta in Dušana, ki ga drgne z mokro brisačo, je zakričal:

»Nehaj, Dušan!«

Ihtavo je potegnil odejo z divana in jo vrgel čez Tomaža. Nekaj časa ga je gledal, potem se je sklonil nadenj in mu potegnil pištolo iz ust:

»Porinil sem mu jo, da bi si jezika ne pregriznil. Hud napad je imel, a kmalu mu bo odleglo,« je govoril in tlačil pištolo v dok.

Vsi so molčali.

Kapetan je gledal zdaj Lidijo, zdaj Dušana, potem je s trdimi koraki stopil k oknu in ga odprl. V mesečni noči so svetile zvezde ko jata dremavih rib v plitvem tolmunu.

»Lep dan se obeta,« je rekel kapetan in si prižgal cigareto.

Zbežale so davne

Polde Oblak

*Zbežale so davne,
tihe podobe,
želja, da bi očuval svoj amulet,
vse,
kar je raslo kot vodomet,
kot stebri
prelepe vode.*

*Nemir je ostal...
Ta me bo spremljal kakor nekdo,
ki te objame in zgine.*

*Pride, obstane in ti na lice
nasuje pepel.*

*Notranjost je kamen
kamor prihajamo stari in bolni.*

Vse gre skozi življenje

Polde Oblak

Vse gre skozi življenje:
sence, ki izigravajo luč,
luč, ki izigrava temò.

Slednjič
pride prah
na oboževane stvari.
Sprane, čiste lase
pobelijo dnevi in žalost.

Z jedko ironijo gremo
in z isto
se vračamo v davnost.

Troje makovih semen

Marko Kravos

Troje makovih semen,
črnih in majhnih, pohojenih,
ima sanjo
ponosnega cveta
z rdečo lepoto.
Nič večja niso od makovih semen
svoboda, pravica, bratstvo.

Pesem

Ervin Fritz

Bal sem se polja in oblake ljubiti:
z jutranjo roso posute oči
se prej vnamejo od vina,
srce, ki za oblaki hrepeni,
prej onesreči ničvredna deklina
in mnogo prej zraste v njem bolečina
zavrženih dni.

Bal sem se jih ljubiti.
A zdaj bi jih spet ljubil,
oblake in polja.
Še bolj bi po njih hrepenel,
saj se bom vseeno pogubil
mnogo prej, kot me bo volja
stopiti v pekel.

Slutnja
Maja Tul

misel tli
tli
ne vžge
misel visokih skal

nemir
umri misel samega dne

ti
in nikogar ni v bregu
kamna ne skrijem med kamni
steze ne najdem v asfaltu

psalm
ilo iz zemlje
poj mi da nisem sam

kri
preplavi mi misel prsti

kamen ob kamnu vpije:
ne pridem ne pridem
domov

Ob žarah
Maja Tul

ob žarah
nikjer ni mojih sanj
in ko se vrneš k mojim rokam
boš ostal še bolj sam in ubog
ne misli na moje roke
ne na moje oči
in ne kleši mojih silhuet
kot nebo dolgi dnevi so živi pred mano
miza je živa in vrata in stol
vse ohranja svoj glas:
omara skriva svoje votlo srce
— ko je on umrl —
ne mislim nanj
ne mislim nanj ki je šel
zdaj je vlaga objela les
kupili smo trden les
in še dolgo ne bo segnil

Prvi dan
Maja Tul

dolina
mrzla prekleta
dolga je pot do dna
gole so steze
mrzli so kamni
burja razganja nebo
dolina
dolga kot sanje
votla zemlja pod njo
človek zahteval je k tebi
človek ledenih rok

Pobegnila v vroč dan
Franc Vuga

Vroč dan je eksplodiral.
Samo hrib je še hladen spomenik.
Tja.

Kmalu se razvlečejo stopnišča utrujenosti.
Apnenec, zdaleč uglajen, pred dlanjo rezko sklan,
se segreva.

Na hrbtu sem, ko prisedeš v brezrokavniku,
golih rok, kot bi rad.

Hrib je stopnišče vročini in nama.
Le tisočega škržata je še zaneslo,
da se toplo zgubljam
na kamnitih kladah.

Soba samotne trave
Franc Vuga

Izlet, edino zagrizeno samoten
in so tvoja volnena nedra
senčna sla,

vse moje ženske
v sobi samotne trave,
v pravi tišini insektov,
v sprhljivi vlagi črnice. Globoko dihava
vanjo

prozorno, nitkasto slino,
kot da veva za rodnost
bilke, ki je legla med naju.

Severna okna IV.

Nada Fridau

Balkoni bršljana
in bele črte
utrujenih cest
temnijo.
Obzorja izžgana
zapuščajo modre oči
utrinkom zvezd.
Prikazni strupene noči
hitijo
po žrtve, v svetlobi strte.

Vendar ne pusti

Nada Fridau:

Poleti bodo
odtekle reke
nazaj v podzemlje.
Ognjeni čas
bo zrelih stebлом
rži odrezal klas
in dolge sence dneva
bo sipal pesek sončne ure
čez rob
zahodnih cest.
Vendar ne pusti,
da sama jočem
na grob
zgubljenih srečanj
ciklamni slap
moči,
svoj črni žolč.

Intendant Ciril

Matevž Hace

(Povest iz zadnje vojske)

»Četa bo prišla čez dve, tri ure v vas. Ti, Ciril, boš z obveščevalcem Jernejem vse pripravil — hrano in stanovanje. Saj veš, kako je treba.«

»Kaj pa, če so v vasi Nemci?«

»Ne boj se, niso.«

Komandir je pogledal čez Cirilovo glavo in nadaljeval:

»Niso, toda vseeno se pazi. Ta Štajerska je res posebna dežela. Včeraj še vse mirno, ceste prazne. No, pa se ti kar čez noč pripeljejo. Kamione pustijo na cesti, pa hajdi v strelcih v hribe. Da bi jih hudič vzel! No, kar pojdi in pripravi, kar je treba. Obveščevalec Jernej te bo počakal doli pri Strnadovih. Kaj sem še mislil reči? Vaški terenci so zadnjič obljubili, da bodo priskrbeli za naše čete petdeset parov nogavic. Na kraju smo z njimi. Vse je raztrgano. Pa kaj bi ti govoril, saj veš, kako je.«

Intendant Ciril je napol poslušal. Ni mu bilo prijetno, da ga komandir uči stvari, ki jih ima on v mezincu. Poznal je komandirja, ki rad ponovi besede, katere mu je on, Ciril, povedal. Molčal je, poslušal in vrgel čez pleča torbo in malo italijansko puško. Skoraj stekel je med mladim smrekovim nasadom. Prečkal je valovito senožet in se v globeli ustavil pri Strnadovih. Obveščevalec Jernej je sedel na klopi pod orehom in zajemal iz skledice okisan fižol. Zraven je ležal hleb rženega kruha. Ciril je vedel, da bo obveščevalec Jernej kmalu sorodnik Strnadove Pepine, močne tridesetletne kmečke lepotic, ki je prej odbila vrsto snubcev, a se je zadnje mesece zatreskala do ušes v petindvajsetletnega Jerneja.

Ciril se je ustavil pred Jernejem, ki je bil tako zatopljen v jed, da se niti ozrl ni. »Hm, ješč si, Jernej in Pepina skrbi zate. To je dobro za tvoj trebuh in tvojo glavo,« ga je zbodel Ciril in jezno gledal, kako so v ustih večno lačnega Jerneja izginjali kosi kruha.

Obveščevalec Jernej se je ozrl iznad sklede. Odprl je velika usta. Na širokem dobrodušnem obrazu se je videlo, da mu je všeč, da mu celo intendant hvali Pepino. Odrezal je kos kruha, ga dal Cirilu in hvalil Pepinino skrb in brigo zanj.

»Ja, ja, Ciril, to ti je ženska. Hrani me, kakor mati otroka. Pere me, šiva, nogavice plete, da, srečen sem, da me sploh hoče. Saj veš, te tri bradice pod ušesom niso mala reč, čeprav je pet let starejša od mene. Bojim se, da si ne bi drugega izbrala. Močna je, skrbna in še lepa.«

»Kaj pa še hočeš?«

Iz hiše je prišla Pepina, velika, močna ženska, krepkih nog, močnih prsi in lepega okroglega rdeče belega obraza. Ko je zagledala Cirila, je urno skočila v kuhinjo in še zanj prinesla skodelico okisanega fižola.

»Na fant, jej in kruha si odreži. Sestra ga je prinesla iz doline. Mi imamo samo ječmenovega in koruznega.« Malo je pomolčala in gledala, kako jesta. Jerneja je posebno ljubeznivo gledala. Nato se je obrnila do intendanta Cirila in mu dejala: »Dajte no, prosite za njega, da ne bo kje po neumnosti ostal. Zdi se mi, da je premalo pazljiv. Pri nas bi ga one nemške žvirce že ujele, da ga nisem odvlekla v gozd.«

»No, no, nikar tako,« je prosil obveščevalec Jernej, »ne tako, prosim.«

»Iz iste čete sta in dobro bo zate, če te varuje, kajne Ciril. In zakaj kar molčiš? Kar gresta?« Ko je opazila, da Ciril ne odgovori hitro, je rekla: »Seveda, mene ne briga. Vprašam, ker smo se že štirikrat videli. Lepo prosim, na Jerneja le malo popazite. Zgovorjena sva in ne želim, da bi se mu kaj pripetilo. Če bosta kaj hodila okrog Listne vasi, pazita, tam so kar naprej Nemci.«

»Pepina, Pepina! Kje si!« se je iz sobe oglašal hripav glas. Pepina se je obrnila. »Oče so bolni. Sama sem. Drugi so šli na njive. Zdrava ostanita. Jernej, pazi se.« Obrnila se je in stekla v sobo. Močne kite črnih las so ji visele po hrbtu.

Ciril in Jernej sta odšla za hišo in se obrnila na desno ob smrekovem gozdu. Jernej se je narahlo smejal.

»Rečem ti, Ciril, kako dobra je Pepina. Skrbi zame bolj kakor moj oče, ki mi vsake pol leta samo enkrat piše.«

Intendant Ciril ni šel rad v Listno vas. Niti en dan niso bili s četo tam, ko so se razvile borbe ali preletavala letala. Rajši bi krenil drugam. Vedel je, da njegove besede ne upoštevajo pri načrtih. Dobiš povelje, molči, pokoravaj se in reci: tovariš komandir, razumem. Z obveščevalcem Jernejem si ne bo mogel dosti pomagati. Zaljubljen je v Pepino, še bolj v njene besede in dobrote. Počival bi pri Pepini, ki ga uči, kakor učitelj šolarja v tretjem razredu. Ciril bi rajši kaj drugega delal, kakor skrbel za četo in četno komando. Zgovoren je, rad bi bil četni komisar. Hud je na svojo trgovsko izobrazbo, zgovornost in lepo pisavo. Skrbi, misli, delaj, zbiraj hrano in najboljše hiše za četno komando. To je njegovo delo. Koliko časa še? Že eno leto opravlja te posle. Rad bi nekaj pomenil v bataljonu, težko če bo to dosegel. Večkrat sliši na predavanjih, da so trgovci in bankirji, veleposestniki buržuji in proti napredku. Kadar to

sliši, opazi, da se vsi obračajo proti njemu, kakor bi mu hoteli reči: tudi ti spadaš mednje.

Ob studencu kraj gozda sta srečala Pepinino sestro, ki je bila poročena v dolini. »No, Lojzika,« jo je ogovoril Jernej in jo prijel za roko. »Kaj je novega v dolini? Kaj delajo ljudje? Je Nemcev kaj več, kot jih je bilo? Kaj raztrgancev, si kaj videla? Prekleteo, da jih mi dobimo, kajne Ciril?«

Lojzika se je obrnila k Cirilu in mu povedala, da je v trgu neki stari mož, velik in močan, z dolgimi brki, ki je spraševal, če so kaj slišali o nekem Cirilu, ki da je njegov sin. »Nalašč se je ustavil pri nas, ker je vedel, da sem se omožila z gore v dolino.« Ciril se ni hotel izdati, da je to njegov oče. Samo poslušal je zgovorno Lojziko.

»Pa kaj je počel oni zgovorni mož pri vas,« je radovedno vprašal Ciril Lojziko in jo natančno pogledal v njen lepi, mladostni obraz, ki je bil do polovice zakrit v zeleno ruto, izpod katere so ji silili na čelo črni kodri.

»Kupoval je od našega očeta sivo kobilo. No, ko sta sklenila kupčijo, sta se v sobi z mojim očetom pomenkovala o težkih časih, vojski, partizanih. Ker je moj oče videl, da je neznani mož poštenjak, ki ima sina v gorah, mu je tudi zaupal, da sem jaz iz hiše, kjer se vedno ustavljajo in počivajo partizani. Mož je pa kar naprej pripovedoval o svojem sinu Cirilu, ki da zna nemško in francosko, da je bil v gimnaziji med odličnjaki, da pa ne ve, kako se je privadil gozdnega življenja in kaj je z njim. Fant je resen in za norčije mu ni mar. Ko sem ga podražila, da so tudi v hribih čedna dekleta, je rekel, da ne verjame, da bi se njegov Ciril zatreskal. Po vojni bo študiral in doktor bo postal. Moj oče mu je pa rekel, da naj nikar ne misli na sina, da bo učeni doktor, ker je vojska in v vojski ljudje padajo, so ranjeni in pusti naj sinovo bodočnost njemu in ljubemu bogu, da bo končal to nesrečno vojsko. No, zaklepetala sem se.« Zardela je v obraz in bistro pogledala Cirilu v oči.

»Kaj pa, če ste vi tisti Ciril, ki ga oče že dve leti išče. Lahko poveste, bom zvečer nazaj. Če ste pravi, bom naročila, da ostaneta pri naših, pa bo oče prišel gor. Ali pa, če se potrudite vi do prvih hiš pri gozdu. Kakor hočete. Vaš oče bo dva dni pri nas.«

»Danes ne. Če boste še jutri gori pri Strnadovih, se bom oglasil in se z vami pogovoril,« je tiho dejal Ciril in dal roko zgovorni ženi.

»Kaj pa vidva s Pepino? Le glej, da ne boš kaj slabega govoril o moji sestri. Obveščevalci ste tiči, to vem.«

Obveščevalcu Jerneju se je obraz razlezel od zadovoljstva in ponosa, da celo Lojzika ve, da se imata rada s Pepino.

»Kaj hočem reči,« se je v zadregi izgovarjal Jernej. »Pepina je skrbna zame in še za druge skrbi. Tako dobre, skrbne in poštene punce že dolgo nisem srečal, niti videl. Samo bojim se, da se ne bi premislila. Koliko je teh mladih

petelinov v gorah in vsak malo le pozija mojo Pepino. Ne boj se. Rečem ti, da sem jaz mož beseda. Če me kakšna mina ali rafal ne zadene, sva zmenjena, to bodite brez skrbi. To rečem jaz, Jernej. Tudi moj svetnik Jernej ni bil nikak falot.«

»Dobro je to, če boš res tak,« je zagostolela Lojzika in hitro odšla navkreber. Dan je bil jasen in čist. Daleč spodaj je piskala lokomotiva. Niže na planini je pasel pastir in piskal na piščalko. Močni konji vrancji so pozvanjali. Krave so se ozirale v naša dva junaka, ki sta šla oprezno po stezi navzdol proti Listni vasi.

»Dečko,« ga je prijazno poklical Ciril, »iz katere vasi paseš krave in junce?« Desetletni deček je stal za drenovim grmom in prenehal piskati. Kukal je izza grma in zvedavo ogledoval, če sta prava. Ko je spoznal obveščevalca Jerneja, je stopil izza grmovja. Zapiskal je na piščalko, poskočil in dejal: »Iz Listne vasi sem. Ponikvarjev sem. Ni Nemcev, kar pojdita v vas. Naša mati so slišali, da bodo partizani prišli, pa so toliko kruha spekli. Tudi po drugih hišah ga pečejo. To se bodo najedli. In ržen kruh bo. Še klobase bodo dali, tako sem slišal mater, ki so se zjutraj pogovarjali s sosedo. Punce bodo plesale in v naši hiši, pa tudi po drugih hišah, so pođe poribali. Samo pri Kocmurjevih jih niso, ker Kocmurjevi ne marajo partizanov, ker so jim lansko leto pobrali vole in krave, ovce in prašiče. Pa še Tineta so vzeli v gozd, pa se še ni vrnil. Kocmurjevi pravijo, da bodo takrat pekli kruh za partizane, ko jim bodo vrnil Tineta in vole.«

Zgovorni dečko je zaupljivo pripovedoval obveščevalcu Jerneju vaše novice, kakor da bi ga vsak dan videl.

»Meni moraš vse povedati, kar vidiš in slišiš v vasi,« je dejal Jernej in dal dečku sliko, kako partizani razorožujejo Italijane na Dolenjskem. Pastirček je poskočil, stisnil sliko k sebi in zavpil: »Tako bi morali tudi Nemcem pobrati vse puške. Potem vas bodo naši vaščani raje imeli.«

Obrnil se je in stekel v neko ogrado za kravami. Izza grmovja je bilo še videti zeleni klobuk. V nizkem poletu se je približal kragulj in odletel za bližnjo češnjo. Zibal se je na vrhu in gledal v naša junaka, ki sta šla po ozki, vijugasti stezi. Nato je kragulj zaplahotal, se dvignil in odletel proti vasi. »Hm, danes ne bo sreče,« je čemerno dejal obveščevalec Jernej. »Kragulj in stare ženske prinašajo nesrečo. To so mi večkrat povedali naša babica. To le verjamem.«

»Beži no, Jernej,« ga je zavračal Ciril, »kakšen pa si, da v vraže verjameš, pa še komunist si.«

»Res je, da so me sprejeli v tisto Partijo, to drži. Oni že vedo, zakaj so me sprejeli. Ampak to pa le verjamem, če zjutraj srečaš staro babo, boš imel

smolo ves dan. Če vidiš mačka, ko gre čez cesto, bo hudič ves dan. Če pa kragulja vidiš leteti pred teboj, prinaša nesrečo.« Jernej je končal.

»V nobene vraže in čenče ne verjamem,« je tiho dejal Ciril in posmehljivo pogledal v zaskrbljeni Jernejev obraz. Da bi speljal pogovor drugam, ga je vprašal, kaj misli Lojzika o njem, ko mu je rekla, da ja ne bo kaj slabega govoril o sestri Pepini. In če resno misli na Pepino.

Obveščevalcu Jerneju se je zopet povrnil tisti smehljal, ki ga je imel na licu. Ponosen je bil, da ga je to vprašal. Vedel je, da mu Ciril ne bo hodil v zelje, kakor so želeli drugi. Zvito se je nasmehnil in počasi povedal, da so bili pred njim še drugi obveščevalci. Štirje kot groš grošu podobni so hodili k Strnadovim. Pepina jih je najprej nakrmila z ovsenim kruhom, klobasami in moštom, kakor se spodobi. Nato je šla v dolino in jim prinesla podatkov, kakršne so želeli. Medtem ko je Pepina stikala za podatki in so jo nemški policisti večkrat preiskali, so obveščevalci jedli, pili in igrali karte pri Strnadovih. Ko se je vrnila iz doline, jim je dala vse lepo napisano. Vse je bilo točno — število Nemcev, kaj ljudje govore, koga so zaprli, izgnali, ustrelili, kaj govore Nemci o partizanih, skratka vse, prav vse. Tisti obveščevalci so odšli. Čez štiri dni se je zopet vrnil eden izmed njih. Pepina ga je nakrmila. Ko je bil sit in sam v kuhinji, je rekel, da bi rad pri njej vasoval in jo vprašal, če ima svojo sobo. Pepina ga je pogledala in vprašala, zakaj to sprašuje.

»Ja, ljuba punca, zakaj. To sprašuješ? Ne bodi čudna. Že dve leti nisem spal pri ženski. Ti si pa že v zrelih letih in zdrava si kakor dren v gmajni. Ljubil bi se s teboj. Srečna bi bila oba.«

To ga je pogledala Pepina. Dala je roke v bok in mu rekla: »Kako pa govoriš? Kje si se naučil tega. Ne želim tvojega poljubovanja in ne tvojega smrčanja pri sebi. Kar dobi si tako, kot si ti. Sedaj lahko greš. Zapomni si: če boš še kdaj prišel k nam, boš dobil kruha, klobas pa ne, da te ne bo razganjalo. Če boš pa še tako govoril, ne boš dobil niti kruha. Sedaj pa lahko noč in smrt fašizmu.«

Obveščevalec je zazijal in brez besed odšel. Čez štiri dni pride drugi in ko se je najedel, je hotel poljubiti Pepino. Ona pa mu rečem: »Pojdi v dolino na svoje delo.« On pa: »Pepina, ti in jaz bi skupaj spala in ljubila bi se. Obema bi bilo prijetno.« Pepina se je zasmejala in rekla: »Nočem fanta, ki je manjši in lažji od mene.«

»Pepina, kakor hočeš. Če nočeš, pa se ne bova ljubila in ne poljubovala. Še žal ti bo.« Hitro se je poslovil in odšel. Pod njenim oknom je potem celo noč prepeval: »Oj, ti, Pepina...« Ko se je naveličal, je vstal in še po poti prepeval. Nato se je razjezil in na klancu nad hišo zakričal: »Pepina, ti si hudičeva deklina, ker nečeš ljubiti obveščevalca Mija...«

Pepino so te besede razjezile. Slišala jih je, ker je stala pri oknu. Odprla je okno in zavpila: »Tak si ti, Mijo. Najedel si se, oprala sem te, sedaj me pa še zmerjaš. Kar bodi tak, Mijo, 'višji' ne boš nikoli, da veš. Hudičeva deklina ti ne bo več kuhala, ne prala.« Zaprla je okno in šla spat.

»Vidiš, Ciril, tako so žalili mojo Pepino, ki je zlata vredna.«

Ciril je poslušal in tehtal njegove besede. Rad bi vedel, kako se je ješči in dobrodušni Jernej seznanil s Pepino. Jerneja je oblila rdečica, ko ga je vprašal, v čem je Jernej tako srečen, da ga ima Pepina rada.

»Tako se je zgodilo: Pridem k Strnadovim in se vsedem za mizo. Stari leži bolan v postelji in stoka. 'Ljubi Sveti Krišpirin, čevljarski priprošnik, izprosi mi zdravje pri Višarski materi.' Stara je bila na njivi, Pepina v gredi. 'Oj, žejen sem.'

'Hruškova voda je v omari.'

'Ne morem iz postelje, daj mi hruškove vode.'

Stopim k omari, vzamem hruškovo vodo in jo dam bolniku. Nato sem šel ven. Pepina je ravno spustila osem prašičev iz hleva. Slišal sem, ko me je zagledala, je zamrmrala: 'Spet eden, ki bi jedel, pa nič delal.' Rekel sem ji, da je oče prosil hruškove vode. Nato sem šel v svinjski hlev, zagrabil vile in skidal gnoj na gnojišče. Vzel sem iz koša nastilj, nastlal in si žvižgaje ogledoval vrt. To je gledala, ko je videla, da se mi ne gnusi delo v svinjaku. Pa sem vzel sekuro in v dveh urah nacepil kup polen. To je šele gledala. Liter mošta sem popil.

'Zaslужil si,' je rekla. 'V naši hiši si prvi partizan, ki je prijel za delo. Drugi so 'bolj važni'. Hiše in dela ne vidijo.'

Rekel sem ji, da sem doma s kmetov. Sem drugače čevljar po poklicu, ali vaške navade poznam in obveščevalec sem v četi. Lahko mi kaj pomaga, če hoče. Kakor hitro sem rekel, da sem obveščevalec, se ji je pomračilo lice. 'Hm, to so posebneži. Važni so.' Nisem jih zagovarjal.

Ko sem se po delu najedel, sem še pozdravil starega in mu popravil blazino. Pepina je vse to videla. Lepo sem se ji zahvalil in odšel. Čez dva dni sem se zopet vrnil. Pepina je bila na njivi. Stari je stokal na postelji. Dal sem ga na potrebo in mu dal zdravila, nacepil sem drva, jih dal na ogenj in odstranil lonec, ker je preveč vrelo. Izpustil sem prašiče na vrt, skidal gnoj in, ravno ko sem nastiljal, se je z njive vrnila Pepina z materjo. To sta me gledali, ko sem delal.

'Jezesmarija,' je rekla mati. 'Oče je bolan, moški so v internaciji. Kaj bi dali, če bi imeli takega zeta, ki dela.'

'Hm, delati mora moški, ker brez dela ni jela,' sem ji odgovoril.

'Seveda ga ni,' je prekinila pogovor Pepina. 'Noben obveščevalec, kar jih je vasovalo, ni še nacepil drv in ne skidal gnoja ter nastlal prašičem.' 'Ne znajo

tega, Pepina. Naši obveščevalci imajo doma ženske, ki opravljajo ženska dela. Sedaj morajo pa tekati po vaseh in zbirati podatke: To so ljudje, ki so kar naprej na poti. Vse morajo zvedeti, prav vse.'

Ko sem po dobrem kosilu odhajal, je šla na vrt in mi rekla: 'Ti si pravšnji človek. Delati znaš in nisi tak, kakor so drugi, ki samo ženske obletavajo.' 'Oho,' sem ji rekel, 'pri nas se mora ženska spoštovati, zato pa imamo komisarje, da nas uče in vzgajajo.'

'Kaj vaši komisarji, ne vedo, kakšni so vsi njihovi. O, ne.' No, pa mi je vse to povedala, kakšni so bili tisti.« Jernej je še dodal. »Desetkrat sem bil že pri Strnadovih. Ljudje, kakor se gre. Osemkrat je šla v dolino. Vesti je prinesla točne. Še nikdar ji nisem rekel, da bi rad spal poleg nje. Prijatelja sva in rada se imava. Samo trikrat me je poljubila zunaj pred vrati.«

Jernej je končal. Bližala sta se vasi. Nad drevjem so se spreletavali ptiči, lastavice. Na stoletni lipi je visela slovenska zastava in vihrala v lahнем vetriču.

»Lojzika je vsa drugačna. Poročena je v dolini. Otrok nima. Mož je bolehen in že starejši. Ona pa rada gleda po mladih fantih. Tako se mi je potožila njena sestra Pepina, ker se ji grdo vidi, da išče mlade fante, ko ima vendarle moža.«

Za vasjo na vrtu so se igrali otroci in kriče metali kamenje v staro lipo, okrog katere so bile klopi. Visoko v zraku je letelo letalo in izginjalo proti visokemu Pohorju, kjer je zamolklo bobnelo. Ciril in obveščevalec Jernej sta stopila k Ponikvarjevim v hišo in voščila dober dan. Gospodinja, krepka rdečelična petintridesetletna žena, je oba pozdravila in hitela pogrinjati mizo v hiši. »Slišali smo, da pride brigada.«

»Pride, pride,« je dejal Ciril. Cez čas je rekel, da bi stopil po vasi zaradi hrane. »Ni treba. Razen pri Kocmurjevih je že povsod pripravljeno. Za vse je poskrbljeno.«

Nato je sklenila roke in dejala: »Tako se bojimo, da ne bi nemški zrakoplovi zažgali iz zraka naše vasi. Vi nimate takih pušk, da bi jih pregnali in sklatili? Tiste, ki gredo po cesti, stezah in poteh, je vaša brigada že štirikrat segnala. Kar sedita in jejta, jaz grem k prašičem, da se sprehodijo po vrtu.«

Ciril se je ozrl k Jerneju in mu dejal: »Jernej, ti bi skočil k prašičem, ker se spoznaš na to.« Jernej je nakremžil obraz in požugal s prstom Cirilu. »Ti, ti, ne norčuj se iz mene. Delal bom samo pri Strnadovih, da veš, ker imam tam dekle. Poglej, Ponikvarica je še, čeprav vdova, zdrava kakor žrebica. Še za moškimi gleda, čeprav ima dva hčeri, ki jih imata blizu šestnajst. Če boš prijazen z njo, bo takoj pri tebi, so rekli drugi obveščevalci.«

Ko sta se najedla, sta si ogledala slike po steni. Ponikvarica, cvetoča žena dvajsetih let, z možem ob stolu. Starega deda z brki in tremi medaljami na

vojaški bluzi. Nova hiša z vrtom in letnico 1870. Slika svetega Šimna z žago na rami. Na neki sliki je bil bledečen novomašnik, daljni sorodnik, ki je še mlad umrl.

Sobota je bila in z njiv so se vračala dekleta. Hitro so se umila, preoblekla in stopila na prag. Zvedele so, da bo prišla cela brigada, tista brigada, ki že šest tednov ni bila v vasi. Po celi vasi ni bilo videti fanta ali moškega med osemnajstim in petindvajsetim letom. Bili so v partizanih ali v nemški vojski ali nekje v pregnanstvu. Deklet je bilo v vasi petdeset in osem mladih vdov, katerim so se kar iskriale oči. Ves ta ženski svet je željno pričakoval brigado, da se z borci pogovore, zaplešejo in povesele. Dekleta so predvsem srbele pete. Kadar je bila brigada v vasi, so plesale celo popoldne in tudi daleč čez polnoč. Plesale so do utrujenosti.

Ciril in Jernej sta se odpravila po vasi. Ustavljala sta se pred hišami in se pogovarjala z dekleti, ki so se po dve ali tri skupaj stiskale in s sijočimi očmi spremljale naša junaka, ki sta se resno držala, kakor se spodobi intendantu in obveščevalcu. Na oknih so rasle cvetoče rože v lončkih.

»Kje je Tine? Kaj dela Marko, bo prišel Zvonko,« tako so izpraševale druga za drugo radovedne deklice. »Bo prišel godec Bolte? Ali imate res štiri godce? Je šla res štabna Katrica rodit? Joj, otroka bo imela, le s kom. Jernej, povej no, s kom bo Katrica dobila otroka. Saj bo zmrazil, revček, če bo še eno zimo vojska.«

»S kom,« jo je zateglo oponašal obveščevalec Jernej, »s kom, s svetim duhom, če hočeš vedeti, jezik. Pusti pri miru našo Katrico.«

»Saj nisem nič hudega rekla. To sem vprašala, kar govore ljudje,« je rekla užaljena vdova in hitro odšla v sobo.

Iz zgornjega konca je prihajala četa v vas. Spredaj je šel godec in igral koračnice. Mlad fant je nesel na rami slovensko zastavo, ki jo je visoko dvigal nad svojo glavo. Dekleta so se vsula okrog borcev. Otroci so stekli k trobentaču, ki je držal trobento v roki in zamahoval z njo.

Ciril je odločil, da bo četna komanda v svetli in prostorni hiši. Dekleta so bila nekam poparjena, ker ni bilo v vas cele brigade. »Hm, samo devetdeset jih je.« Ciril je dejal komandirju čete, da so ljudje pričakovali celo brigado in da je tudi hrane za celo brigado. »Hm, tudi dobro, kar bo ostalo, bomo vzeli s seboj,« je dejal komandir malomarno in odšel v spodnji konec vasi, da bi razpostavil straže in poslal patrolo. Preden je odšel, se je obrnil k Cirilu: »Dokler smo v vasi, si prost. Mimogrede naroči ženskam, da nas bodo tudi drugič tako lepo sprejele. Oči imaš, kakor vidim, dobre. Dobro hišo si izbral za nas. Še brigadni bi je bil vesel. No, saj tudi naša četa nekaj pomeni.« Komandir je rad hvalil svojo četo, druge je podcenjeval.

Ciril je šel v kuhinjo in se pogovarjal z vdovo, ki ni imela več kot štirideset let. Izgledala jih je največ trideset. Roke je imela drobne, lepe in čiste. Ōbraz je bil belordec, brez gub.

»Kaj misliš,« je dejala in se obrnila k Cirilu, »lahko bi ostali v vasi teden dni in še več, če se vam hoče.« Ciril je zmigoval z rameni. »Ne vem, to je stvar četne komande, ne pa mene. Opravljam svoje delo, to je vse, kar lahko rečem.«

»Dolgčas je v naši vasi. Moški so pomrli, drugi so v pregnanstvu, tretji v vojski. Otroci so, starci, dekleta in me, vdove. Kako naj se živi brez moških? Manjka jih za delo, pri živini, na polju. Kaj bi vam še govorila. Vi ste še mladi in ne razumete teh stvari.«

»Kaj bi bil mlad, tri leta sem v gozdu in triindvajset let imam. Partizansko leto računam za štiri normalna leta življenja. Občutek imam, da sem star trideset let.«

Ponikvarica mu je narezala šunke in rženega kruha. Nato mu je iz velike steklenice nalila kozarec vina.

»Hčere mi pravijo: poroči se, mati. Sama ne vem, kaj bi naredila. Rečem vam, da mi je težko brez moža. Vam je lahko, ker ste samski in še niste imeli ženske. Kajne, da je niste imeli?«

»Res je, da je nisem imel, ali tako sem in tja sem se pa le pogovarjal z dekleti,« je s posmehom dejal Ciril in se obrnil k njej.

»Pa še brke imate. Rečem vam, da mi je všeč moški, ki ima brke.«

Položil ji je roko na ramo in ji dejal: »Nihče bi vam ne prisodil več kot trideset let.« Zardela je in si popravila lase.

»Ja, seveda, nekaj jih bo že več, ali mož je bil bolehen in me je varčeval ali kako se temu reče. Veste, moški, če je bolan, potrebuje nege, zato se pa ne more razdajati. Koliko sem pretrpela, ko je bil bolan! Cele noči sem prečula, ko sem ga negovala. No, kaj sem imela od življenja — dve hčeri in sina. Nato je zbolel in umrl. Ne vem, kaj je življenje. Pa ta vojska. Lansko leto je prišel neki terenec, ni važno, kako se je pisal, in mi rekel: ‚Ponikvarica, reci kar hočeš, rad bi spal pri tebi.‘ Pogledala sem ga in vprašala: ‚Kje pa, v hlevu ali na senu?‘

‚Ne, ne,‘ mi je odvrnil. ‚Pri tebi bi rad prenočeval.‘ Imel jih je že čez petdeset. Po glavi je bil siv kot golob. ‚Ne, ne boš ne,‘ sem mu rekla, ‚še nikdar nisem spala s starejšim moškim od sebe. S sivčkom že ne bom spala.‘ Tisti terenec je bil jezen, ker sem mu to rekla. ‚Kakšna si, Fanika,‘ je rekel. ‚Borec za revolucijo sem, terenec, vdovec, potreben ženske. Ti, ti si vdova, pa mi odrečeš to prijaznost.‘

‚Ne, ne, s starim že ne bom legla v posteljo. Če ne bo mladega, rajši nič,‘ sem mu povedala.

Jezen je bil, da je bilo kaj.

Kaj misliš, da se bom razdajala slinastim starcem? Ne, ne, tega že ne.« Razvnela se je in še in še govorila, dokler ni pomenka prekinil četni komandir.

»Ha, ha, lepo je to, Ponikvarica. Napajaš Cirila, a za komando pa ne boš nič imela. Strela jasna, žejen sem, kakor sam vrag. Čaj bi pil. Vina pa že tri tedne nisem pokusil. Rečem vam, da bo v vaši hiši komanda, če ste za to ali ne.« Odložil je brzostrelko na mizo in zalučal kapo v kot.

Ponikvarica mu je narezala šunke in dala velik kozarec vina. »Ej, ti goba komandirska. Ti si vedno žejen. Škoda, da si že poročen. Za kmeta bi bil dober.«

»Ljubi bog, rečem ti, da bi te vzela za ženo, ker skrbiš za nas,« je govoril komandir in hitel jesti ržen kruh in šunko.

»Kar počasi govori, oženjen si in zato ti nič ne verjamem,« je rekla s posmehom Ponikvarica.

»Oženjen gor ali dol, tri leta je že nisem videl, pa živi tako. Rečem ti, Ponikvarica, da bi me kmalu komisarji prepričali, da je slabo, če ima človek ženo.« Ciril je molčal in samo poslušal zgovornega komandirja, ki je bil ponavadi osoren in redkobeseden. »Ha, ha, to bodo zvečer dekleta plesala,« je govoril kar naprej.

»Ja, kaj pa vdove. Kje bomo pa me?«

»Če bo kaj ostalo, boste prišle tudi vdove na račun,« se je šalil komandir.

»Slabo plešem, rajši gledam,« je omenil Ciril.

Ponikvarica je pripravljala hrano in vmes govorila, da kljub zrelem letom rada pleše, da vidi v tem edino veselje poleg petja, ki je hribovcem že v krvi. »Veste, moj ded, ki je predlanskim umrl, je tudi rad pel ob vsakem času. Nikdar ni bil vojak. Bil je le kmet, in to zelo veren kmet. Nekoč ga je dve leti bolela noga. Iz nje mu je teklo. Težko je bilo. Stokal je vse noči. No, takrat mu je bilo komaj trideset let. Še mojega očeta ni bilo na svetu. Pripovedoval mi je o svoji boleznini in o zdravljenju. Saj veste, da so ljudje verovali v čudeže, posebno hribovci, ki so bliže nebu, oblakom, strelji, dežju in viharju.« Ponikvarica je sklenila roke na prsih in nadaljevala povest o svojem dedu. »Pa se je ded Jurij zaobljubil materi božji na Brezjah in komaj lezel čez Černivec in Solčavske gore na Brezje na gorenjsko stran. Imel je veliko zaupanje v mater božjo. To je kar naprej pripovedoval. Ko je zagledal oltar matere božje, je tri ure molil in nepretrgoma gledal mater božjo z zlato krono. Nato si je na steni okrog oltarja ogledal slike in napise vseh tistih, ki so ozdraveli. No, ker je imel veliko zaupanje v mater božjo, je tudi ozdravel. Res da je pri tem jemal tudi zdravila, ki jih je nosil neki stari zdravnik, ki je živel čudaško življenje v hribih. Ded Jurij je bil tega tako vesel, da je po tem vsako leto okrog velike maše dva dni pustil vse delo in romal na Brezje. Spotoma se je ustavljal pri križih in molil. Nazaj grede se je

ustavljal v gostilnah, kjer je pel, pil in plesal. Prva leta, ko je zrastel, je moral tudi moj oče z njim. Ko sem pa jaz zrasla, sem ga morala tudi jaz spremljati. Da ste ga videli, kako je klečal pred materjo božjo. Solze so mu lile po obrazu. Stokal je: 'Ti, ti, devica, si dala Juriju zdravje, tebi v čast bom daroval tri prave voščenske, tebi na čast bom zapil za celega teleta. Dvigal je roke, se priklanjal in molil. Jaz sem pa samo gledala, kako lepo zlato krono ima Marija, in se ozirala po drugih slikarijah v cerkvi. Ni mi bil všeč stari menih, ki je mahal z rokami na prižnici in kričal, da bodo pogubljeni vsi tisti, ki okrog cerkve in po bližnjih borštih nečistujejo. Kar bala sem se tistega meniha. Sive oči je imel in vlačil jih je kakor stari sitni in zlobni berači. Ko sva se z dedom vračala, se je še dolgo oziral nazaj in dvigal sklenjene roke. Komaj sva obstala pred gostilno v Bistrici, je zavpil in zavriskal: 'Ju-hu-hu, vina na mizo. Jurij prihaja.' Kot žrebec je skočil h krčmarici, jo poljubil in naročil pet litrov vina. Vriskal, pil in napajal je ljudi okrog mize. Tista krčmarica ga je imela rada. Stiskala ga je in ga poljubovala. Mlada sem bila in samo gledala sem in se čudila dedu, da se je tako hitro spremenil. Ko so romarji odšli, sta se z veselo krčmarico zaprla v gornje prostore na pogovor, kakor je rekel ded. Še prej mi je krčmarica prinesla na mizo malinovca in dve debeli knjigi s slikami življenja in dela svetnic in svetnikov. Pogladila me je po lasih in rekla: 'Punčka, midva z dedom se imava dosti pogovoriti. Prijatelja sva. Ti pa ta čas pazljivo preglej, kako so živeli ti sveti ljudje.' No, jaz sem gledala slike in pila malinovec. Zunaj po beli cesti so se peljali mimo hiše romarji, ki so peli in vriskali. Pa so se ustavili pred gostilno. Posedli so za mizo in klicali krčmarico. Prišle so natakarice in postregle s pijačo in jedačo. 'Ona naj pride,' so kričali romarji, 'gospodinja naj pride! Menda je pri njej tisti stari štajerski Jurij in jo ljubi.' Mlada sem bila, in kar sram me je bilo, ko so govorili te besede. Pa sta prišla iz zgornje sobe ded Jurij in krčmarica. Oba sta bila rdeča v obraz in smejala sta se, držeč se za roke. 'Ju-hu-hu,' so ga z vriskanjem priklicali medse romarji. V gostilni na Černivcu se je šele pilo! No, tam je bilo konec dedovega veseljačenja. Moj oče je s konji prišel po deda in mene.

'Oče, ste romali,' ga je vprašal moj oče.

'I no, seveda sem molil, pa tudi pel sem. Kaj pa bi še drugega delal?'

'Ste se ustavili v Bistrici pri oni,' je vprašal oče.

'I no, seveda sem se,' je veselo rekel ded in dal prst na usta.«

»Vesel in zanimiv človek je bil vaš ded,« je s tihim glasom dejal komandir, ki je dosedaj napeto poslušal. »Več kot šestdeset let je imel, pa je plesal pol ure v gostilni v Bistrici in na Černivcu. Če bi ga pa na Brezjah videli, kako se je ponižno držal v cerkvi. Takrat bi rekli, da jih ima osemdeset. Vprašala sem ga: 'Dedek, zakaj se tako čudno držite pred oltarjem.' 'Enkrat na leto se spodobi, da je človek ponižen. Prepričan sem, da me je mati božja ozdravila. Zato sem

ji večno hvaležen in potem, ko se v cerkvi nastokam, namolim in nagledam Marije, pa od veselja ne vem, kaj bi počel.' Ded je potem pomolčal, pogledal v solčavske planine in počasi nadaljeval: 'Veš, ti mala punca, tristo šestdeset dni kmetujem in mislim, da se spodobi, da nekaj dni v letu romam, molim, obiskujem gostilne, vriskam, pojem in pijem. To bi bil neumen, da bi kar naprej stokal in molil. Vsaka stvar ob svojem času,' tako je ded govoril.

Ko je na Črničvu lezel na voz, ga je moj oče tiho vprašal: 'Oče, koliko ste pa letos pognali po poti na Brezje?'

'Oh, Jožek, kaj to sprašuješ,' je s ponižnim glasom rekel ded, 'v vrednosti osemdeset kilogramskega junčka in dveh ovc. To ni tako veliko.'

'Oh, oče, dosti je, zadosti,' je godrnjal moj oče. 'Dekletce je spalo pri otrocih po gostilnah in plačal sem za vse sam. Jaz sem pa vasoval in se pogovarjal.'

'Ste se kaj oglasili pri oni vaši znanki,' je tiho vprašal moj oče tako, da bi jaz ne slišala.

'Seveda sem se ustavil, ko je pa tako ljubezniva ženska za pomenek.'

'Hm, za pomenek! Oče, kdaj bo konec vaših pomenkov na romanjih. Boljše bi bilo, da se ga nažehtate v Mozirju vsako drugo nedeljo. Pa v Gornjem Gradu bi ga pili, ja, ja!'

'Ne, ne, zaobljubo moram le držati,' še je branil dedek in zapel romarsko pesem.

'Oh, oče, vi ste velik šaljivec,' je resno in tiho dejal moj oče.

'Kmet ne bi smel biti šaljivec, to si čuden, sin moj,' je rekel dedek. 'Zapomni si, moj sin,' je rekel mirneje, ko je nehal peti, 'ljudje našega rodu izumiramo. V mladosti sem delal in še delam. Hudo mi je bilo, ko sem mislil, da bom vse življenje krevsljal. Kmečko krevljo nihče ne ceni, še domačim je na poti. Vidiš, pa sem le ozdravel in za to zaobljubo in moje telesno življenje je pa lepo, da enkrat na leto dobro praznujem. Vidiš, stari ljudje se nismo brigali za stranke, ne za ministre in velike župane. Taki smo bili in tako je bilo tisto delo. Sin moj, ti me še ne poznaš. Petintridesetič sem šel na Brezje. Rečem ti, da sem potrošil do sedaj na vseh romanjih za petintrideset telet vrednosti in več kot šestdeset ovac.'

'Dosti je to.'

'Je in ni,' se je branil ded. 'Poln hlev je živine in kar je moje, je moje. Še tebi bom zapustil. Kajneda, Faniki bom pustil. Joj, kakšno mirno in čedno vnukinjco imam.'

'Dedek so vasovali pri tisti rdečelični krčmarici. Plesali so in jo poljubovali na usta in obraz. Vse sem videla.'

'Vidite, oče, punca je vse videla,' je očitajoče rekel moj oče.

„Naj vidi, kar naj vidi,“ je užaljeno govoril ded. „Rečem ti, da plesanje, petje in poljubovanje ni greh. To je najlepše človeško opravilo na kmetih in v gostilnah.“

„Oh, če bi mati živeli, kaj bi rekli,“ je govoril moj oče.

„Nič ne bi rekla,“ ga je ostro prekinil moj ded. „Rekla bi, namolil si se, Jurij, sedaj se pa še povesele. Poznala me je, ko sva skupaj petindvajset let hodila na Brezje.“

„Saj, saj,“ je dejal moj oče. „Takrat ste bili v dveh dneh tja in nazaj. Seveda, bolj ste morali delati kot sedaj,“ ga je dražil moj oče. V takem pogovoru na vozu je ded zaspal. Voziček je tekel po beli cesti, po ovinkih in nato navkreber do naše hiše. Polnoč je bila, ko smo prišli domov. Moja mati je bila v skrbeh zame. Godrnjala je: „Ded Jurij, kar sami romajte, kaj bi vas, spremljala moja hčerka. Svetnice tako in tako ne bo dala naša hiša!“

„Svetnice ne, bodo pa morda o meni nekoč kaj več vedeli,“ je šaljivo pripomnil ded Jurij.

Drugi dan je sedel ded pred čebelnjakom. Držal se je tako resno kot župan na občinski seji. Pogledal je svoje voličke v hlevu, jih „gleštal“ in delal lesene grablje, vile in čebelne panje. Molili nismo dosti, samo ob velikih praznikih veseli del rožnega venca. „Kaj bi molili,“ je rekel ded. „Saj dosti molimo ob veliki maši na Brezjah. Sedaj se dela.“ Na citre so radi brenkali in tudi mene so naučili. Tak so bili ded. Živeti so pa le znali, ja, ja!«

Ponikvarica je končala povest o dedu Juriju in njegovem romanju. Komandir je medtem vstal, si obrisal usta in tiho odšel proti hiši, kjer so plesali. Ponikvarica je odpravila sina spat, ker je sitnaril, da hoče gledati partizane, kako plešejo. Hčerki sta šli na ples. Ponikvarica se je pomaknila k Cirilu in mu šepnila: »Boš šel plesat, boš spal pri meni?« Pogledal jo je v oči in se stisnil k njej. Objela ga je, stisnila k sebi in ga začela poljubovati po obrazu, očeh in ustih. »Vem, da si potreben poljubovanja,« mu je povedala na uho. Prijela ga je za roko in peljala v svojo sobo, kjer je v sredini stala široka postelja z zeleno odejo in s kot sneg čisto rjuho. Sklonila se mu je k nogam in mu sezula čevlje. Zagrnila je zaveso pri oknu, odprla omaro in vzela čisto svežo belo srajco in spodnje hlače. »Na, preobleci se, da ne boš uši zanesel v posteljo. Skočila je v kuhinjo in prinesla škaaf tople vode. »Tudi umil se boš, kot je treba.« Cyril je molčal in se pustil voditi njeni volji, želji in skrbnosti. Čudil se je njeni pretirani čistoči in brigi za red. Slekla ga je do golega in skočila v posteljo. Objela ga je z močnimi, nežnimi rokami in začela poljubljati.

»Bom vsaj vedel, da je bilo v gorah tudi kdaj lepo,« ji je šepetal na uho in jo stiskal k sebi. Oklenila se ga je z nogami!

»Vidiš, kaj imam od tega življenja,« je poltiho govorila. »Mož je bil bolehen in še zloben povrh. Ko sva se poročila, je ugotovil, da nisem bila nedolžna,

zato me je večkrat natepel. Ti si se gotovo vlačila s fanti, da nisi več nedolžna, mi je govoril in me klofotal. Povedala sem mu, da sem imela samo enega fanta, ki je potem umrl pri vojakah. Ne, ne, ti si jih gotovo več imela, je potem vpil in me tepel. Pameten bodi, sem mu rekla, otroke imaš in mi to očitaš. Ti si se že v mladih letih vlačila po Brezjah, mi je govoril. Dovolj sem bila postavna, da sem imela enega fanta in ni mi bilo treba na Brezjah iskati dedcev, ne starih ne mladih. Rečem ti, če ne bi imela otrok, bi ga pustila. Večkrat je stokal: ‚Fanika, mislil sem, da si nedotaknjena, pa so te že drugi imeli.‘ ‚Samo enega sem imela, to sem ti že več kot stokrat rekla,‘ sem mu odgovarjala. Zbolel je in vse noči sem mu stregla. Tri leta je bil bolan. Stregla sem mu v boleznii, pa še grunt sem imela na brigi, otroke, njive, živino, gozdove. To je dobro, da so živele tete, ki so delale. Potrpela sem njegove udarce, sitnosti in zlobo. V mladosti so me starši, ded, tete in strici naučili, da se mora potrpeti, da se z leti in otroki vse zravna. Dedu sem zaupala, da me tepe,* ker misli, da sem se ljubimkala na romarskih poteh. To je bil ded hud. Šel je nadenj in mu zabičal, da me ne sme tepsti, ker tudi on, Jurij, ni nikoli tepel svoje žene.

‚Ni bila nedolžna, ni bila, da veste,‘ je vpil moj mož. Dobro, da drugi niso slišali, kako sta se prepirala.

‚Vprašam te, Peter, koliko si jih pa ti prej imel, preden si se priženil k nam, kaj? Ali nisi spal pri treh deklah v enem letu. Jaz vse to vem, zato ti rečem, da ne pretepaj Fanike.‘

Zaklel je, molčal in šel ven na polje. Jokala sem, ko sem slišala, da je spal pri ženskah pred poroko. O ženinu in možu sem imela lepo mnenje. Ded so preživeli mojega moža. Rekli so mi, to bi bila neumna, če bi dolgo žalovala za njim, saj je bil siten. ‚Umrl je, pokoj njegovi duši, ti si pa dobi drugega moža, ali pa vsaj prijatelja, ki te bo vreden in ti njega. Kaj boš jokala za njim.‘

Pravijo, da je treba imeti o pokojniku dobro mnenje. Da, preden je umrl moj mož Peter, me je prosil, naj mu obljubim, da ne bo nikdar nihče spal poleg mene in da me nihče ne bo poljubljal. Pogledala sem ga in mu mirno rekla: ‚Peter, po vseh človeških in krščanskih navadah sem tvoja zakonita žena. Tri otroke sem ti rodila. Delala sem, tepel si me in me poniževal, da bi pa še po tvoji smrti, ki si je ne želim, trpela, se motiš. Živela bom, kakor bom hotela in kakor se mi bo zdelo prav.‘ Izbuljil je oči in me grozno pogledal. ‚Ja, ja, ti boš imela druge.‘ Stokal je in iztegnil roko iz postelje ter mi zažugal: ‚Vračal se bom z onega sveta. Ne bom ti dal miru.‘

‚Miren bodi,‘ sem ga tolažila, ‚sicer ne boš šel v nebesa.‘

‚Vlačuga si, vlačuga, še premalo sem te tepel. Tepel bi te, pa ne morem vstati. Ljubi sveti Peter, daj mi zdravja.‘

(Nadaljevanje prihodnjič)

Strnišev »Odisej«

Boris Paternu

Gregor Strniša je v *Odiseju* (1963) svoje doživetje sveta razvil do tolikšne izrazitosti in svojo pesniško besedo do toliko dognane učinkovitosti, da to njegovo delo predstavlja eno izmed najbolj zanimivih pa tudi pomembnih knjig slovenske povojne lirike.

Seveda Strnišev odziv na življenje kaže ponekod še močno zlitost z doživljajskimi osnovami njegove zgodnejše lirike. V novi zbirki sta namreč še vedno občutno prisotni obe osnovni značilnosti *Mozaikov* (1959): Strniševa pogreznjenost v svet osamljene osebne eksistence in pa njegova izrazita razklanost znotraj lastnega jaza. Razklanost med trpnim bivanjem v temni resničnosti in hrepenenjem v neko svetlo, čeprav še vedno zastrto notranjo vizijo. Za duhovni profil njegove prve pesniške knjige so bili značilni npr. tile verzi:

V tihem šelestenju časa
ugaša luč, temné oblike.
Le oči še zro iz mraka,
temne, zlate in velike.

(*Mozaiki*)

Podobno razmerje obeh inspiracijskih prvin srečamo večkrat tudi v novi zbirki, še posebej v devetem ciklu *Dom*:

Majhna zelena soba. V pramenu sonca
se iz mraka ura z zlatim petelinom lesketa.

(*Dom III*)

Toda kljub izraziti kontinuiteti med nekdanjo in novejšo Strniševno poezijo so razlike vendarle zelo očitne. Nanje nas odločno opozori že sama primerjava med uvodno intonacijo v prvi in drugi zbirki. V *Japonskem lesorezu*, začetni pesmi *Mozaikov*, najdemo ekspresivno sliko pokrajine z motivom »samotnega moža«, ki stoji na bregu »temnečega jezera« in zre v svoje »bele gore sanj«. Prav tako je v uvodni pesmi nove zbirke nekje na dnu prisotno podobno doživetje protislovnega oziroma kontrastnega duhovnega položaja med strašljivo »temo« in lepimi »sanjami«. Le da se razmerje obeh sil tokrat mnogo bolj izostri, razgiblje in napne:

Prihaja s trdimi, grabečimi koraki
po okroglem stolpu možgan,
kjer lepotic misli za nizkimi vrati
žde ob majhnih kolovratih sanj.

Z golo roko lomi čeljusti zapahov
in vstopa kot gospodar.
Vsaka misel ljubko skloni glavo
z visoko kapo sanj.

(Blaznost I)

Medtem ko je v Mozaikih svojo uvodno disonanco izpovedal še v obzirnem, statično ekspresivnem ciklu z naslovom *Dva stara lesoreza*, jo je tokrat uvedel s ciklom, ki nosi značilen napis *Blaznost* in predstavlja razgibano, brezobzirno grozljivo ter do kraja usodno srečanje obeh poglavitnih sestavin njegove lastne eksistence.

Vsebina nadaljnjih pesmi to novost potrdi in z redkimi presledki spremeni v zakonitost. Bistvena značilnost Strniševe poezije, zbrane v novi knjigi, je prav v tem, da se v njej oba doživljajska pola močno okrepi, izostrita in notranje dramaturgizirata. Skratka, dozorita do takih razsežnosti, da zmoreta ustvariti nove vsebinske kvalitete, s tem pa tudi nove izrazne možnosti. Nastavke v novo vsebinsko in slogovno smer danes seveda lahko ugotovimo tudi že v prvi zbirki, npr. v pesmih *Vrbe*, *Hetera*, *Stari oklep*, *Večerna pravljica*. Vendar je znaten del pesmi takrat ostajal še v mejah podaljšane, čeprav modernizirane ekspresionistične ali celo impresionistične tradicije lirskih tihožitij, ki jim je skupni naslov *Mozaiki* docela ustrezal. Novi naslov *Odisej* ni izbran po naključju ali zgolj zato, ker se tako imenuje zadnji cikel. V naslovu je zajeta in celo poudarjena odisejska dinamika in dramatičnost, v katero se je zadnje čase razgibal nekdanji, še razmeroma statični mozaik Strniševe slike sveta. Hkrati pa ta napis da slutiti tudi neke nove težnje v pesnikovem jeziku in slogu.

Trdo, grabeče uničevanje lepih »misli« in »sanj« je téma, ki v mnogih variacijah živi od uvoda pa skozi vseh deset ciklov Strniševe izpovedi. V idejnem ustroju njegove lirike predstavlja tako rekoč izhodiščno doživetje, ki je toliko močno, da je uravnalo celo kompozicijski lok celotne zbirke. Toda to isto doživetje nenehno spremlja silovita, čeprav mnogo bolj navznoter pomaknjena antiteza, ki svojo vsebinsko raven spreminja glede na moč in stopnjo uničevalnih sil. Prav ta nenehna prisotnost obeh glavnih polov pesnikove eksistence in njun trdovratni boj gradi Strniševino sliko sveta. Notranja narava spopada in vsakokratno razmerje obeh protisil pa potegneta za seboj tudi avtorjev stil. Skratka, vsebinske razsežnosti in spremembe doživetja določajo ter menjajo izrazni ustroj izpovedi. Zato nas pozornejše opazovanje Strniševe »idejne« odiseje najbolj zanesljivo približa tudi k razumevanju svojevrstnega izraza njegove lirike.

* * *

Temni, uničevalni element pesnikove eksistence vidno raste že skozi prve štiri cikle *Blaznost*, *Sanje leta*, *Cvetoči meči*, *Samorog*. Pod agresivnimi udarci te psihične pa tudi idejne prvine se mu podobe sveta in stvari spreminjajo v vse bolj bolesterne ter grozljive privide oziroma deformacije. Na primer:

...zmeraj v stvareh vidim mrtve
obrazne, brez ust, brez oči.
(*Lenorina pesem*)

Ptice brez kril, z mrtvaško glavo,
so nakit teh dreves — težek in krut.
Nepremično sede nad mano.

.....
pred suhim gozdom v zemlji mrtvih stojim.

(Orfejeva pesem)

Toda hkrati opazno narašča tudi nasprotna, ohranjujoča sila. V Mozaikih je delovala že znotraj nekih trpnih stanj in »pejsažnih« slik. Tu pa se že razrašča v intenzivno moč, iz slutenj se preveša v voljo. Na prehodu v to novo stanje stoji pesem *Jesen*, v njej srečamo tole mesto:

Na prazni obali jeseni
stoje nizke kočé dežja.
S sivimi srci ljudje jelenji
spe na prudu. Vstaja megla.

Iz čela kakor sanje
jim raste težko rogovje
in včasih kot v snu mož vstane
in stoji ob robu vode.

.....
Zvečer luna raste, raste,
z rdečo senco zaslanja svet.
Jelenji človek skozi rdeč mrak gre
ob robu sive vodé.

Že v naslednji pesmi *Zima* dobi ta doživljajski pol obeležje volje in upora:

Visok in sam
nad temnim mestom stoji
beli samorog snega
sredi modre noči.

Iz istega idejnega in metaforičnega središča je nastal cel četrti cikel *Samorog*, ki se zaključi s podobno vizijo bleščeče bele pokončnosti sredi vse temnejše temé. Mestoma dobiva to pokončno hotenje celo programski značaj (npr. *Epilog*, *Orfejeva pesem*), ki je zelo očiten tudi v nekem kompozicijskem postopku. Vse prve štiri cikle je namreč zaključil s poudarki svojega štrlečega hotenja ali upora zoper grozečo temô »zemlje mrtvih«.

V samem središču, to se pravi v kompozicijsko najbolj izpostavljenem delu zbirke stojita dva cikla: *Lutka* in *Inferno*. Tu je spopad obeh protisil Strniševe inspiracije dosegel največjo napetost, pesnikova notranja drama vrh in njegova ustvarjalna zmogljivost svoj najdaljši domet. Prav na tem mestu se najbolj otipljivo pokažejo tudi premiki v nove idejne in stilne kvalitete.

V *Lutki* se Strnišev človek do kraja razkolje in groteskno razpolovi v dvoje tragično odtujenih eksistenc. V prazno, »od črne luči« ožarjeno sobo postavi tale prizor:

Bila je lutka tvoje velikosti,
S tvojo obleko, obrazom in očmi.
S tvojim korakom ti je šla nasproti.
V temi sta se srečali.

Počasi vzdignila je roke, oklenila
počasi s prsti — prst za prstom — je tvoj vrat.
V temi neslišno te je ubila.
Živiš samo kot spomin v blodnjaku njenih sanj.

(Lutka I)

Cikel pomeni velik korak naprej — v resnico poraza. Medtem ko sta v prejšnjih štirih ciklih oba idejna pola njegove biti še skušala loviti neko ritmično zaporedje ali celo ravnovesje, se tu dokončno razdereta. Borni ostanek človekove človečnosti je do kraja odtrgan od človekove stvarne, lutkaste eksistence, ki ga je ubila in odrinila daleč v »blodnjak« svojih sanj. Zdi se, da je slovenska alienativna lirika prav v tem Strniševem ciklu dosegla svojo skrajno možnost. Pred njo se je v resnici odprla »zemlja mrtvih«, področje brezčutja in brezodzivnosti. V tretji pesmi Lutke srečamo že do tveganja grozljivo sliko sveta: burkasto sejmišče in zabavišče z vrtiljaki, sredi vsega pa čarovnik z nožem prebada v pletenice zavitega otroka, »dečka s preveliko glavo«:

Brez šuma zasaja skoznje bodalo.
Pa ne priteče kri.

Popolno izničenje človečnosti je osrednjai téma cikla, ki se v nasprotju s prejšnjimi konča v popolni temi:

Včasih, ko se nad mestom zunaj večeri,
priplava dolg, tih pramen sonca preko vse sobane.
Obsije lutko, ki v rezljanem stolu vzravnano sedi,
in ji na rokah počasi, na prstih — prst za prstom — ugasne.

Vendar je tudi sredi teh strahotnih slik človekove bede prisotna velika antiteza. Deloma živi v njihovi skrajnosti sami, še bolj pa v nekem pristnem, toplém čustvu oziroma prvinskem sočutju, ki začne izpod Strniševega peresa nenadoma drseti čez krute podobe razčlovečenega človeka.

Sonce sije, sonce sije.
Lutka po tvojih sobah hodi.
Sonce sije, sonce sije.
Tvoje truplo na rokah nosi.

Pa ne ve, kam naj ga skrije,
kam naj tvoje truplo pokoplje.
Kakor spečega otroka
ga na rokah tiho ziblje.

(Lutka II)

Tu je ena izmed najbolj vidnih točk, kjer je Strniši uspelo pripeljati moderno slovensko liriko na neko novo vsebinsko in jezikovno raven. Gre za svojevrstno doživljanje, ki je do kraja odprto in zmore združiti skorajda nezdružljive skrajnosti: največjo intelektualno grozo s preprostim toplim čustvom, poslednji obup z nežno ljubeznijo, skrajno odtujenost z nenadnim prvinskim človeškim sožitjem, ki potrebuje prizor matere z otrokom. Toda to ni več mozaik nasprotujočih si stanj, temveč krut, dramatičen boj za notranjo sintezo, ki je vedno znova spet na robu svojega razpada.

Podobne težnje k novi sintezi se pokažejo v izrazu. Surrealistična tehnika docela svobodnega »orkestriranja« oziroma »disoniranja« s predmeti ali bitji in njihovo

vimi funkcijami je še navzoča. Toda ureja se v skrajno nazornost in notranjo logiko. Sintaksa stavkov je jasna, zaključena in celovita, skorajda pripovedna. Potek lirskega »dogajanja« dobiva celo ostre časovne zamejitve (v sedanjost, preteklost, kasneje tudi v prihodnost). In vendar ves ta red, vse to logično »parceliranje« izpovedi nikjer ne ustavlja poti nenavadno močni, do vizije stopnjevani fantastiki. Še več, saj se v njej vse dogaja. Vsi vemo, da njegov prostor in čas nista »realna«, da sta čista imaginacija, a vendar sta natanko oprijemljiva, zlasti vizualno nazorna. Nenavadno razsežen diapazon Strniševega lirskega stila je najbolj otipljiv tedaj, če ga preverjamo v njegovih skrajnostih. Na eni strani surrealistična fantastika, ki v svoji notranji idejni vsebini prihaja do filozofije alienacije, po svoji vnanji podobi v grotesko. Na drugi strani pa presenetljiva preprostost izraza, ki se s svojim geminacijskim sistemom docela približa ljudski liriki ali jenkovski razpoloženjski meditaciji (Lutka II, Lutka IV). Toda kot v doživetju, tako tudi tukaj Strniša ni eklektik. Svoj lirski izraz razvija na novo raven izvirne, uspešne sinteze. Sinteze, ki je v obdobju, ko znaten del naše poezije bremeni abstraktni hermetizem, zelo pomembna. Ni pa to edina smer Strniševih iskanj.

V samem vrhu zbirke stoji *Inferno*, ki ima dva ciklična dela: *Pustinja* in *Gora*. V prvem se doživetje ogroženosti najprej na videz umiri. Prizori izgube zunanjo ostrino in napetost. Motiv osamljenca in njegove hoje skozi puščavo uvaja čisto litotično:

Samo malo jih zaide v te kraje.
Pa vendar tukaj ni tako hudo.

To ni puščava, ni prazno morje peska.
Tu in tam rastejo nizki grmi, ostre bilke
in včasih prileti skoz suhi zrak žuželka,
obvisi za hip na mestu, se zaziblje in spet zgine.

(*Pustinja I*)

In vendar se ta preprosta, še znosna in v ničemer patetična tesnoba postopoma stopnjuje ter razraste v neznosen pekel. Strniša z nenavadnim mirom slika bivanje človeka sredi pustinje, toda pustinje, ki to niti ni. V njej ni pravega »morja peska« niti pravih zveri, so samo drobne, potuhnjene sledi pustošenja. Človek je v njej žejen, a »nikoli do smrti žejen«, utrujen, a nikdar utrujen do velikih prividov »zelenic«. Preprosto, to je pustinja vsakdanjosti, tiste, ki ne daje ne smrti ne sanj, temveč ubija brez velikih kretenj, tiho, počasi in zanesljivo. Človek se umika le še samemu sebi, opravlja neznatne stvari, da se življenja drži in resnici umika:

Kdor hodi po teh krajih, mora venomer
kaj delati, da skrite misli premoti.
Zdaj opazuje nepomembne reči,
bilko, žuželko, zdaj vejico z grma odlomi.

(*Inferno III*)

Inferno vsakdanjega človekovega vegetiranja je Strniši uspelo podati tako kot doslej še nobenemu našemu pesniku. In prav tu se začenja najbolj resnična in najbolj pretresljiva raven njegove slike sveta ter lastne eksistence v njem. V *Pustinji* ne najdemo več otipljive antiteze. Potajila se je izza stvari samih,

prisotna je v mirnem slikanju situacij, ki pa niso trpne, temveč nabite s precizno zavestjo ogroženosti.

V II. delu *Inferna*, v *Gori* se ta notranja eksistenčna napetost sproži v dokončni spopad, ki zadobi tudi velike zunanje razsežnosti. Popotnik zagleda v daljavi goro in se z utrujenimi, kratkimi koraki napoti proti njej. S polno silo vztrajanja in upora, čeprav že s trdno slutnjo poraza. Že prva vizija gore je napoved poti in cilja:

Strli iz tal kakor pest velikana,
ki sam globoko v pesku pokopan leži,
v večernih sencah pa se zdi kot bikova lobanja
s širokim čelom in votlimi očmi.

(Gora I)

Strnišev človek se napoti v strmo pobočje gore, v ostre zaseke njenih senc in sončne svetlobe. Toda to ni več navaden človek, temveč groteskno tragičen Don Kihot:

Gre s kratkimi koraki. Včasih se zazdi,
kot da je od temena do stopal v oklepu,
kakor da nese pred seboj kopje in ščit
in mu v ritmu hoje niha šop peres na šlemu.

(Gora II)

V globini gore, v njenem črnem srcu, v »zadnji najožji jami labirinta« ga sprejme »mož s temno glavo bika« — Minotaver. V tišini opravi nad njim, ubežnikom iz pustinje, svoj pobijalski posel.

Tako sta se v *Infernu*, osrednjem ciklu zbirke, obe komponenti avtorjevega odzivanja na življenje spopadli do poslednje možnosti in se zlili v idejo tragičnega sizifovstva kot bistvenega deleža človekove osamljene, uporne eksistence.

Na tej doživljajski ravni je Strniševa poezija doživela tudi neke nove stilne spremembe. Vizualna oprijemljivost predmetov in barv, skozi katere sporoča svojo notranjo bit, postane še bolj konkretna. Dopolnijo jo določila drugih čutov, sluha, tipa, vonja:

Nebo je modro, brez najmanjšega oblaka.
Pesek rumen. V soncu motno žari.
Puščava okrog je vse do obzorja čisto ravna.
Gora je črna kakor vonj prsti.

(Gora I)

Takrat se zasliši pritajen oddaljen grom,
kakor bi v srcu gore zarjovel bik.

(Gora II)

Kljub temu, da gre v celoti za očitno fantazijsko sliko oziroma vizijo, sta prostor in dogajanje ostro začrtana, logična ter dostopna, jezikovni ustroj skorajda »naraven« in »objektiven«. V Strniševi lirski govorici se znova ustvarja sinteza vseh tistih bistvenih izraznih sredstev, ki jih je moderna lirika močno ločila in osamosvajala v posamezne stilne smeri.

Cikel *Inferno* naposled kaže še neko lastnost, ki priča za isti pojav, le da na nekem drugem stilnem področju. Lirska izpoved se mu namreč prav tu razvije v znatne epske pa tudi dramske razsežnosti. Eksistenčni problem ali izpoved posreduje »zgodba«, pripeta v koordinate nekega otipljivega prostora in časa.

Dogajanje ima svoj začetek in svojo rast napetosti, zatem spopad in zaključno katastrofo. Gre za prijem, ki je v svojem bistvu sicer lirski, toda dopolnjen z epsko in dramatsko dinamiko. Skratka, Strnišev prijem kaže očitno težnjo v izrazno celovitost in totaliteto, ki v liriko skuša znova vključiti tudi sestavine drugih pesniških zvrsti. Tako mu je v *Infernu* zares uspelo ustvariti intimno lirsko izpoved, ki pa se razraste v homersko fresko modernega tipa. (Še bolj dosledno je isti prijem uveljavil v kasnejšem ciklu *Vikingi*). S tem postopkom je sodobni slovenski liriki pomagal utreti neki novi korak, ki ga lahko zaslu-timo že v naslovu zbirke.

Vendar ravno v *Infernu*, ki je postavljen v središče nove pesniške zbirke, lahko odrijemo pojave, ki kažejo znamenja izčrpanosti, morda celo stagnacije Strniševe glavne doživljajske teme. V zadnjih treh pesmih cikla namreč nekajkrat zaide v suho, statično tezo, ki učinkuje kot komentar, prilepljen na monumentalno fresko. In tak je tudi zaključek cikla:

V te kraje pride samo malokdo.
Noben pa se še ni vrnil iz gore.
Eni v blodnjaku od lakote in žeje umro,
druge nasadi Minotaver na rogove.
(Gora V)

Strniševo doživetje nenadoma sili v »splošnoveljaven« nauk, v »filozofsko« tezo, v mitos. Mitos pa se vselej zapira sveži, razgibani in novi življenjski izkušnji, ukinja pravo inspiracijsko odprtost.

Toda to je le bežen, čeprav nevaren spodrsrljaj Strniševe poezije.

Zadnji štirje cikli *Tu je bil tiger*, *Vikingi*, *Dom* in *Odisej* pomenijo sestop z »gore« skrajno dramatičnega spopada in poraza. V nekem smislu predstavljajo kompozicijsko vzporednost prvim štirim ciklom, vendarle s to bistveno razliko, da se — z izjemo zadnje pesmi — ritem obeh, še vedno trdovratno borečih se idejnih silnic tokrat ne steka več v pokončna stanja, temveč ravno narobe, v poraženost. V stilni strukturi pesmi pa se nadaljujeta obe sinteti-zirajoči varianti: vizualno lirsko opredmetenje (*Tu je bil tiger*, *Dom*) in epsko dramatična objektivizacija izpovedi (*Vikingi*). V *Odiseju* se stikata obe smeri. Idejni ustroj cikla *Tu je bil tiger* ves temelji na ostri disonanci, ki vztrajno ukinja vsa svetla, ubrana doživetja:

V obsijanem vrhu temnega drevesa
prepeva kos. Večer je zelo tih.
Sončna svetloba postane vinkordeča.
Na jasi se leskeče bronast kip.

Takrat zagledaš pred sabo v mokrih tleh
široke, ostre in globoke odtise.
Park je zelo velik, poln sončnih lis in senc.
Zdržneš se, greš naprej in veš: Tu je šel tiger.

In isto doživetje nenadoma sredi mirnega počutja, ko poseda »na majhnih, tihih trgih« tujih mest:

Tudi tam se včasih na gladkih tlakovanih tleh
odražajo v poševnem soncu široke temne lise.
Pobereš kamen, ga težkaš v dlaneh
in odsotno zamrmraš: Tu je bil tiger.

Zmeraj stopa pred tabo, skoz temna vrata poletja,
skoz bele dvorane decembrske megle.

(Tu je bil tiger V)

Gre za motiv neubranljive traume po usodnem porazu, ki nenehno razkraja lepo ali vsaj znosno vizijo sveta. Tudi tu lahko zasledimo upad in stagnacijo avtorjeve misli ter izraza.

V ciklu *Vikingi*, ki se po svoji vrednosti bliža osrednjima obema cikloma, je dualizem Strniševega soočenja s svetom prav tako močan, le da se mu spet razraste v mogočno, »homersko« fresko. Uničevalni pohod Vikingov, »vojščakov iz dežel noči in snega«, v modrine »juga« ter »srce sveta« se konča v pošastnem samouničenju. Kot v prvem delu zbirke (*Pomlad, Jesen*), tako pesnikova ideja tudi tokrat bistveno preraste človekovo osebno eksistenco in zajame problem skupne usode človeštva. Vikinge lahko doživimo kot izviren in umetniško poln protest proti uničevalnim silam sodobne zgodovine, ki surovo groze življenjskim lepotam ter vrednotam, metaforično: modrini človeškega juga.

Mesto na jugu. Za rešetkami, rezljanimi in pozlačenimi,
šepet, šum težkih oblek, na vrtu palače levnjak.
Tam leži — kot pustinja v mraku — lev z očmi, težkimi
kot da so se zlele vanje vse oči sveta.

(Lev)

Cikel *Dom* je tudi zgrajen na osnovni antitezi, le da so doživetja tokrat spet pomaknjena v čisto osebne prostore Strniševih interierov ter eksterierov. Ta krog pesmi ne pomeni niti v vsebinskem niti v stilnem pogledu pomembnejše dopolnitve prejšnjih ciklov.

Važnejši in učinkovitejši je spet zadnji cikel z naslovom *Odisej*. V njem se skorajda epilogno strne vsa izkušnja Strniševe notranje odiseje, ki jo je razvil skozi knjigo svojih pesmi. Toda čeprav se v tej zadnji skupini izpovedi srečamo z vsemi ključnimi situacijami prejšnjih, gre vendarle za neko novo stanje pesnikove biti. Obe poglobilni komponenti njegove orientacije v svet ostajata tudi vnaprej prisotni in v ostro protislovnem razmerju, toda njun boj se iz strme nagnjenosti v eno ali drugo smer zdaj nekako izravna. Izravna v dinamični ritem polne človeške eksistence, ki živi in ve, da mora živeti sredi nenehnih porazov in upov. Strniša sredi tega stanja ni več romantični otrok, ki sanja v »bele gore« in z grozo zre v »temneče jezero« deziluzij. Njegova zavest zreleje sprejema nujnost protislovnega bivanja. V tem pogledu je zelo značilna že prva pesem cikla. Ne le njen osrednji motiv moža »na bregu«, vsak verz posebej sporoča neizogibno dvojnost človekove eksistence:

Sedi na bregu, s tigrastim srcem v prsih.
Morje se dviga in pada ob čerih.
Veliko razmišlja o preteklosti in o smrti.
Morje se dviga in pada ob čerih.

Na črni skali se bleščijo neme školjke.
Pisane ptice pojejo v sencah dreves.
Kot orel plava nad temnim otokom sonce.
V nočeh se svetijo na nebu krone zvezd.

(*Odisej I*)

Strnišev moderni Odisej ni resigniral v absurdu. Hrepeni po svoji »Itaki rodni« in v sebi nosi celo človečnost, čeprav ta ni celovita, temveč globoko razklana v ljubezen in boj:

Kot jabolko stiska v levici grudo prsti,
po rezilu meča mu begajo prsti desnice.

(*Odisej II*)

Veliki dvom in strah je spremljava njegove poti. Parabolična lirski pesem o človeku, ki se je krvavo boril z volkom, ga ukrotil in udomačil, a naposled sam prevzel njegovo volčjo naturo, do kraja odpira dialektiko Strniševega pogleda na življenje.

Toda nad vsemi razbitinami deluje utrjena zavest, ki je odprta ne le porazom, temveč tudi optimistični volji. Zbirka se zaključuje z verzii:

Sedi na bregu, z grudo zemlje med prsti,
nad penečim valom temnega morjā.
Morje je težko od školjk in ladij mrtvih.
Zima prihaja in odhaja, odhaja in se vrača pomlad.

(*Odisej V*)

Bistvena »idejna« vrednota, ki jo Strniševa knjiga prinaša v moderno liriko mlajšega rodu, je ravno njena silovita težnja v ponovno celovitost človekove eksistence. Ta težnja je toliko bolj dragocena, ker ni naivna ali konvencionalna, temveč izhaja iz odprtega infarna skrajno protislovne človekove biti. Zato tudi ne doseže udobne, zaključene katarze, temveč samo voljo k odisejskemu vztrajanju. Zaključek Strniševe odisejade pušča odprta pota na vse strani. Njegov osamljeni Odisej hrepeni na Itako rodno, toda sedi in gleda v črno morje z razbitimi ladjami.

V skladu s takim idejnim ustrojem Strniševe poezije je tudi njena izrazna in kompozicijska struktura. Moderna metaforična asociativnost teži v pregleden in razumen red. V izrazu ujame znova plastično celovitost prvotne, »klasične« pesniške besede, ki v sebi družii ekspresijo vseh čutov. Še več. Strniševa izpoved razklene tesne meje »čiste« lirike in jo razširja z izrazito epskimi ter dramatskimi prvinami, s čimer se skuša dokopati spet do totalnega pesniškega izraza. Ustrezne pojave kaže tudi njegova kompozicija, pa naj jo opazujemo v posameznem tekstu ali v celoti. V zbirki najdemo celo vrsto pesmi, ki so zgrajene izrazito tektonsko, s poantiranim vrhom v sredini ali na koncu besedila. Tudi cikli imajo najčešče svoje trdno določeno idejno in metaforično središče, ki je nakazano že v samem naslovu. Končno ima zbirka kot celota piramidasto zgradbo z dramatičnim vrhom v sredi in z epilognim zaključkom na koncu. Stroga oblikovalna disciplina se prav tako pokaže v zunanji formi. Strniša si je za svojo »stalno obliko« izbral štirivrstično kitico, nastopajočo z zelo redkimi izjemami v trojkah. Tudi »glasbena« spremljava kritic je stalna. Najdemo jo v asonančnem korespondiranju vokalnih dvojic na zaključkih verzov. Skratka, jezik, notranja zgradba in zunanja oblika Strniševe lirike kažejo dvoje: izrazito težnjo po sintezi »modernega« s »klasičnim« in pa vztrajanje v skrajno suverenem oblikovanju, ki se nikoli ne zadovolji zgolj z instinktivnimi oziroma »podzavestnimi« postopki, temveč v ustvarjalni proces vključuje svojo celovito zmogljivost. Pri vsem tem se Strniša marsikje skuša približati spet preprostemu, neposrednemu, včasih naravnost pogovornemu tonu.

Tudi v vsem tem so vzroki, da bo Strniševa lirika kljub svoji zahtevnosti najbrž razširila most razumevanja med našo moderno poezijo in publiko.

Tauferjev »Jetnik prostosti«

Boris Paternu

Izredno težki, depresivni ton, ki je že celo vrsto let ena izmed zelo vidnih lastnosti novejše slovenske lirike, je v novi pesniški zbirki Vena Tauferja pripel do neke posebne razvojne stopnje. Medtem ko se npr. pri Danetu Zajcu ali Gregorju Strniši sicer podobne »alienacijske disonance« uveljavljajo pretežno v mejah tako ali drugače opredmetene osebne emocije, pa pri Tauferju dobe izrazito intelektualno, deloma celo programsko obeležje. Ta posebnost, ki ima razmeroma daljnosežne posledice tudi v izraznem ustroju njegove poezije, se napove že v samem naslovu zbirke: *Jetnik prostosti*. Saj besedi predstavljata strnjeno, skorajda filozofsko formulo osrednjega vprašanja avtorjeve zavesti in iz nje izhajajoče pesniške izpovedi.

V skladu s to splošno in na prvi pogled opazno značilnostjo Tauferjeve poezije je dejstvo, da na uvodnem mestu srečamo *Balado o deževni dobi*, pesem, ki docela jasno in zbrano predstavi njegovo miselno razmerje do časa ter sveta. (Tekst je šele naknadno in z očitno programsko kretnjo vključil v prvi cikel, ki tudi nosi naslov *Jetnik prostosti* in ga poznamo iz *Perspektiv št. 2*, 1960). V baladnem motivu mornarjev, ki plovejo »skoz šumeče nalive«, z jadri brez vetra in z mrtvim kapitanom v stekleni kajuti, plovejo svojemu neizbežnemu brodolomu nasproti, je postavljena pred nas ideja o čisto brezupni »objektiviteti«, kakršna obkroža ter določa usodo pesnikove biti in zavesti. Taufer je z vsem tistim, kar daje človeku zgodovinska stvarnost, obračunal skrajno odločno, obračunal toliko daleč, da je napravil čeznjo programsko dokončni črni križ. Ta likvidacija vseh objektivnih, najbrž bi smeli reči družbenih možnosti, tudi njemu razbije sliko sveta v brezupno morbiden mozaik, ki nima v sebi več nobene nadosebne, objektivno trdne, vseosmisljujoče točke bivanja. Samo nekaj primerov:

sleherni se vrtili okrog lastnega kroga
v njem cvetje goji volčjih megla se brani
prav na sredi z lastno slino polža hrani
njegovih rožičkov se boji in jih uboga

(Potovanja)

Svet izgublja vsakršne razumne koordinate gibanja in cilja, spreminja se v »brezvetrje«, v otrdeli, spačeni nesmisel:

daljava ki se zgublja v vseh lastnih majhnih daljavah
ladja ki brez konca potuje in ne ve kam

(Morje I)

globoko pod nama pod gladino najinega diha
skoz sloje potopa svet stvari spačeno niha
počasi kamni

(*Sedmi dan IV*)

Táko ukinjanje objektivnih možnosti je za Tauferja izjemno tragično. Tragično zato, ker je po svoji osnovni človeški naravi — znatno bolj kot njegovi pesniški vrstniki — pripet v zgodovinske oziroma družbene koordinate časa in najmanj sposoben prestaviti svoje glavne življenjske dileme v osamljeno ali iztrgano osebno eksistenco, kar je npr. Strniši docela uspelo. Tauferjeva notranja, nikdar odžejana sla po zvezi s človeško skupnostjo se je v prvi zbirki (*Svinčene zvezde*, 1958) še s presunljivim domotožjem obračala na rod očetov herojev in tam našla nekaj opore (*Melanholija drugega ešalona*). Tokrat pa je ostala brez trdnega prostora oziroma ga z velikim, čeprav že vnaprej resigniranim naporom skuša najti v neki posebni usodi lastne »generacije«, generacije izgubljenih mornarjev. Nikakor ni naključje, da se v svoji novi pesniški knjigi tako pogosto izpoveduje v kolektivni besedi, v prvi osebi množine:

plovemo plovemo skoz šumeče nalive
pred nami se zibljejo kljuni visoki in sinji
tonemo tonemo v peneče se blato
boki so črni težji vse težji

(*Balada o deževni dobi*)

Pluralna izpoved v imenu rodu je Tauferjeva nujna notranja potreba, ne glede na to, da je v resnici in iz razumljivih vzrokov mnogo bolj osamljena, kot so bile podobne izpovedi v obdobju predvojnega ekspresionizma, ki je imel mnogo močnejša »kolektivna« zaledja. Zato njegova pluralnost ostaja pretežno v mejah nezadostne psihične kompenzacije, včasih celo vnanje literarne kretnje, in ne zmore v resnično, osvobodjajočo povezanost z neko skupno usodo. Z usodo, ki jo Tauferjeva osebna narava tako močno potrebuje.

V zvezi s pluralno oziroma kolektivno težnjo, ki pa je tragično izgubila realna družbena tla, je še ena izmed dokaj vidnih lastnosti Tauferjeve lirike. Njegova pesem namreč rada govori navzven, često s sredstvi moderne lirske retorike, včasih polne naravnost patetičnih kretenj. Prav zato tako pogosto srečujemo v isti pesmi večkratne ponovitve istih besed ali besednih skupin. Pri tem zvečine ne gre za običajno lirsko »utrjevanje« oziroma obnavljanje razpoloženjskega ritma, temveč za geminacijski sistem, ki je izrazito intelektualističen, strogo organiziran in sodi v meje ekspresionistične stilizacije neke ideje. Takih, vse do retorike stiliziranih mest je cela vrsta, zadošča pa, da si ogledamo že omenjeno uvodno pesem, kjer najdemo v začetnih delih verzov tele ponovitve: *plovemo plovemo* (1. verz), *tonemo tonemo* (3. verz), *mornarji kapitan je mrtev* (7. verz), *kapitan je mrtev mornarji* (9. verz), *kapitan je mrtev* (11. verz), *prepeva prepeva* (11. verz). Tu in tudi v nekaterih drugih pesmih je »geografija« tovrstnih ponavljanj skrajno premišljena, matematično naravnana v idejni učinek, zelo očitno namenjen bralcu in še bolj poslušalcu besedila. Toda tu smo že pri vprašanju, ki si ga bomo lahko pojasnili šele iz širšega in celotnejšega idejnega kompleksa pričujoče poezije.

Tauferjeva prvinska priklenjenost na zgodovinsko stvarnost in hkrati totalna negacija njenih tvornih možnosti je idejni paradoks, od katerega verjetno vodi še najbolj zanesljiva pot v razlago njegove razmeroma komplicirane lirike. Iz svoje »družbene« depresije se skuša — podobno kot vrsta drugih lirikov — prebiti v svet čisto subjektivne eksistence in njenih tvornih, človeka ohranjujočih možnosti. Toda dejstvo je, da ga tudi na tem področju izjemno močno bremeni »družbeni« poraz in da ima iz različnih, deloma že omenjenih vzrokov tudi v tem prostoru mnogo manj možnosti za pozitivno antitezo, kot jih lahko opazimo pri pesnikih njegovega rodu.

Pri Strniši, Zajcu, Vegrijevi in še kje drugje npr. zlahka odkrijemo neko abstraktno idealiteto, ki se pojavlja v oblikah zastrtega hrepenenja, sanj, svetlih vizij itd. Taufer z vso ostrino svojega intelekta hoteno teži v rezek in dokončni obračun s tovrstno, še iz romantike podedovano subjektivno idealiteto. To lastnost moramo pri njem šteti za pristno. *Že v Svinčenih zvezdah* se je s svojevrstno odločnostjo poslovil od ene izmed osrednjih tem naše poezije pred letom 1958, od »otroških sanj«:

oči so bile
hladno odprte
z nožem zgodnjega jutra

V novi pesniški zbirki je cela vrsta mest, kjer postavlja »sanje« z lepotnimi vizijami vred med »izmišljene«, docela neresnične možnosti človekove eksistence:

nebo prhni
z njega se osiplje
gnilo srebro

hitimo sem in tja
pod črnimi dežniki

naši koraki
neslišno trejo
pajčevinasta ogledala

pod črnimi dežniki
izumljamo sanje

(*Pomlad 1960*)

Naletimo lahko še na mnogo ostrejšo negacijo iluzijskega izhoda iz krize:

stojiš v gozdu školjk
stojiš v gozdu koščenih slušalk
stojiš sredi odpadkov zvezd planetov in sonc

stojiš sam goljufaš se
da nosiš družbo ljubih podob
za škrlatnimi zavesami vek

(*V odprtem krogu*)

Tudi naporni poskusi pohodov na ozke otoke ljubezenskega sožitja se mu največje pokončajo v odtujitvi, ki je že vnaprejšnja, skorajda fatalistična (*Ljubezen I*, *Ljubezen II*, *Grude prsti I*, *IV*, *Sedmi dan I*, *II*, *Potem pride tema*,

itd.). Čeprav so na tem življenjskem področju njegovi ohranjujoči nagibi razmeroma prizadevni, se vendarle končajo v enako brezupnem »brezvetrju« in v občutju, ki se glasi: »po pogrebu diši kamorkoli naju vodi pot« (*Sedmi dan III*).

V novi zbirki pesmi se nato srečamo še z neko možnostjo obstoja. Z možnostjo, ki jo je v naši sodobni liriki najdlje razvil Dane Zajc, a ima pri Tauferju svojevrstno obeležje. To je njegov poskus, da bi z brezobzirno, razdirajočo revolto dosegel suvereni obračun z obdajajočo ga negativno stvarnostjo. S ciklom *Slovenski sonetje* 62 mu je res uspelo ustvariti vrsto sarkastično povečanih slik nekaterih najbolj morbidnih predelov našega življenja: od idejne skleroze, preko duhovne lenobe in izvotlenega, celo banalnega »zasebnitva«, do nedoletnega sanjarstva. Vendar se izza teh »jeznomladeniških« kretenj vse preveč čuti hotenje v groteskno skrajnost. Preobloženost je mestoma tolikšna, da ne more potajiti nekakšnega »forsiranja«, ki mestoma že prestopa meje suverena oblikovanja:

ona s pločevinastimi nogami
s peščenimi urami v ustih akvarijem v glavi
on z vsemi stopnišči mesta na rami
pod roko s srcem ki se lahko navije in ustavi

odpreta knjigo in iščeta pot
kjer je nebo voda in cvetni log
kjer ni znojnega papirja in tipajočih oči
ampak kot v kinu lepo ptič žvrgoli

ona razstavi noge akvarij odkrije
in začne loviti ribe
on se na stopnišča povzpne in srce navije

pesek ur goli telesi zalije
ribe švignejo skoz njune žile
v krvavih škregah skrivajo mračne nagibe

(*Koncert v naravi*)

Težko bi v naši poeziji našli pesem, ki bi segla tako daleč in tako programsko na področje surrealističnega »antilirizma«. Vendar je treba priznati, da navedena pesem sodi še med redke primere, ko se Tauferju posreči sredi izrazito groteskne razklanosti med komičnim in grozljivim, med farso in tragedijo, med realnim in irealnim ohraniti nujno celovitost doživetja ter ideje.

Svoj ciklus revolte je pomaknil v središče zbirke in mu tako dal ne le kompozicijski temveč tudi idejni poudarek. Toda čeprav je to uporništvo na svoj način sveže in pristno, pa po svoji notranji vsebini vendarle ne zraste v neko zares novo razmerje do življenja. Je le druga, nekoliko bolj »argumentirana« oblika iste nagacije stvarnega sveta. Ni nič več kot nova skrajna kretnja, ki pesnikovo bit sicer okrepi v celovitejši notranji spopad. V spopad, ki bi zmožgel dobiti pomembne, resnično dramatične razsežnosti. Tu namreč ni prave dileme. Pesnik stoji na eni in isti, v bistvu še vedno statični ravnini svojih odnosov do sveta. Ciklus daje mnogo vsebinskih in prav tako slogovnih oporišč za domnevo, da tudi revolta te vrste Tauferju ne daje možnosti polne notranje dinamike in zato tudi ne možnosti polnega, neokrnjenga lirskega ustvarjanja.

Skratka, v svetu navezane oziròma »proste« eksistence doživlja isto poraženost in brezizhodnost večnega »jetnika« kot v svetu objektivne eksistence.

Razumljiva posledica totalnega poraza in izvrženosti iz obeh prostorov bivanja je občutje lastne omtvičenosti. Občutje, ki v sodobni liriki nikakor ni novo, toda prav pri Tauferju zavzame izjemno velike in tudi za stilno strukturo njegovih pesmi zelo merodajne razsežnosti. Spoznanje tega pojava nam odpre nadaljnji in najbrž poglobitvi del poti v razumevanje njegove pesniške besede. Tragično doživetje lastne brezodvisnosti in omtvičenosti je prodrlo celo v programski del njegovih izpovedi. V *Baladi o deževni dobi* naletimo na te verze:

stojimo na krovu prisluškujemo v dež
 z voskom v očeh tonemo mirni v mavrični brodolom
 kapitan je mrtev mornarji jadra brez vetra
 na krovu zvršeni z votlimi ušesi poslušamo v dež

Našteli bi lahko vrsto pesmi, kjer izpoveduje ukinitev glavnih dveh, lahko bi rekli »klasičnih« gibal pesniške inspiracije: ljubezni in sovraštva. Samo nekaj takih mest:

bojevniki jokajo sol jim razjeda
 roko sovraštva in roko ljubezni

(Bojevniki)

pride čas prsti zablodijo
 vsak svojo pot proti gozdovom skoz puščave
 ampak ne nosijo s sabo ljubezni
 niti za črno zemljo za nohtom

(Čas sovjih peruti)

In tu, v samem središču Tauferjeve »idejne« krize, se začenja tudi njegov glavni ustvarjalni problem z vsemi daljnosežnimi posledicami vred. Zadnji citat je vzet iz pesmi, ki vsebuje naslednjo bistveno izpoved:

pride čas sovjih peruti
 na dlani ti zraste kapelica
 iz visokih kamnitih zvokov
 ampak ti ne zmoraš glasu

Doživetje notranje omtvičenosti in izsušenosti — če uporabim njegov izraz: »olesenelega strahu« — se torej usodno razrašča tudi v prostore pesnikove »besede«, v prostore njegovega najbolj osebnega, najbolj resničnega dialoga s svetom in s samim seboj. Misel o onemoglosti besede, o njeni zasutosti in smrti ni nova v sodobni slovenski liriki (Dane Zajc), toda pri Tauferju se pomakne nekam v problemsko središče. V presledkih se pojavlja skozi celotno zbirko, tako da je tako rekoč stalna spremljava njegovega jetništva prostosti:

pride čas stojiš oglušel in nem

(Čas sovjih peruti)

znoj mi polzi na tla in prstena gruda
 razpne narisane peruti jezik mi izkljuje
 nema odleti sončni prah zasipa mojo glavo

(Grude prsti VI)

nihanje molka začetek brez začetka in konec brez konca
sonce sonc ki sije v svoje lastno veliko oko
oko očes ki gleda samo vase in neprenehoma slepo vse vidi
glas ki je edini in zgubljen in se ne more nikoli zaslišati

(Morje I)

Nikakor ni zgolj literarno naključje, da se Taufer tako pogosto ustavlja ob orfejskem problemu in motivu. Ob njem pa se ustavlja z vidika svoje izrazito antiorfeistične situacije. Strah pred notranjo nemostjo in vnanjo brezodzivnostjo je namreč v središču te njegove teme. V *Slovenskih sonetih 62* stoji pred nami takle Orfej:

njegovo srce je ujeda
izključuje mu oči v lobanjo seda
v zatohli suši grebe s krepeljci za vlago

Značilno je, da je poleg cikla *Jetnik prostosti* najboljše in najboljši cikel zbirke nastal ravno na temo *Nemi Orfej*. Vsebinski poudarek mu je dal s tem, da ga je — kljub zgodnejšemu nastanku — postavil na zaključno mesto zbirke. Tauferjev »antiorfeizem«, njegov problem »besedne« smrti kaže nekatere neutajljive vzporednice zlasti z liriko Vuka Krnjevića, deloma tudi Daneta Zajca. Vendar je resničnost tega doživljanja pri njem docela izven dvoma. Dokumentira jo še cela vrsta pojavov, ki iz opisanega dejstva logično slede.

Prav iz te, najbolj ogrožene in v resnici kritične točke Tauferjeve eksisten- cialne zavesti namreč izhaja njegov najbolj prizadeven napor, da bi se prebil iz »jetništva prostosti« v odrešitev.

V pesmi *Ribe*, ki je iz prvega cikla (prvič objavljena v *Perspektivah* št. 2, okt. 1960), se odpre notranja dinamika nekega napetega, čeprav precej nejasnega iskanja in tipanja iz »onemelosti« v tvorne prvine lastne eksistence:

ribe smo ribe ribe
ne moremo jokati
ni vode ni vode vode

voda je zgubila dno
same ste krive ribe
da je pozabila na vas
pozabile ste prosojno besedo svojega rojstva

Skozi vso zbirko nato lahko v manjših ali večjih presledkih sledimo njegovemu hotenemu, večkrat programskemu iskanju »prosojne besede« resničnega, čistega in osvobajajočega jedra lastne biti. Zdi se, da se je temu jedru najmočneje približal v pesmi *Talci* in pa v pesmi *Vodnjak*. V *Talcih* gre za suvereno občutje neke posebne življenjske volje, še več, za zavest o neuničljivosti človekovih pokončnih, vsemu zlu kljubujočih moči. Njegovi talci razbijajo utesnelost ječe in njenih zlohotnih omejenosti:

pod pogradom potok in pašnik
in vetrovne črede jelenov
na tisočih stropih rojstva
in pogrebi oblakov in svilena ljubezen
planetov

Ta uporni, čeprav le še v smehljaje postreljenih talcev skriti »eldorado« človeških moči, je čisto sodoben. A vendarle ne more skriti svojih idejnih korenin, s katerimi Taufer še enkrat tiplje v veliko, heroično obodbje revolucije, čeprav ne več tako zanesljivo kot v *Svinčenih zvezdah*. V *vodnjaku* pa je prisluškovanje svežim, tvornim močem že docela izven vsakršne zgodovinske objektivite. Postaja mnogo bolj abstraktno in z obupnim naporom vrta le navznoter, v svoj lastni jaz:

voda prihaja
z nežnostjo žlahtnih kamnov
z resnicoljubnostjo brušenih nožev
iz gozdov mladosti prihajajo kaplje
polzijo skoz trnje
skoz rože skoz dlani
in strmeče oči umrlih

Toda stanja, ko se začne Taufer scela odpirati resničnemu notranjemu boju za lastno tvorno človečnost, ostanejo prav tako le izjemne, trenutne kretnje, ki naglo upadejo v resignacijo:

a zdaj je prepozno
prepozno za ljubezen
in za sovraštvo lova

(Ribe)

Njegovo iskanje »prosojne besede rojstva« krene na drugo pot. Osvobajati se začne »vsebinske« teže in se ožiti v prostore pesniškega izraza samega. To ni več iskanje »svojega rojstva«, temveč le še iskanje »prosojne besede«. In tu smo ob poslednjem ter hkrati najbolj bistvenem problemu Tauferjevega pesniškega ustvarjanja. Ob problemu, ki je skrajni podaljšek opisane idejne krize in nam omogoča razjasniti tudi tisto, kar je v njegovem svojevrstnem stilu najbolj zastrto ter najteže dostopno.

Tudi to vprašanje se odpre že v prvem ciklu in sicer v zadnji pesmi *Porušeno mesto*. (Besedilo ima dokaj zanimivo genetično preteklost, saj lahko ugotovimo, da je nastalo po »montaži« prvotnih dveh pesmi v eno samo.) *Porušeno mesto* je ekspresija, polna notranje podrtosti, ki pa se zaključi v značilno vprašanje:

bom mogel potem reči
grozi si dal ime

V podobna razmišljanja o »prosojni besedi rojstva« se izteče še cela vrsta Tauferjevih doživetij. Pojav je zelo daljnosežen. Doživetja se s tem dejansko ukinjajo, pesnikova iskanja pa prehajajo na neko novo področje, prehajajo v mitos pesniške besede same. In tu začne Taufer iskati poglobitveno ter odrešilno antitezo svojemu globokemu antiorfeizmu. Nekaj primerov:

zaploditi boš moral svoj glas
ta bo mogoče rodil semena

(*Čas sovjih peruti*)

morje z valovi črkuješ glasove
in daješ imena stvarim

čuj ga kako že zloguje
tvojo prvo besedo
(Morje II)

...in že sredi družine
stvari ki dihajo svojo govorico odkriva
(Grude prsti III)

v začetku je bila beseda
imela je polna usta prsti
začela je z dolgimi požirki lokati kri
odprli so se cvetovi začeli trositi semena
(Sedmi dan III)

Tauferjev zagon na področje velikih stilističnih ambicij je po vsem tem razumljiv. Seveda se ne pojavi prvič šele v obravnavani pesniški zbirki. Najdemo ga že v *Svinčenih zvezdah*, kjer na uvodnem mestu beremo tele verze:

Morje prihaja na breg
vedno se vrača samo
samo v globino
po nove besede

Težnja po »novatorstvu«, »kolumbovstvu« in presenetljivem »eldoradu« pesniške besede je pri njem znatno močnejša kot pri kateremkoli pesniku skupine, ki se tako vidno uveljavlja od leta 1958 naprej. (Sem sodi tudi njegova izredno dosledna navada, da opušča vsakršno interpunkcijo, opušča celo takrat, ko je sintaksa v slovničnem pogledu čisto normalna in vidno razčlenjena v običajna sintaktična razmerja, tako da njegov »stilografski« prijem izgublja resnično stilno funkcijo in ohranja le še zunanjo grafično posebnost.) Nova pesniška zbirka kljub posameznim odstopom kaže, da se je Tauferjev boj za nove in »neodkrite« izrazne možnosti le še stopnjeval. Stopnjeval često do tolikšne mere, da se pesnikove izpovedne energije duše ali celo zaduše pod težo izjemnih stilnih konstrukcij.

Smeri tovrstnih prizadevanj so različne in bi jih bilo težko zajeti v eno samo, splošno oznako.

Včasih gre za pojave izredno strogega intelektualizma, ki izpoved zagradi v popolno simetrijo miselnih sklopov in prav tako v popolno, čisto matematično simetrijo med metaforo in idejo. Skrajni primer te vrste najdemo v pesmi *Ljubezen I*:

v tvojih ustih gnezdi zelena ptica
v mojih ustih gnezdi rdeča ptica
nad belim jezerom tvojih oči
šume zelene peruti
nad belim jezerom mojih oči
šume rdeče peruti

zelena ptica vzleti proti sivemu jutru
rdeča ptica proti črnemu večeru

Simetričnih struktur, ki so lahko nastale le v laboratoriju železne logike, najdemo razmeroma mnogo.

Zelo pogosto pa najdemo pri Tauferju nekaj, kar je v popolnem nasprotju z opisano pesniško tehniko, ki ji nekateri teoretiki dajejo ime »geometrizarani stil«. V zbirki je namreč cela vrsta pesmi in mest, kjer se Taufer scela »pre-

pušča« čisto nasprotnemu oblikovalnemu nagibu. Prepušča se najbolj »nelogičnim« oziroma »podzavestnim« sunkom svojih izraznih možnosti. S surrealistično tehniko preskakujočih in razbitih zvez med najrazličnejšimi besednimi oziroma metaforičnimi področji nam skuša sporočiti svojo notranjo eksistenco:

vrbovo lubje ti drsi po hrbtu
trsi ti pokajo v telesu
vanje praskajo nohti vetra
jalova semena odnašajo in prinašajo

(Večerna romanca)

In prav tu je svet, kamor se začno prevešati poglavitne energije Tauferjeve ustvarjalnosti. Njegova nenavadno domiselna fantazija, oprta na široke razglede po sodobni jugoslovanski in tuji liriki (prevajalsko delo), se povzpne do presenetljive metaforične preje, ki nas nenadoma začne zanimati sama po sebi.

prikloni se zelenemu opičjemu očesu
pridi na veje banan iz žaganja
sam boš banana vse opice so banane

(Na kraju popotovanja)

svetnik se žoga z zvezdami in kometi
in z zlatimi glavami dečkov
pomoli mlad boš in lep

(V odrptem krogu)

naprej na pot dokler v gobavem morju sonce ne zgrije
ladja iz najinih rebrastih teles stoka ko pav
najini prsti so mornarji zaljubljeni v zemljevide
sanjajo o bordelih vseh vrst gladkih vitkih barv

(Sedmi dan I)

Tauferjevo pero se začne zapletati v dolge, bizarne »koralde besed«, v katerih le še mukoma lovimo nejasna, razbita jedra nekih doživetij ali misli. Mestoma se mu izraz spremeni že v popolnoma hermetičen in nerazrešljiv rebus, ki nam ne more sporočiti ničesar več:

potem pride sedmi dan sedem dni je kamen
sedem dni je roža seme cveti ko vene
kamen skriva sedem kamnov sedem rož rase
v senci sončnih ur osipajo se v najine objeme

ladja blodi šest dni na poti okoli sveta
zvezda repatica ji vsak večer jadro prekolje
prinese nama izza obzorja šest zrn soli
sedmi dan s tovorom starodavnih pismenk odplove

(Sedmi dan V)

Taufer je prispel na tisto nevarno mejo pesniškega tveganja, kjer se začenja vsebinsko izpraznjena avantura besed. Na področje, kjer beseda postane žrtev lastnega odtujevanja in zato medij nesporazuma.

Zanimivo pa je, da v tej isti pesmi, kjer smo našli skrajni primer zapletene besedne magije, ki je (kljub izraziti »cerebralnosti«) onstran vsakršnih logičnih zvez, najdemo tudi nekaj čisto nasprotnega. Najdemo mesto, kjer se pesnikovo

sporočilo nenadoma sprevrže v najbolj razumen izrek, spremeni se v čisto gnomičnost:

sedmi dan da najinim lasem vonj mórja
ker ljubezen je stvarjenje sveta

Tudi ta pojav opozori na izrazito močne alienacijske oziroma dezintegracijske procese, ki delujejo znotraj Tauferjevega izraza. Na zunaj so ti procesi najbolj otipljivi v dejstvu, da se mu nazorno zastavljena misel ali doživetje rada razblinita v dolge »karavane besed« in zastranjujočih asociacij (npr. *Stara ura*, *Bojevniki*).

Dezintegracijski pojavi zajemajo seveda tudi druge plasti njegovega stila. Opazimo lahko, da se Tauferjev izraz večkrat začne krčiti in omejevati na eno samo ekspresivno raven. V pesmi *Ljubezen I* je tako rekoč celotna ekspresivnost postavljena zgolj v barvne attribute (*bele besede, bele oči, zelena ptica, rdeča ptica, belo jezero, zelene peruti, rdeče peruti, sivo jutro, črni večer*). V *Koncertu v naravi* se spet prenese čisto drugam: v otipljivost predmetnih oblik in predstav, kjer barve docela odpadejo. Drugič spet silijo v ospredje abstraktni pojmi (*Vodnjak*), itd.

Skratka, Tauferjev izraz — kjerkoli ga pozorneje opazujemo — kaže močno sredobežnost. Kaže izrazito težnjo od celovite oziroma sintetične ekspresije v posamično ekspresivnost. V tem je pravo nasprotje tistemu, kar lahko opazimo pri Gregorju Strniši, čeprav je med njima cela vrsta stičišč v metaforičnem gradivu. Po svojem ekscentričnem oblikovanju (»ekscentrična umetnost« je Tamarinov izraz) je Taufer mnogo bliže Zajcu, s katerim ga tudi sicer veže vrsta skupnih metafor, vendar s to bistveno razliko, da je mnogo bolj intelektualističen, saj *Jetnika prostosti* lahko uvrstimo med sodobne tokove izrazito »cerebralne lirike«. Prav ta lastnost in še nekatere druge kažejo nato k Božu Vodušku. Obetajoča bi bila tudi raziskava vplivov moderne srbske lirike na našega avtorja (P. Popović, V. Krnjević, V. Popa itd.).

Če na zaključku skušamo na kratko povzeti dosedanja opažanja o Tauferjevi liriki, lahko zaključimo naslednje.

Tauferjeva poezija predstavlja tisto varianto sodobne slovenske alienativne lirike, ki je najgloblje zašla v idejno, hkrati pa tudi stilno krizo. Notranja dinamika njegovega doživljanja otepeva v voljnem, že naravnost filozofsko programskem pristajanju na popolno negacijo vseh tvornih možnosti v objektivnem svetu, obenem pa nima moči za poln spopad življenjskih dilem znotraj lastnega subjekta, kamor se zateka. Rezultat takega stanja je, pa naj se sliši še tako presenetljivo, da iz tovrstne depresivne oziroma alienativne lirike izginja tisto, čemur pravimo pomemben življenjski konflikt. Nadomesti ga filozofija strahu, groze, nesmisla in notranje onemelosti na eni strani, na drugi pa pohod v živahni stilistični »eldorado«, ki se izgublja v ekshibicijah vnanje narave. Skratka, vsebina in slog, oboje tiči v ječi alienacije same in ne zmore suverenege spopada z njeno resnico. Niti idejnega niti oblikovalnega.

Tam, kjer Tauferjevo doživetje in izraz tako ali drugače prebijeta to stagnacijo, more ustvariti nekaj učinkovitih tekstov. Najdemo jih predvsem v ciklih: *Jetnik prostosti*, *Slovenski sonetje 62* in pa *Nemi Orfej*. S temi se brez dvoma povzpne med pomembnejše dosežke sodobne slovenske lirike in jo bogati s svojo izvirno črto.

Prazna iskrenost

Matjaž Kmecl

Posebno seksualno »razkošje«, ki ga je med drugim pod parolo popolne iskrenosti hrupno prinesla v književnost Saganova, je hitro našlo posnemalce po vsem širnem svetu, tako seveda tudi pri nas. Ker je povrh vsega šlo še za mlado dekle, tipično tinejdžerico, prezgodaj zrelo v uživanju in brez pravih pojmov o žrtvovanju, je največ vzorovalcev našla prav med »zlato« mladino. Ob njej se je nenadoma celi tropi mladih, načitanih, najskrbneje negovanih bolj ali manj spretnih deklic, ki so pravkar prekoračile prve sladkosti spolnega izživiljanja, zazdelo, da so njihovi zapiski iz zasebnega dnevnika vse preveč dragoceni za človeštvo, da bi smeli obležati v predalu. Spregledale so vse ostale kvalitete (ali nekvalitete) Sagankinega pisanja, njihova mladostna razdraženost in samozaverovanost je poveljčala seks v edini literarni kriterij — in začele so iz svojih dnevnikov krojiti romane. Književnost je postala bogatejša za en »val«.

Ne vem, če bi storili prav, ko bi ustrezne tekste cenili s popustom glede na mladost njihovih ustvarjalcev. Prav tako ne vem, če je prav, da jih sprejemamo samo zato, ker da so »iskreni« in ne lažejo (takšen vtis namreč naredijo, ali vsaj skušajo napraviti). Mislim, da so kot tiskani teksti pred bralcem prav tako odgovorni za to, kar mu imajo o svetu povedati in kako to storijo, kakor katerokoli drugo književno besedilo, ki je nastalo v znamenju literarnih ambicij; ki se je porodilo kot dosežek izpovedne nuje, usmerjene v literarno obliko izpovedovanja. Še posebej pa se ne moremo odločiti za popuščanje prav spričo sorazmerno nenavadne prepričanosti v pomembnost izpovedanih oziroma popisanih »resnic« oziroma »resničnosti«, prepričanosti, ki izzveneva iz mišljenih tekstov.

— V obeh knjigah, — Elze Budau Diagram neke ljubezni (MK 1962) in Marlene Humek-Pehani Deklice na potepu (MK 1963), — na ti dve namreč v tem trenutku prvenstveno mislimo, — nas zato zanima predvsem to, o kakšnih življenjskih spoznanjih nam vesta pripovedovati; ker pa gre za snov, v kakršni se najmočneje upodabljata in lomita tako družbena kakor posameznikova morala, nas seveda predvsem zanimajo moralni svet in moralne odločitve obeh tekstov. — O tretji knjigi v zbirki Pota mladih, o Kavalarjevih Grajskih bikih, bi spregovorili posebej, ker po svojih osnovah očitno ne gre v isto zvrst.

— Glavna junakinja Elze Budauove pravi nekje med tekstom, ko pripoveduje svojo zgodbo oziroma roman: »Moška zahtevnost«, »to je jedro vseh naših problemov«. — In dejansko se okrog nje kot idejnega stržena — vprašanja, ki pisateljico prvenstveno zanima — spleta in splete v tekstu zgodba o ljubezni z vsem materialnim standardom opremljenega mladega dekleta. Ljubezen, ki raste iz slučaja, se lovi nekaj časa mimo muhavih iger, doživi defloracijo, zrasede

v čustvo sorazmerno neznosne nemirnosti in se končno srečno zaključi v zakonski postelji — z drugim. — Že takoj v začetku odkrijemo posebno »humanistično«, »moralno« dilemo: šestnajstletno dekle se odloči med avtom oz. njegovim lastnikom in med črnolasim postavnim Dalmatincem za slednjega, na kar je ponosna: saj se je odločila za človeka. Od vsega začetka je sicer obenem prepričana, da jo bo njen Romeo zapustil takoj, ko jo bo »imel«, v tem pa vidi posebno draž, da ga potem nenehoma izziva. — Spričo tega začenja seveda prejšnja odločitev izgubljeni svojo humanistično vsebino, saj nam ni težko odkriti, da postajamo v tem priča dekletovega pohoda v zadnjo privatno nepotešenost — v seksualno avanturo. Ko doživi tekst defloracijo in ko predhodno izvemo, koliko sestankov in vsega drugega je žrtvoval uporni ljubimec za to, se vsa stvar nekako intenzivira — čeprav ne čisto seksualno — do zakonske postelje. Sem in tja smo ob tem priča krajšim razmišljanjem o nemodernosti, okorelosti in površnosti »sodobne« vzgoje in sodobnih staršev. Spričo mrzličnega zadovoljevanja oziroma ostvarjanja ustreznega standarda nimajo namreč starši niti posluha niti časa, da bi se poglobljali v težave svojih hčera.

— Prav v odnosu do standarda je mogoče res zrno postranske, če ne celo poglavitne resnice, ki pa Budauove očitno ne zanima preveč. — Nadja, glavna junakinja, izhaja iz gmotne konice, iz nekakšnega brezrazrednega podaljška večnega »meščanstva« v »socialistični« varianti: oče-zdravnik, ki večno dela (da menda služi denar za družino; ali je to vse?), mati — gosposka gospodinja brez pravega posla, hči — šestnajstletna dijakinja, ki je nadpovprečno inteligentna, tako da postane celo proti svoji volji in ne da bi sama karkoli storila za to kar odličnjakinja; izven šole hodi pod strogim nadzorstvom na plese in k šivilji, brez strogega nadzorstva pa na ljubezenske sestanke in »hausbale«. To je ves njen svet, po katerem nas vodi Budauova. — Doma leži na divanu, telefonira, se čisti v kopalnici, očetu sem in tja za honorar kaj pretipka in razmišlja predvsem o dveh rečeh: o zgrešenosti sodobne vzgoje in o Milivoju ter sebi. — V tako inkubatorsko zaščitenem dekletu, ki ji življenje ne zastavlja prav nikakršnih eksistencialnih zaprek, raste (ne da bi za to seveda pisateljica vedela), *iluzija samostojnosti*. — Saj ni čudno: dekletova želja je doma zakon, ki ne trpi ugovorov, če le ne presega »okorelih« vzgojnih metod oziroma morale, s katero jo osrečujeta stara mama in mama. Odpovedi torej dekletu ne pozna, razen seksualnih. Njen ženski nagon si zato družno s prazno iluzijo o samostojnosti prizadeva prodreti še na to zadnje prepovedano ozemlje. Žal pa se to ne more več zgoditi v družini, niti ne s podporo družinskega ugleda. Dekle se prvič v življenju poda v samostojno »akcijo«; to je torej njeno prvo samostojno srečanje s svetom.

V znamenju svoje superiorne samostojnosti, s kakršno je prej obvladovala družinski svet, odvrže zdaj v nekaj kratkih razmišljanjih »okorelo« vzgojo in »malomeščansko moralo«, torej vse tisto pravzaprav, kar jo pri njenih samostojnih interesih še ovira. Milivoj izgublja s tem za bralca seveda svojo romeansko bleščobo; skozi Nadjino početje se nam čedalje bolj razkriva le še kot zadnja potrditev njene samostojnosti. Njena »visoka« čustva so prevara, bluf, pa naj jih pisateljica popisuje s še tako prizadevnostjo, ne more se otresti vrednotenja, ki ga je prinesla od doma, kjer je vse cenila s kriteriji, ki jih človeku narekuje materialni standard; ko ni Milivoja, se poljublja z Emilom in Andrejem, ker to pač spada nekako h konfortu.

Tudi konec nas navda s podobnim prepričanjem o njenem odnosu do cele zadeve. Ko najde Nadja končno ustaljenost v Andrejevi postelji, izzvjeni vsa stvar po prejšnjem romeojulijanstvu kot nedvoumen in varen pristan v čustvenem in materialnem konformizmu, na katerega pridoda še pisateljica pečat svojih simpatij. — Do takšnega prepričanja nas privede predvsem dejstvo, da v zgodbi ne nastane med Milivojem in njo prav ničesar, kar bi ju *moralo* ločiti. Milivoj ostane prav do konca, prav do trenutka, ko se spet pogrezne v epski mrak pozabe, najčistejša in najgloblje ljubeča oseba v knjigi. Ena sama beseda ga ne bremeni; izredno čustvena potencia je, globok človek, neoporečen ljubimec. Prav tako ona. — Resda ima on dvoje pomanjkljivosti: da zamuja na sestanke in da je preveč zahteven. Vendar niti to dvoje nista v njenih očeh nepopravljivi slabosti: proti koncu postaja on celo točnejši od nje, nasilni pa so tako in tako vsi pravi moški. Navsezadnje je to njihova narava in — draž. — Z njegove strani torej nobenega povoda za ločitev, z njene po vsem sodeč še manj. Celó njegova odsotnost učinkuje povsem nasprotno: ona ga obiskuje, on jo obiskuje in vsi smo nekako prepričani, ko to beremo, da njuna ljubezen medtem celo nenavadno močno raste; potem pa je brez kakršnegakoli razloga naenkrat vsega konec in že jo vidimo v Andrejevi postelji. — To seveda meji na naravnost čudno naivno nedoslednost, ki literarni plati (vsaj to) teksta nikakor ni v korist.

Prvo posledico sem že omenil: konformistična idejna poanta. Drugič: Milivoj postane s tem izjemno čist, potemtakem neživljenjski lik; dejansko se naša predstava o njem do konca ne povzpne preko meglenosti, ki izvira iz avtoričine nemoči, da bi na njem odkrila vsaj kakšno, še tako majčkeno definitivno slabost. Tretjič: Ker ni ne z njene ne z njegove strani nikakršnega vzroka, je njuna ločitev sentimentalna, papirnata, neorganska in nepotrebna dramatizacija v tekstu. Ločitev zaradi ločitve. Konec s tem zvoedeni, kar je avtorica sama občutila, in je zato dodala prizor iz Andrejeve postelje, ko ji njen osupljivo velikodušni dokončni soprog v pogovoru načelno dovoli, da nekoč zgine in se »zdvija« z Milivojem. — Vsem tem naštetim posledicam pa se kot logičen rezultat pridruži še ena: S tolikšnimi napori in mukami in tako obširno opevano »ljubezen« nam dokončno izoblikuje vtis, da gre le za popis običajne priložnostne avanture, ki je le toliko izjemna, kolikor enkratno možna je defloracija; da gre v bistvu za »roman« defloracije, oz. za idejo, ki naj še enkrat potrdi ali ovrže kot zemlja staro modrost: Dekle prvega ne pozabi nikoli.

Ves senzualizem in seksualizem mladega dekleta oz. teksta, — v katerem vidijo uradni ocenjevalci vsipovprek hvalevredno iskrenost in globino (gl. zavihke platnic!), se nam ob takšni idejni revščini pokaže kot bolj ali manj samoposebni smoter, kot nekakšna dnevniško senzualistična kompenzacija oz. draženje tako bralca kot avtorice same.

— Brez kakršnegakoli moraliziranja ali diskriminiranja lahko ugotovimo torej, da manjka knjigi predvsem neka stvar, ki se še nekako najbolje izraža v sicer povsem slučajnem dejstvu, da zgodovina vsaj doslej še ne pozna pomembnega filozofa, ki bi bil ženskega porekla. — Manjka globlje, zavestno urejajoče ideje, globljega pogleda na svet, manjka duha, ki bi presegel mladostno seksualno razdraženost. Ves tekst je po kompozicijski plati vestno nizanje randijev in poljubov, kjer pa bi ta rožni venec moral prispeti do svojega križa, ga enostavno zmanjka. Idejni svet Diagrama v ničemer ne presega nekakšnega priro-

jenega smisla za podrejanje praktičnemu življenju in smisla za dosledno izkoriščanje vseh možnosti konformizma, ki ga to življenje ubogemu dekletu ponuja.

Pri tem nas ne sme zavesti avtoričino prizadevanje, da bi reč preoblekla v obleko globokega, neodvisnega, nekonformističnega sveta velikih brezobzirnih čustev. — Ne moremo zahtevati, naj bo osredje umetnine takšno čustvo; Antonioni recimo blesti v svojem filmu prav zaradi mojstrskega, poznavalskega oblikovanja človeškega čustvenega debakla; — hudo pa je, če skušamo veliko čustvo iskati in forsirati le zato, da neko početje, ki je v bistvu zgolj podaljševanje tehnokratsko-rokodelskega standarda in nič več, opravičujemo, ali mu celo pridodajamo podobo tragično lepega speva modernemu, urbaniziranemu hrepenjenju po človečnosti.

Med scilami in karibdami, ki jih avtorju nastavljajo čisti erotični teksti, se je barka Elze Budauove bolj ali manj učinkovito potopila; vsaj kar se umetnosti tiče (o jeziku so spregovorili že drugi). — S popularnostjo bo verjetno bolje. — Toda: Nihče ne more zanikati, da je bilo te in takšne problematike v zgodovini človeškega obstoja zmeraj na pretek, da pa je literatura, ki jo je načenjala brez globljih oblikovalnih odnosov do sveta in človeka v njem, brez trdne moralno-etične koncepcije, pristajala prejkoslej v sumljivem pristanu mogoče popularnih, a poceni tekstov, daleč od umetnosti. — Spomnimo se za hip Moravie in njegovega Dolgčasa, ki je nekaj časa tako zelo buril naše (vzgojne) duhove; kakšen globok protest — čeprav neizrecen — vsebuje tekst kljub »grobim naturalizmom«, »seksualiziranju« ipd.! Moravievo »seksualiziranje« razkriva globljo resnico o svetu; resnico, ki daleč presega golo spolno približevanje, spolni akt in ločitev.

Spretnost izražanja in dovolj podrobno samoopazovanje sta vendarle odliki Diagrama. Žal se brezupno ubadata s svetom, ki v svoji goloti ni vreden literarnoumetniške upodobitve, oz. takšne upodobitve ne more umetniško zadostiti.

— Vse to, razen zadnjega, bi v posebni varianti veljalo tudi za zbirko novel *Deklice na potepu* Marlene Humek-Pehanijeve. — To, kar je na prvi pogled evidentno kot tema, snov, vsebina, ideja, celo stil teh novel, je seks. Mogoče je to še najmanj razvidno v prvi zgodbi Nočem biti sama, toda tudi tam teče življenje pubertetnikov oz. adolescentov med nekoliko vsenavzkrižnimi seksualnimi odnosi, razrvano družino, plesi, šolskimi klopni in temu podobnim. Za melodramatiko poskrbi samomor nekoga izmed njih. Niko — tako je nesrečnemu fantu ime — je hodil z vsemogočimi dekleti, samo z glavno junakinjo, ki je sicer veljala za njegovo oficialno dekle, ne. Zato je ona po nekaj menjavah in krajšem obotavljanju začela »hoditi« z drugim. Brezobzirno je šla mimo Nikovega pismenega rotenja s planin in odpotovala na morje. Ko se je vrnila, je zvedela za njegovo »nesrečo« in ob tem doživela rahlo sentimentalen in literaren šok, s katerim nas Humkova nikakor ne prepriča. Novela skuša svojo seksualno oz. izpovedno nepotešenost — praznino prekriti z nekakšno epsko apoteozo prve ljubezni, a se dejansko končna fabulativno, idejno in celo stilno v melodrami.

Ne kaže nam obravnavati vsake novele posebej, ker vse izvirajo iz določenih skupnih izhodišč. — V prvi vrsti gre — kot pri Budauovi — za neko svojevrstno moralno alternativo, na katero naletimo že ob prvem, najbolj preprostem vprašanju, ki si ga ob zgodbah lahko zastavimo: Kaj pravzaprav žene vse te

deklice v popisane seksualne avanture? Ko si skušamo odgovoriti, opazimo, da gre v osnovi zmeraj in brez izjeme dejansko le za eno samo zelo oskubeno in golo možnost: Ali urejena, lepa, topla, čuteča družina ali svobodnjaško čuteče, spolno razdražene deklice, ki si z menjavanjem moških seksualnih partnerjev nikakor ne prizadenejo posebnih preglavic. Ker pa v vseh tekstih praviloma obstaja — čeprav do kraja papirnato — defektna, razkrojena družina, ostane seveda za deklice le še druga, mnogo zanimivejša možnost. — Včasih poskrbi pisateljica sama, da najde v družini kakšno opravičujočo napako, ker s tem slepi moralno odgovornost; sicer ne bi našla nobenega vzroka niti opravičila za deklino početje. Po vsakem grehu je treba pač potočiti tudi nekaj krokodiljih solz, da je neki dozdevni, popraznični, literarni morali zadoščeno (ko pride npr. do abortiranja, so krivi fant, mati, družina in sploh vsi, samo sicer že kar pretirano inteligentno in samostojno dekle ne).

Seveda bi nas vse to sklicevanje na moralo in kar je še takšnega niti najmanj ne zanimalo — najbolj dolgočasno in licemersko opravilo na svetu! — če ne bi — ponavljam — prav tu tičale korenine vsega tistega, kar ima pisateljica povedati o svetu. — Skuša nas namreč prepričati, kako je to kratkočasno romanje skozi različne postelje iskanje neke velike ljubezni in kako brezuspešnost tega iskanja ubija in utruja sodobnega mladega človeka; skuša nas prepričati, da je amaterska napolprostitucija, kakršno npr. srečamo v zadnji noveli Mali oglas, najbolj čisto opravilo na svetu in obvezen davek sodobnemu iskanju velike ljubezni: dekle, ki gre s posredništvom malega oglasa na majski izlet z docela neznanim lastnikom avtomobilskega vozila, je sicer do tega voznika zelo kritična, celo superiorna, — vsaj spočetka. Kasneje ji postane simpatičen, toda ljubi ga niti za trenutek ne in to, da na koncu leže z njim v posteljo, jemlje »kot nekakšno oddolžitve« (vsemu temu so seveda v izhodišču spet krive »nemo-goče« družinske razmere). — Pisateljica nas skuša prepričati, da gre pri tem za velika vprašanja in za podobo o svetu, ki je sodobni človek ne sme in ne more pogrešati. Prepričana je v svojo veliko, usodno iskrenost, ki se npr. v dialogu zrcali takole: »Si dala Matjažu? Si bila njegova?« (91); »Mogoče si pa le presneto potrebna...« (93); »Vedela sem, da si me želi; že dolgo časa. Pa me ne bo dobil. Je pa le prevelik kup mesa.« (93) ipd.

Ustrezno temu je družbeno ozadje popolnoma zanemarjeno. Izgovarjanje na razpadajočo družino in različne floskule o dvojnosti malomeščanske morale — to je vse, kar ustreznega izvemo. Poleg tega so odstavki, oz. stavki, kjer govori o družbenih koreninah popisanega sveta, tako šibki in v primerjavi s popisovanji različnih seksualno-erotičnih prizorov tako strahotno nedodelani, linearni, da nas niti približno ne prepričajo. Spominjajo nas na zapise, ki jih lahko vsak dan beremo v časopisu, pa še tam bolj plastično. — Seksualno-erotični svet ostane v svoji centralnosti, goloti in vseh odtenkih prejkoslej tako vase zave-rovan, tako slep za vse drugo, da se človek ne more in ne more dejansko otresti občutka, ko da gre pri njem ali za avtobiografsko razpisovanje ali za neko posebno, pomalem čudno pismeno kompenzacijo seksualnih depresij. — To so mogoče zelo grobe besede — oddaleč pa merijo še na neko lastnost vseh teh »deklic« v knjigi; lastnost bi najenostavneje označili z narcisoidnostjo. Že pri Diagramu smo omenili, da je glavna junakinja po lastnem pripovedovanju lepa, da je odličnjakinja, ne da bi sama to hotela, da je duhovita, da zna zabavati ipd. — vse te lepe stvari si pripisujejo tudi deklice oz. deklica

v tej knjigi. Tanja zna družbo zabavati; lepa je tako, da se še brat rad z njo pohvali, tiho in prijetno se smeji, bleščeče igra, superiorna je ne le nad svojimi vrstniki, marveč domala nad vsem svetom, ki jo obdaja, ipd. — Jasno je, da deklica podreja egocentričnosti, ki se skriva za takšno zunanjo narcisoidnostjo, tudi moralo; kakor Nadja. — Veliko in bridko govori o gnilsti, ki jo obdaja, o nemoralih, — toda to je niti najmanj ne moti, da ne bi sama počela še slabše. Le da je seveda to v njenih očeh vse mnogo lepše in boljše; malo manj kot boj proti obdajajoči jo nemoralih. Išče svojo veliko ljubezen in to ji opravičuje vse. Itd. Itd.

Tako se lahko v iskanju tistega, kar je prignalo avtorico k sorazmerno tako obsežni izpovedi oz. spovedi, vrtimo v krogu, ki nas zmeraj znova pripelje do zmeraj istih zaključkov.

Jezik je še malo hujši kot malomaren, o spretnosti oblikovanja, kakršno smo opazili pri Budauovi, ne moremo govoriti; razen v dveh treh fragmentih.

— Črte pod obe knjigi nam ne kaže pisati; po svoji idejnosti sta si tako blizu, da je stvar jasna. — Razlika, ki ju loči od Saganove, je v mnogočem. Gre za izvirnost in neizvirnost, za suverenost in nemoč v oblikovanju žive snovi; predvsem pa gre za kritičen odnos do te snovi. Kljub poudarjeni čutnosti je pri Saganovi ves čas bolj ali manj očiten njen kritični vsaj ciničen odnos do družbene plasti oz. sredine, iz katere črpa svojo snov, moralo, miselnost. — Ne gre zanikati, da pri nas neke ustrezne, vsaj precej sorodne družbene plasti, kakršno literarno izčrpuje Saganova, ni; še najpopolnejšo ostvaritev je morda doživela v prerezu dehumaniziranega, materialno pridobitniškega intelektualnega rokoddelca, ki je svojo človečnost že zdavnaj prodal ali zanemaril za svoj standard, v katerem utaplja sebe in svoje potomstvo. — Toda ta človek, ki kar vpije po družbenokritičnem oblikovanju, postane pri obeh slovenskih avtoricah le bleda shema, oz. izčrpata iz njega le tiste revne plasti in možnosti, ki jima upravičujejo fabulativno literariziranje privatne morale.

S tem seveda nočem trditi, da umetniški teksti s čisto erotično-seksualno tematiko niso možni. Le da v takšnem primeru pričakujemo od njih, naj gredo globoko v korenine fenomenu, ki sta ga naši pisateljici pobirali le od zunaj, pa še to v enostranski napolpubertetniško neuravnovešeni, polprivatni varianti. — Seveda zahteva takšno pisanje pronicljivega, videčega človeka, sicer se prehitro sprveže v dnevniško avtobiografsko razpisovanje, sentimentalizem ali lascivnosti, ki nenehoma balansirajo po robu banalnosti.

— Odklonitev obeh knjig bi lahko hkrati pomenila nezaupnico celotni zbirki Pota mladih, njenemu konceptu, — hkrati pa ugovor založbi, — če ne bi bil tu še tretji tekst in če ne bi bili seveda napovedani še dve knjigi.

V mislih imam tretji zvezek v zbirki — *Grajske bike* Petra Kavaljarja. — Površen bralec bi verjetno ne opazil posebne razlike; gre za podobne »lascivnosti«, za podoben »prostodušen«, čeprav nekoliko prenapet odnos do seksualnih vprašanj mladih ljudi približno istih let. Toda nekaj je, kar Kavaljarjeve fante in dekleta neizmerno oddaljuje od prejšnjih družčin. To je predvsem njihov (in tudi Kavaljarjev) odnos do življenja, njihov odziv na življenje, življenjska situacija, v kateri so. Gre za ljudi, ki jim menda prav nikoli v življenju njihova želja ni postala zakon. Nasprotno; želje drugih so se spreminjale v zakone nasilja nad njimi. Zato znajo do odenka jasno razločevati med pravo samostojnostjo, ki jih gradi v uporniške samorastnike, — in med golo iluzijo

samostojnosti, kakršno jim vsiljujejo nezmožni vzgojitelji. — Njihova želja po samostojnosti, želje, ki se najbolje odražajo v neprestanih pobegih z gradu, v katerega so zaprti, se zmeraj znova neusmiljeno ustavljajo pred zidom nekih uzakonjenih pravic in dolžnosti; pa naj jih lete pripeljejo v zapor ali nazaj v grad ali kamorkoli. — Namesto da bi za njihovim nastopom v zunanjem svetu stal ves nimb in opora ugledne meščanske družine, so »grajski biki«, zaznamovanci ne po pravici ne po zadolženosti; pa naj storijo, kar hočejo. — Mogoče se je pri obeh prejšnjih junakinjah resda vsa skrb in ljubezen staršev zanje odražala v docela drugotnih oblikah: v komfortu, s katerim so jih obdali; Kavalarjevi fantje in dekleta ne poznajo niti tega, čeprav si bolj kot vse drugo želijo vsaj malenkostne opore in razumevanja. — Fant, ki se vrne domov, pozdravi z navdušenjem vse, kar mu predstavlja uresničenje iluzije o domu; toda prodor v resničnost te uresničitve ga oropa še te iluzije. Tako ga življenje zmeraj znova peha v eksistencialne stiske, pa najsibo materialne ali duševne. V njih stoji s a m. Sam se bori z njimi. Brez poze, brez narejenosti. Ko hodi spat k radodarnici, ne počenja tega iz avanturizma ali prazne svojeglavosti, marveč iz globoke želje, celo potrebe, najti na svetu nekoga, ki bi mu pomagal prebroditi praznino nerazumevanja okrog sebe; njegova osnovna eksistencialna situacija ga sili v to in mu obenem s tem kleše resnično svojski in samosvoj odnos do življenja. Iz Kavalarjeve povesti vsaj približno dojamemo človeško stisko, o kakršni kljub verbalnemu prepričevanju ni v prejšnjih dveh knjigah niti sledu. — Poglavitno, kar bi lahko povesti moderni intelektuallec zameril, je konec, ki se zavleče v precej sentimentalno poanto. Resda čutimo avtorjevo distanco pri tem, poglavje nosi naslov Vizija in naj bi govorilo o resnični ljubezni in o najdbi pravega človeka — v nasprotju s prejšnjo prusko gluho grajsko vzgojo, — toda takšne antiteze so v prozi zmeraj nevarne; še posebej, če so rezultat bolj ali manj avtobiografskih teženj.

— Kritiki nekako zamerijo Kavalarju avtobiografičnost. Toda res je, da je Kavalar pokazal precej bolj intenziven epski talent kot obe avtorici. Njegovo pisanje je še daleč od popolnosti, vendar daje pogosto slutiti, da bi bil zmožen obvladati situacije z epsko objektivnostjo in plastičnostjo, medtem ko obe avtorici ne moreta in ne moreta preko ozkega osebnega sveta. Z lapidarnim, odsekanim slogom, z elementi moderne kompozicije in z jasno zavestjo o tem, kar ima in mora povedati, gradi svoj tekst — vsaj do tistega konca, o katerem smo izrazili svoje pomisleke.

— Tako lahko po Kavalarju in v pričakovanju nadaljnjih dveh zvezkov zbirke, vendarle rečemo, da lahko Pota mladih odigrajo pomembno vlogo (celo mentorsko), — da pa bi bilo treba še trdneje zarisati koncept zbirke, se izogniti nekoliko dvomljivemu populariziranju za vsako ceno, obiti nekoliko po komercializmu dišeče (založba!) koketiranje z dvomljivim okusom določenega dela publike in nasploh razmisliti te in podobne reči.

Anatomija »saganovščine« in pota mladih

Janez Dokler

Načelno ne vidimo nič slabega v tem, da nam pojav katerekoli in kakršnekoli mlade pisateljice neizogibno priključimo v spomin določeno ime: Françoise Sagan je postala pojem. Manj prav je, da ob tem »splošno znanem« in v nekem smislu normativnem pojmu mislimo kaj različne reči, da celo v tako imenovani kritični praksi (brez potrebnega pojasnila) pojem implicira diametralno nasprotno vrednostne sodbe. Ker torej pristajamo na primerjanje, naj nam bo dovoljeno pojasnilo o tem, kaj s čim primerjamo.

Francoska avtorica je postala pojem po svojem prvem romanu »Doben dan, žalost«, o katerem je neki francoski kritik napisal, da nadaljuje tradicijo velikih francoskih moralistov. Ta sodba, ki ji je — mimogrede povedano — z določenimi omejitvami mogoče pritrditi, pa se kaj slabo sklada s tisto rabo pojma »Sagan« (ali Saganka), ki ji je avtoričino ime sinonim za vsakršne nečednosti, malone sinonim za literarno pornografijo. Za nekatere pisce je stvar sumljivo preprosta in jasna: založniški uspeh te literature na splošno je posledica njene lascivnosti, posnemanje v tej ali oni inačici pa posledica »slave« Françoise Sagan, knjigotrškega uspeha njenih romanov in reklamnih zvijač.

Ne da bi temu pogledu odrekli vsako osnovo, mu vendarle očitamo neodpustljivo omejenost v razlagi literarnih pojavov in ozkosrčno moraliziranje namesto stvarne analize nečesa, kar se očitno dovolj skladno vključuje v celoto sodobnega dogajanja in nas tako ali drugače, posredno ali neposredno prizadeva.

Seveda zadovoljiva analiza celote, v katero se tako imenovana saganovščina skladno vključuje, daleč presega naše možnosti in tudi naš namen. Zadovoljili se bomo s poskusom poiskati ustrezno oznako za celoto okoliščin, ki (ne glede na osveščenost avtorjev oziroma avtoric) pogojuje nastanek vsega, kar je v tej vrsti literature pristno in navsezadnje tudi vredno.

Prva težava, na katero moramo naleteti pri našem poskusu, je že natančnejša določitev tega, kar smo imenovali celota okoliščin. Na prvi pogled bi se zdelo, da se nam je tu ukvarjati s psihologijo umetniškega ustvarjanja, vendar se bomo zadovoljili s površnim opozorilom na pomen, ki ga cela vrsta avtorjev pripisuje določenemu depresivnemu, zagatnemu razpoloženju kot izhodišču ustvarjalnega procesa. Seveda je tudi za nas izven dvoma, da je vsaka konkretna motiviranost za literarno tvornost v veliki meri področje individualne psihološke sfere. Toda v nadaljnjem izvajanju bomo izhajali iz delovne hipoteze, ki — zelo shematično — trdi, da mora obstajati objektivni, družbeni ekvivalent za subjektivna ustvarjalčeva razpoloženja, če naj delo doživi kolikor toliko širok odmev. Kolikor pa ta domneva drži, mora delo samo vsebovati določene elemente družbene stvarnosti, namreč tiste bistvene elemente, ki

strukturirajo »celoto okoliščin«, iz katere določena literatura raste. S tega stališča je seveda precej nevažno vprašanje, koliko neko delo odraža celoto stvarnosti, koliko je kot prikaz celotne stvarnosti resnično. Analiza se lahko omeji na odkrivanje tistih bistvenih elementov, ki se kot nujni skladno vključujejo v celoto dela.

Če se omejimo na »pravzorec« obravnavane literature, na roman »Dober dan, žalost«, nam bo taka analiza — seveda nujno zelo groba — a zadostna za naš namen — pokazala vsaj tri take bistvene elemente, ki pa se hkrati mutatis mutandis pojavljajo v številnih sledečih inačicah.

Prvi teh elementov je svet junakinjinega očeta, svet, iz katerega tudi sama izhaja. To je predvsem svet samoobsebiuimevne materialne varnosti, svet, ki ne samo da ne pozna pomanjkanja, temveč je v njem zagotovljena tista stopnja življenjske ravní, ki vzdrži vsako primerjanje, ne da bi se ob njem mogla pojaviti želja po »še več«. Vsaj ne v tolikšni meri, da bi lahko postala motivacija za delovanje. V tem svetu sicer obstajajo neke konvencije, nekakšna pravila dobrega obnašanja ali okusa, vendar pa nima nobene hierarhije vrednot, pravzaprav nobenih vrednot in navsezadnje tudi nobenega smisla, ničesar, kar bi tako rekoč iz prihodnosti določalo vrednost ali ne vrednost sedanjemu ravnanju. Treba je pripomniti, da se v obravnavanem primeru ta svet ne razkazuje kot sam po sebi vreden, temveč da preprosto je. Kritika, ki ob njem kot takim moralizira, bodisi pozablja, da s tem presega kompetence imanentne analize, bodisi to namenoma pozablja, da bi po nekakšni prepovedani bližnjici smela postati socialnokritična. Vsekakor je v obravnavani literaturi ta svet kot tak eden izmed določujočih elementov celote in ne more biti bistveno spremenjen, ne da bi bila s tem skladnost in smisel celote porušena.

Drugega izmed bistvenih elementov predstavlja v obravnavanem romanu očetova ljubica, ki skuša prevzeti vlogo žene in matere. Njen pojav v svetu lahkoživega očeta in hčere se najprej manifestira kot zahteva po radikalni spremembi ponašanja. Za ilustracijo odnosa se zdi najbolj primeren trenutek, ko poseže v igro med junakinjo in njenim mladim prijateljem. Ta igra bolj ali manj neosveščeno niha med športom in ljubimkanjem in šele posredovanje zrele ženske ji da docela *nedvoumen, enoznačen pomen*. Za junakinjo pa se šele v tem trenutku pojavi prav tako enoznačno vprašanje: »Čemu pravzaprav ne?« In ob tako zastavljenem vprašanju se razkrije kriza — denimo — tradicionalne moralke, oziroma sveta, ki bi ga, opazujoč celotno literarno produkcijo te vrste, lahko imenovali *svet staršev*. V konkretnem primeru se zahteva po vzdržnosti opira na grožnjo s posledicami. Posledice pa seveda niso zahteva po popolni in moralno vredni odgovornosti, ki naj bi spremljala realizacijo nekega človeškega odnosa (tako »kruti« starši vendarle ne morejo biti, preprosto zato ne, ker dopuščajo, da se pri zadnjih vratih v preudarek vrne element igre, ki so ga pri glavnem vходу tako odločno izgnali), temveč — klinika. Pojem »klinika« s svojimi zvezami pa ima na tem mestu obsežen pomen, ki ga je vredno vsaj površno razčleniti.

Predvsem je jasno, da spada v »svet staršev« in da je bil v tem svetu ustvarjen in izpopolnjen kot ustanova za korigiranje odstopov od nekih moralnih norm, ki jih načelno (še) sicer »vsi« priznavajo, a jih to ne ovira (več), da jih ne bi kršili. S tega vidika se zdi, da je klinika zamenjala institucijo kazni kot druž-

benega regulativa. Poseganje po tem sredstvu pa v tej zvezi pomeni samo še akt formalnega priznavanja nekih družbenih norm in potemtakem sodi v bonton sveta staršev. Tu najbrž ni bistveno važno, da klinika kot strašilo za »otroke« ni učinkovita, ker je uspešnost in relativna nenevarnost njenih posegov dovolj znana. S stališča obravnavane celote je važnejše dejstvo, da se zahteva staršev po ravnanju v skladu z nekimi tradicionalnimi normami, ne more opreti na noben sistem moralnih vrednot. Podrobnejša analiza romana »Dober dan, žalost« bi pokazala, da prav ta nemoč »staršev«, da bi ohranili kontinuiteto s tradicionalnimi normami, daje pečat usodnosti dokaj vsakdanjim dogodkom: neki defloraciji, neki ljubezenski nezvestobi in slednjič tudi samomoru, s katerim »svet staršev« definitivno prizna svoj poraz.

Šele tretji bistveni element je tisti, ki ga publicistična površnost imenuje »saganovščina«. Če ob njem zgolj trdimo, da je izraz amoralnosti večjega ali manjšega dela mladine in se skušamo tolažiti s statistično verjetnostjo, da je ta del razmeroma majhen in nepomemben, se stvari seveda ne bomo kdo ve kako približali. Predvsem je gotovo, da tega elementa ni mogoče razumeti in ocenjevati izven celote, prav tako pa ne iz predpostavke, da se vsaj neko omejeno število moralnih norm (navadno tiste, na katere sami prisegamo ali pa se delamo, da prisegamo) izmika dialektiki družbenega dogajanja. Vsaj v obravnavanem primeru pa iz celote dovolj jasno sledi, da je amoralnost tako imenovane saganovščine lahko in da tudi je moralnejša od »moralnosti« tistega, kar smo imenovali »svet staršev«. Amoralnost tako imenovane saganovščine namreč ni preprosto stopnjevanje nedoslednosti »sveta staršev«, temveč obrat k doslednemu, avtentičnemu ravnanju. Avtentični junaki te literature dosledno izvedejo konsekvence nekega sveta, ki živi brez vrednosti in brez smisla, in »do konca vztrajajo v svoji usodi« (A. Camus).

Z družbenokritičnega vidika so ti junaki sicer lahko opozorilo v tistem smislu, v katerem je Lenin dejal, da je mladina termometer družbe, toda s tega vidika vodi razmišljanje še najprej v smeri spraševanja po sistemu vrednot »sveta staršev« in njegovega stvarnega učinkovanja v tem svetu. Vendar pa se zdi, da ta aspekt v nekem smislu presega zanimanje literarne analize, potem ko je s svojimi sredstvi in metodami v delu (ali tudi v celotni smeri) odkrila njegovo notranjo zakonitost in skladnost. Kolikor pa gre za vrednostne sodbe, ki presegajo ugotavljanje teh lastnosti (da so ali da jih ni) se smejo — tako se zdi — prej opirati na učinkovanje te literature kot pa na takšnih ali drugačnih »deset božjih zapovedi«. Kar pa se učinkovanja tiče, je že Th. Mann ironiziral »dobre človečke«, »... ker morajo po njihovem dobrodušnem mišljenju vedri in vzvišeni učinki kar brezpogojno imeti tudi vedre in vzvišene izvore, zato pač nihče ne sumi, da gre tu nemara za neki skrajno zlo pogojeni, skrajno dvomljivi, dar'.« Zdi se, da je zdaj potrebno to ironijo obrniti zoper nič manj naivne poglede, ki za žalostjo, »brezupno osamljenostjo in z dolgočasnostjo na tem dolgočasnem svetu«, s katero ta literatura učinkuje, kadar je avtentična in kadar smo jo voljni razumeti, brezpogojno vidijo »skrajno zlo pogojene, skrajno dvomljive« izvore. In vendar so ti učinki lahko očiščujoči, bodisi da bralca potisnejo navzdol na raven, kjer se zave pomena vrednot, ki jih ima, bodisi da ga dvignejo na raven, kjer se zave lastne praznote in se zato odpira za iskanje in sprejemanje.

II.

Založba MK je s svojo zbirko Pota mladih očitno pokazala namen, da odpre vrata v svet literature najmlajšemu rodu, ki mu je — sodeč po dosedanjih imenih — bolj ali manj skupna lastnost prav to, da tako ali drugače sodi v okvir, površno zarisan z našim poskusom »anatomije saganovščine«. Temeľjita analiza knjig, ki so doslej izšle, bi morala pokazati, ali je upravičen dvom o resnosti in premišljenosti tega koraka, namreč dvom, ki se nam je oglasil — mimo nekaterih neugodnih ocen ob prejšnjih zvezkih — ob sicer običajnem založniškem panegiriku na ovoju zadnje knjige te edicije.

Gre za zbirko krajše proze Brede Smolnikarjeve »Otročki, življenje teče dalje«. Založba jo reklamira kot čisto nasprotje literaturi, ki ji je s Poti mladih sama odprla vrata. S tem pa je nedvomno bistveno pripomogla k občutku, ki ga omenjeni tekst otožno ugotavlja (»nekam navajeni smo, da v literaturi prihajajočega rodu pogosto srečujemo jezne mladeniče oziroma njihove ženske vrstnice — Saganove«), da se potem lahko toliko bolj razveseli Smolnikarjeve, ki je »brez kompleksa«, ki »nikakor ni Saganova, se pravi: nikakor noče biti nasilno zrela, ne koketira s seksom in tudi noče biti na vsak način brezupno osamljena in z dolgočasena na tem dolgočasnem svetu«.

Kolikor gre za načelno odklonilen odnos do avtentične proze obravnavane smeri — polemika z njim ni več potrebna. Kolikor pa se je tak odnos izoblikoval ob slabih, neskladnih tekstih, potem smo nekje — najbrž tudi v založbi — brez pravih kriterijev za svet, ki ga ta literatura prinaša s seboj. Če namreč sledimo smeri in tonu, ki jo navadno ubira kritika »saganovščine« in »jeznega mladeništva«, bi smeli sklepati, da gre v največjem številu primerov za tekste, v katerih je eden izmed elementov celote (»namišljena zrelost in globina«, »koketiranje s seksom«, na silo »brezupna dolgočasnost«, »kompleksi« itd.) prerasel ostale in celoto porušil, da gre torej za tekste, ki, nekoliko strože vzeto, sploh ne sodijo v literaturo in ne bi smeli biti tiskani. V tem primeru bi s tako kritiko lahko brez pridržkov soglašali. Žal pa prav zadnja knjiga omenjene zbirke skupaj z opremo, z ovojem in tekstom na njem kaže, da vendarle ne gre samo za to, temveč tudi še za vrsto nesporazumov, izvirajočih iz pomanjkanja dobre volje, da bi se skušali poglobiti v svet te literature in ga razumeti v njem samem. Kljub veselju, da Smolnikarjeva ni »taka« in kljub prizadevanju, da bi to dokazali, je vendarle jasno, da se njena proza — ki pa zato še nikakor ni slaba — kar skladno vključuje v svet »Saganovih«, ki smo ga skušali analizirati.

III.

V tekstu z naslovom »Sprašujem se...«; ta uvaja njene »črtice iz družinskega življenja«; je Smolnikarjeva na dokaj bistvenem mestu napisala stavke, ki bi bili lahko prepisani od Saganove: »Zdaj hodim s fanti. Zdaj s tem, zdaj z onim. Nikomur pa še nisem rekla: Rada te imam. Veš, rada te imam.« Temu opisu za »Saganove« tako tipičnega obnašanja sledi zaključek črtice, ki — v zvezi z ostalim tekstom — nedvoumno formulira tudi njeno posebno obliko žalosti in brezupne osamljenosti: »Pa vendar tako želim, da bi rekla te besede! Komu? — Njemu, saj sem mu jih že rekla...« In slednjič avtorica ponovi dve

želji, ki jih je njena junakinja v prejšnjem tekstu izrekla v prvi osebi, zdaj pa sta izrečeni v tretji in s to zamenjavo zaimkov obzirno pove, da se izpolnitev želja spreminja v neko vrednost, ki se nje tako rekoč ne tiče več, s katerih realizacijo se ne more več identificirati, čeprav bi bili do banalnosti preprosti in vsakdanji, ko jima prav implicirana žalost in odpoved ne bi dajali nekega posebnega čara:

»... tako rada bi, da bi bil blizu, da bi jo pobožal. — Rahlo!

... rada bi imela kuhinjo, čisto majhno kuhinjo. Pomivala bi posodo, on bi brisal. Tako nekaj časa. Nato bi spustila posodo, se mu obesila okoli vratu... in potem ne bi nič pomivala in brisala... Objel bi jo. In predpasnik bi imel na sebi. Rdečega z belimi pikami in žepom na desni strani...«

Nekaj podobnega se dogaja v črtici »Hišica iz pravljice«, kjer junakinja opisuje svoj obisk pri neki družini in majhno družinsko slavlje. Mirni način pripovedi sugerira navidez dokaj vsakdanjo družinsko idilo; kadar smo je za kratek čas deležni, navadno zaključimo z ugotovitvijo: »Prijetno je bilo, kajne?« Toda z neke druge perspektive dobi stvar drugačne dimenzije. V konkretnem primeru gleda s te perspektive junakinjina prijateljica Maca, ki neposredno po prijetnem večeru pravi: »Ne moreš si misliti, kako ti zavidam za mladost, kako zavidam Stevu in Vandí... Ne, jaz jima zares zavidam... Mogoče sem tudi preveč popila. Zadnji čas sploh mnogo pijem. — Tako rada bi imela otroke. Toda jaz nikoli ne bom mogla...« Junakinja sama odklanja nadaljevanje pogovora v to smer, ker očitno noče povedati, da deli Macine občutke in da se njej stvar kaže iz iste perspektive. Toda nekoč pozneje jo obsede, »da bi jo šla iskat. Tisto hišico, skrito med cvetočimi kostanji. Nisem točno vedela, kje je. Lahko bi poklicala Maco po telefonu in skupaj bi odšli tja. Toda jaz sem jo hotela najti čisto sama. Blodila sem po ulicah in iskala. Toda nikjer ni bilo cvetočih kostanjev, nikjer ni bilo hišice, ne zelenih polknic in ne črne ograje. *Povsod je bila sama brozga, sneg in mraz.*«

In slednjič, dvoje še bolj značilnih mest iz črtice »Sprašujem se...«, ob katerih se je skoraj nujno treba vprašati po notranji zakonitosti te proze, ki — očitno pristna in skladna — vendarle vključuje nekaj prav tako očitnih paradoksov:

»Kadar ga nisem videla, sem si ga želela«, pravi junakinja, ko edinkrat opisuje svoj stvarni, se pravi do neke mere realizirani odnos, ki pa bi ga bilo težko imenovati romantični: »... nisem si želela njegovih poljubov. — Včasih sem se spomnila na kaj iz internata; pomislila sem, kako lepo bo zvečer v sobi. — Majda bo prižgala nočno lučko, veliko luč bomo ugasile. Anda bo prinesla mokre nogavice k radiatorju, toplo bo... Postala sem dobre volje. *In to samo zato, ker sem se veselila česa, kar ni bilo v nobeni zvezi z nama.* Zaželela sem nekaj réči, nekaj lépega. In sem rekla: ‚Rada te imam. Veš, rada te imam!‘...« Torej tudi tu, še sredi nekega stvarnega odnosa — kakršnega koli že — lahko opazimo neko obliko vsakdanje idile, ki nastopa kot vrednost, a ni »v nobeni zvezi z nama«, se pravi v nobeni zvezi s tako realizacijo odnosa »rada te imam«, ki bi jo lahko pričakovali kot normalno.

Drugo izmed omenjenih mest je hkrati vrh in konec junakinjine »ljubezni« kot stvarnega odnosa. »Ko sva bila zadnjikrat skupaj — pripoveduje — sem mu rekla, kar tako na hitro, za slovo: ...« Sledi — tokrat še v prvi osebi — izpoved že citirane želje po »čisto majhni kuhinji«, ki je na koncu ganljivo podobna

koncu izpovedi Francesce da Rimini, slovitemu verzu: »*Quel giorno piú non vi leggemmo avante.*« Toda tam gre za ljubeče bitje, ki z izredno obzirnostjo in rahločutnostjo hkrati pove in zamolči, kaj se je zgodilo po branju v dvoje, medtem ko junakinja obravnavane črtice očitno tudi sama — niti v sanjarjenju — ne prenese predstave o izpolnitvi lastne želje. Ko fant to hkrati izgovorjeno in neizgovorjeno željo »dopolni«, ko ji da *nedvoumen in enoznačen pomen sveta »odraslih«* in odgovori z nežnostjo, napravi njena predstava dovolj čuden obrat: »In ti bi imel predpasnik.«

Ko bi bili prepričani, da gre za »prisrčno otroškost in polženskost«, za »ugibljivo tipanje v neznani, toda človeško lepi Eros« — kot to imenuje avtor teksta na ovoju — vsemu temu seveda ne bi posvečali posebne pozornosti. Ker pa bomo po tej poti prišli do enega izmed bistvenih elementov — tako »saganovščine« kot obravnavane proze, namreč do tistega, kar smo imenovali »svet staršev« — nadaljujemo z analizo na videz nepomembnega detajla, dogajanja, ki ga očitno tudi junakinja sama ne razume docela. Ko namreč pove, da se fant kljub njenemu odporu ni odrekel erotični igri, nadaljuje: »Pahnila sem ga od sebe z vso močjo. Verjetno sem ga čudno pogledala — ne vem — ne vem, kaj sem mislila.« Po tej reakciji se seveda Eros užaljen umakne in fant se naprej bori samo še za intelektualni prestiž, za to, ali je bilo njegovo nada-ljevanje njenega sanjarjenja logično pravilno:

»Kaj si mislila?« me je strogo vprašal. Še vedno me je držal na kolenih. Začudeno sem ga pogledala. Kako se je spremenil! Takrat sem se ga bala. Bala sem se, da bi storil tisto, kar prej ni mislil; storil samo zato, da bi izpolnil moje misli.

»Kaj si mislila?« je ponovil s takim glasom, da sem se spraševala, če je to res on, če me je sploh imel kdaj rad. Saj mi je bil tako tuj.

»Si mislila?...« — Samo pokimala sem. Položil me je na tla. Vstala sem in stala pred njim. Prav nič nisem čutila, prav nič mi ni bilo hudo. V sebi sem ponavljala, da mi mora biti hudo, da se moram pred njim pretvarjati, da mi je hudo...«

Da je bilo s tem konec »ljubezni«, se pravi stvarnega odnosa, pove junakinja posredno, s približno, zgolj zunanjo analogijo, podobno kot v črtici »Hišica iz pravljice«. Ponovno in odločno zagotavljanje: »Toda bila sem tako mirna, tako nič nisem čutila, tako nič mi ni bilo hudo...« in hkrati potreba, da pred fantom to skrije (»Gotovo gleda za menoj!« sem si mislila. »Videl bo, da mi je hudo!« Še niže sem sklonila glavo, z nogami pa podrsavala po tleh, kot da od solza ne vidim poti pred seboj.), ta dvojnost — njenih občutkov na eni in premišljene-ga ravnanja na drugi strani — pa nam daje ključ za razumevanje tega konca in posredno najbrž tudi za pristop k »celoti okoliščin«, iz katere raste obravnavana proza.

Da bi ga lahko uporabili, se moramo najprej vprašati, kaj je tisto, zaradi česar junakinja v sebi ponavlja, da ji *mora* biti hudo, da se pred fantom *mora pretvarjati*, da ji je hudo. Na to je možen samo en odgovor: logika stvarnih človeških odnosov, logika »odraslih«, ki jo je s svojim pritrdilnim odgovorom

¹ Neizbirčni uporabi izraza z dodatnim, vulgarnim pomenom bi se pripovedovalka na tem občutljivem mestu bržkone izognila, če bi se sama zavedala njegove dvoumnosti.

tudi sama priznala, ki jo slej ko prej mora priznavati, *ne da bi bila* — to je treba takoj povedati — *sama sposobna* take odnose realizirati. Ta njena nesposobnost je tisto, kar *mora* skriti pred »njim«, čeprav je sicer mirna in ji ni prav nič hučo, ker se njej ta nesposobnost vsaj v določenih trenutkih pojavlja kot psihična nuja; nič ne more zoper njo. Lahko jo samo skriva pred »njim«, pred samo seboj pa z bolj ali manj prepričljivimi zunanji okoliščinami opraviči ravnanje, ki ima globlje in ne preveč vedre izvore. Junakinja sama govori o njih — bolj ali manj posredno — na poldrugi strani teksta črtice »Sprašujem se«, ki je tudi najbolj moten in pomensko vsaj na videz najbolj protisloven del vse knjige. Gre za nekakšen pisemski epilog končane »ljubezni«. »Nikoli mu nisem povedala — pripoveduje — kako je pri nas doma. Kadar sem govorila o domu, sem vedno zamolčala tisto, kar bi mu morala povedati. Prav nič ni vedel o peklju, v katerem sem živela...« Šele v pismu, s katerim odgovarja na očiten fantov poskus, da bi obnovil prekinjeni odnos, pravi, »...sem mu napisala — čisto brez zveze s prejšnjimi stavki — da bom ponorela doma in da ne bom vzdržala«. Brez ozira na fantov nekoliko nerodni odgovor in na njegove posledice, je ta podatek zanimiv. Spravlja nas namreč na misel, da junakinja, kakor si jo je zamislila Smolnikarjeva, nikakor ni tako »brez kompleksa«, kot bi se utegnilo zdeti na prvi pogled, in da njen kompleks ni brez zveze z razmerami v družini, v »peklju«, o katerem piše fantu, da bo v njem ponorela.

Seveda ni naš namen, da bi se spuščali v psihologiziranje, zato puščamo ob strani celo vrsto značilnih potez na psihološkem portretu junakinje, ki bi utegnili biti v tem smislu zanimivi. Vendar pa tudi na področju preproste analize teksta ne moremo spregledati določenih značilnosti, iz katerih je mogoče sklepati na druge in na celoto.

Da se izognemo možnosti imputiranja, si lahko izberemo za izhodišče dokaj indiferenten odlomek iz črtice »Baventov stric«, kjer junakinja obuja spomine na zgodnje otroštvo, ko se je družina priselila v sosese. »Zdi se mi — se začne odstavek — da sem spet majhna in da skačem po vrtu...« V nadaljevanju opisuje prednosti novega doma, ki se nekako strnejo v stavkih: »Vse je tako čudovito in staro, tako veličastno in skrivnostno.« Na poldrugi strani obujanja prijetnih spominov je ena sama prekinitev: »Na kaščinem ganku bomo imeli nageljne, tako je rekel oče. Mama pa je molčala, ker ji naš novi dom ni bil všeč. Ni hotela kmetije, hotela je novo hišo, tako z ljubkimi stopničkami in rožnimi grmi pred njo. — Nam pa je bila tudi ta naša nova, stara hiša všeč. —« Samo to in potem mirno nadaljuje s spominjanjem na čase — ko še niso zidali nove hiše, kakršna je všeč mami. Vmes pa je ob otroškem spominu — vede ali nevede — konstituirala skupnost »mi«, ki poleg otrok vključuje še očeta.

To »skupnost« najdemo še bolj izrazito v naslovni črtici »Otročki, življenje teče dalje«, kjer si vseh pet otrok prizadeva, da bi pregnali »grde, črne oblake« — materino slabo voljo — iznad hiše. Celotna pripoved se zdi prisrčno šaljiva, vendar spet ni mogoče prezreti odtenkov, ki kažejo, da pripovedovalka nima nobene želje, da bi se življala v materin položaj ali da bi sočustvovala z njo. Najprej ironizira mlajšo sestrico, ki je »z vsem srcem pripravljena, da pomaga« in njeno jokavo opravičevanje, saj je »zelo mehkega srca in joka za vsako najmanjšo figo«, potem pa skuša spraviti mamo v dobro voljo s trpkim humorjem o svojih bodočih dvanajstih hčerah, ki so očitno surrealistična vizija po mate-

rinih predstavah o dobri vzgoji. Tako je tudi tu oče čisto materino nasprotje. Vseh pet otrok ga sprejme s smehom, ko se pojavi s kravato nekoliko postrani in z nepogrešljivim znakom »dobre volje«, s krilatico: »Otročki, življenje teče dalje!« in z njenim dopolnilom: »Če to ni res, sem lahko na mestu milijonar!« Z njegovim prihodom je »skupnost«, celo majhna zarota, takoj ustvarjena, pa naj že govori o prednosti znanja jezikov in o svoji mladostni želji, da bi potoval, ali obuja nekoliko »čustvene« spomine ali pa improvizira plesne vaje. In spet je mati tista, ki s svojim stvarnim posluhom za »zdravo pamet« in nepostano večerjo, a brez razumevanja za trenutek in razpoloženje »skupnosti« kviri soglasje. A ko jim končno vendarle uspe, da jo vključijo, komentira junakinja ta trenutek z izrazi, ki tako presenetljivo zaključijo vedro zgodbo, da nemožno verjeti v njeno vedrino: »Zaželela sem si, da bi ta trenutek, ko so nam vsem oči zažarele od sreče, nikoli ne minil.« A to »v življenju«, v junakinjini neposredni skušnji ni mogoče, zato sama doda: »Toda, otročki, življenje teče dalje. Če to ni res, sem lahko na mestu milijonar.« — in sklene zgodbo z vsakdanjo, stvarno prozo.

Tako se nam je ob pomenski analizi črtice, po kateri ima celota naslov, mimgrede razkrilo še poreklo »idiličnega elementa«, (predstave ali sanje o skladni skupnosti in razumevanju, kot najvišje vrednote v svetu te proze) čeprav to ni bil naš poglavitni namen. Lotili smo se je z namenom odkriti kakšen sprejemljiv vzrok za dejstvo, da v vsej zbirki skorajda ne spoznamo podrobneje ženske osebe, s katero bi se junakinja hotela identificirati. Izjema so dve ali tri figure, ki spotoma vsaj na videz delijo njeno usodo, in Baventova teta, ki pa je izrazit primer samozatajevanja in žrtve. In še vzrok za nasprotno, da je namreč svet te proze bogato obljuden z ženskimi figurami, kakršne so gospa Suzi, gospa Dessi, zdravnica z bumfo in nefretete klobučkom, ali pa z vrsto mlajših izvedenk tega tipa, kakršni sta na primer Karolinca in Mila iz »Baventovega strica«.

Zdaj — tako se zdi — lahko odgovorimo na nekaj vprašanj hkrati. Najprej je skoraj očitno, da je nemožnost ali nesposobnost junakinje te proze, da bi realizirala dejanski ljubezenski odnos, posledica dejstva, da je bila v domačih razmerah prisiljena od zgodnjega otroštva dalje čustveno nihati med očetom in materjo in da se je pretežno nagibala na očetovo stran. Z materjo kot najbolj neposrednim vzorom odrasle ženske in žene se ni mogla nikoli identificirati, zato jo je — osveščeno ali ne — strah prestopiti prag sveta »odraslih«. Tu je razlog, da jo s tolikšno silo privlači svet otrok, kjer odraslo v nekem smislu igra, ne da bi to morala v resnici postati. Tu je razlog, da bi tako rada gledala svet z otroškimi očmi, z očmi sestrice Andrejke in njene otroške zaljubljenosti, ki zadostuje sama sebi. Zato nenehno niha med željo in strahom, ne da bi se mogla odločiti.

In vendar bi bilo napačno misliti, da je celo to zgolj psihološki vidik. Niti za trenutek namreč ne gre pozabljati, da je situacija, kakor jo je Smolnikarjeva postavila okoli svoje junakinje, dejansko že nihanje med dvema družbenima »količinama« znotraj družine, med avtentično skupnostjo, ki — kot smo videli v naslovni črtici — v srečnih trenutkih doseže stopnjo neskajljenega »mi«, in nekim negativnim polom, ki mu je težko najti skupno ime, ker ima številnejše in tudi bolj diferencirane reprezentante. Poleg tega pa tudi junakinja sama z nekim izrednim čutom bodisi posplošuje svojo intimno skušnjo v širši stvar-

nosti, s katero prihaja v stik, bodisi v tej stvarnosti prepozna elemente, ki so konstituirali njen položaj v družini ali pa ga še konstituirajo. Naj za primer omenimo samo prizor iz črtice »Marelíce«, ko se njeni sestri in brat vpičijo nje menijo o upanju, da se je bodo znebili in o prednosti take »znebitve« pred ono, da bi postala nuna. Že samo ta primer nudi dovolj možnosti za razmišljanje v tej smeri.

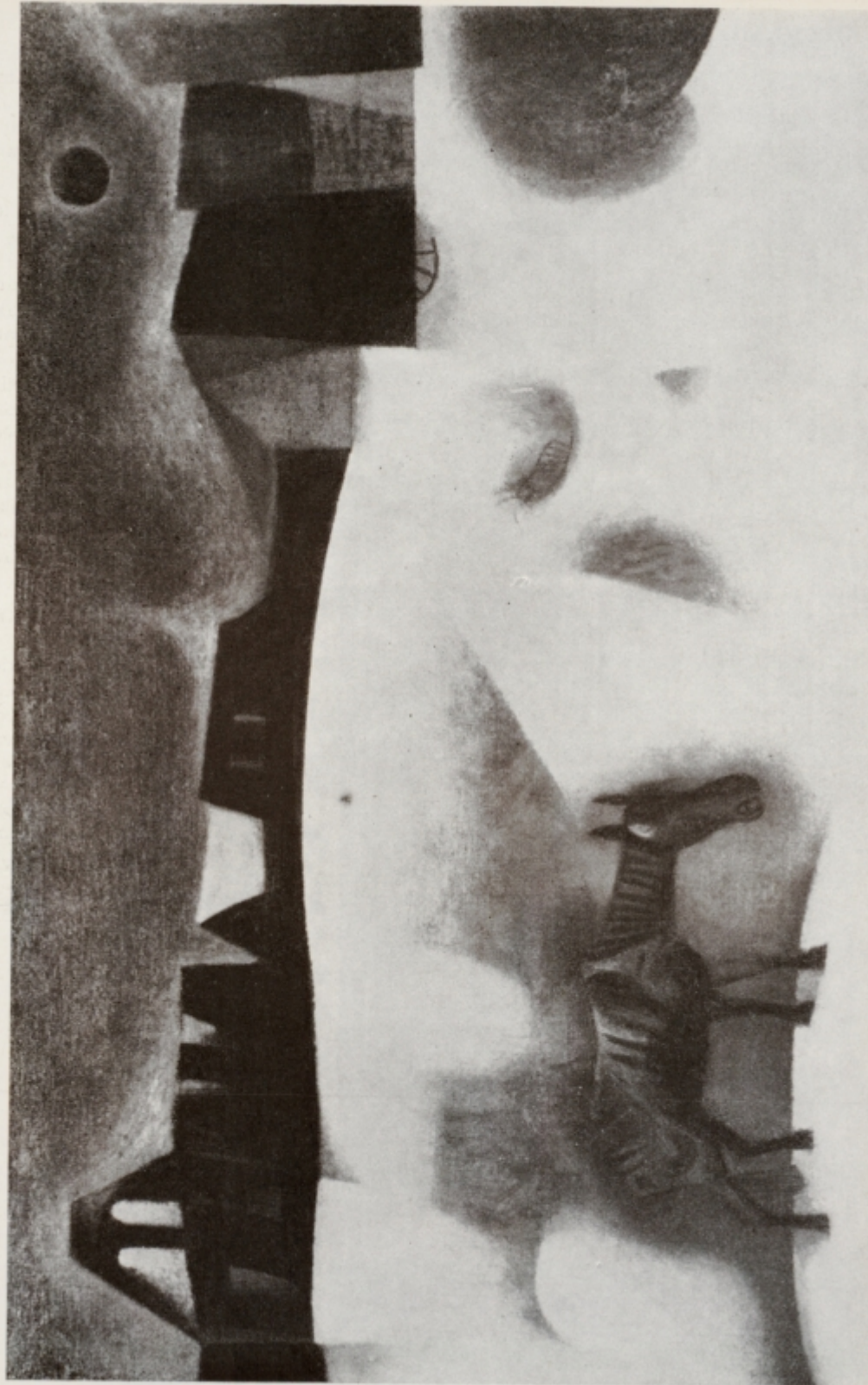
Kljub vsem tem aspektom celote pa še vedno ostaja odločilni element erotični problem junakinje, trganje od tradicije, ki se prenaša od matere na hčer, in usodno nihanje med — shematično vzeto — svetom očeta na eni in matere na drugi strani. V tem pogledu pa je sorodnost njenega položaja s položajem junakinje prvega romana Saganove, in bolj ali manj vseh »Sagank«, očitna, kakor so — seveda — tudi razlike na dlani. Predvsem predstavlja zanjo premaganje ovir tak napor, da se ji »saganovsko« vprašanje »Zakaj pa ne?« postavlja obrnjeno: »Čemu pa?« Vendar pa je rezultat močno podoben: Svet gospô Dessi in Suzi in vseh drugih variant istega tipa — ki ga junakinja nepogrešljivo spozna kot element tudi pri materi in brez zadrege pripomni, da govori o njenem očetu kot o prašiču ali o kurah — ne pozna nobenega sistema vrednot, ki bi bil zanjo sprejemljiv in na katerega bi se lahko oprla. Vrednostni svet, ki je tudi zanjo veljaven, pa bi zanjo nehal biti, ko bi stopila v svet »odraslih«; v okvirih, ki jih ne more prekoračiti, pa je — morda z eno samo izjemo, Vando iz »Hišice v pravljici« — to svet Dessi in Suzi. Zato raje misli na kaj lepega in se česa veseli, »kar ni v nobeni zvezi z nama«.

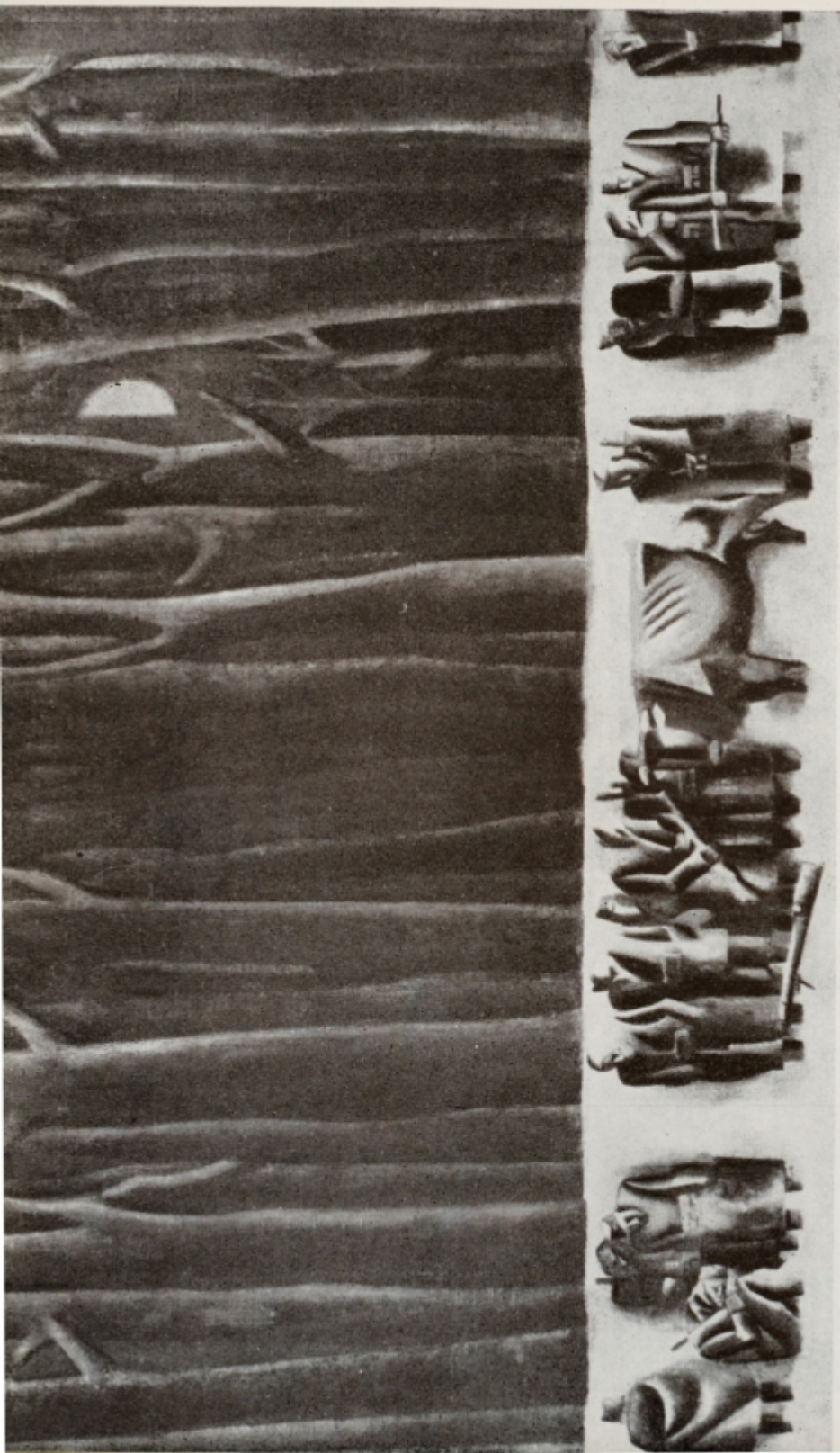
Tu bi lahko postavili — spričo precej razširjenih pogledov nezaslišano — trditve, da to, kar je v tako imenovani saganovščini pristno in hkrati vredno, »ni v nobeni zvezi z nama«. Natančneje rečeno: odnos med »nama« je za avtentične junake te literature sicer usodno križišče, a še bolj kot to nekakšna razgledna točka, s katere so se prvič v življenju prisiljeni z vso prizadetostjo razgledati po področju odnosov med ljudmi in moralnih vrednot, ki te odnose uravnavajo. (Mimogrede rečeno so v tem križišču nastavljene pasti tako za pisca kot za bralca ali kritika. Z drugimi besedami: pisec, ki na pisanje gleda kot na meščanski poklic ali je kako drugače nedorasel, bo tu kaj lahko podlegel želji, zadovoljiti čisto določene potrebe čisto določene publike, bralec pa, ki po svojih dispozicijah sodi v omenjeno kategorijo publike, bo v vsakem primeru videl samo lascivnost, pa naj že ob tem skrivaj uživa ali pa se javno zgraža in moralizira.)

Proza Brede Smolnikarjeve je po svojih izhodiščih in po svoji naravi taka, da se z usodnega križišča, usodnega, če ga gledamo z mladimi očmi, obrača predvsem v smer medčloveških odnosov. S tem se je sicer izognila očitku »saganovščine«, ni pa ušla drugemu nesporazumu: docela v ozadju je ostalo vse, kar bi nas utegnilo prisiliti, da se ob njej za trenutek zrcelimo, vse, kar jo — začetniško ali ne — vendarle postavlja v središče duhovne, tudi moralne, problematike, v središče, ki ga »odrasla« in »resna« proza tako rada zgreši.

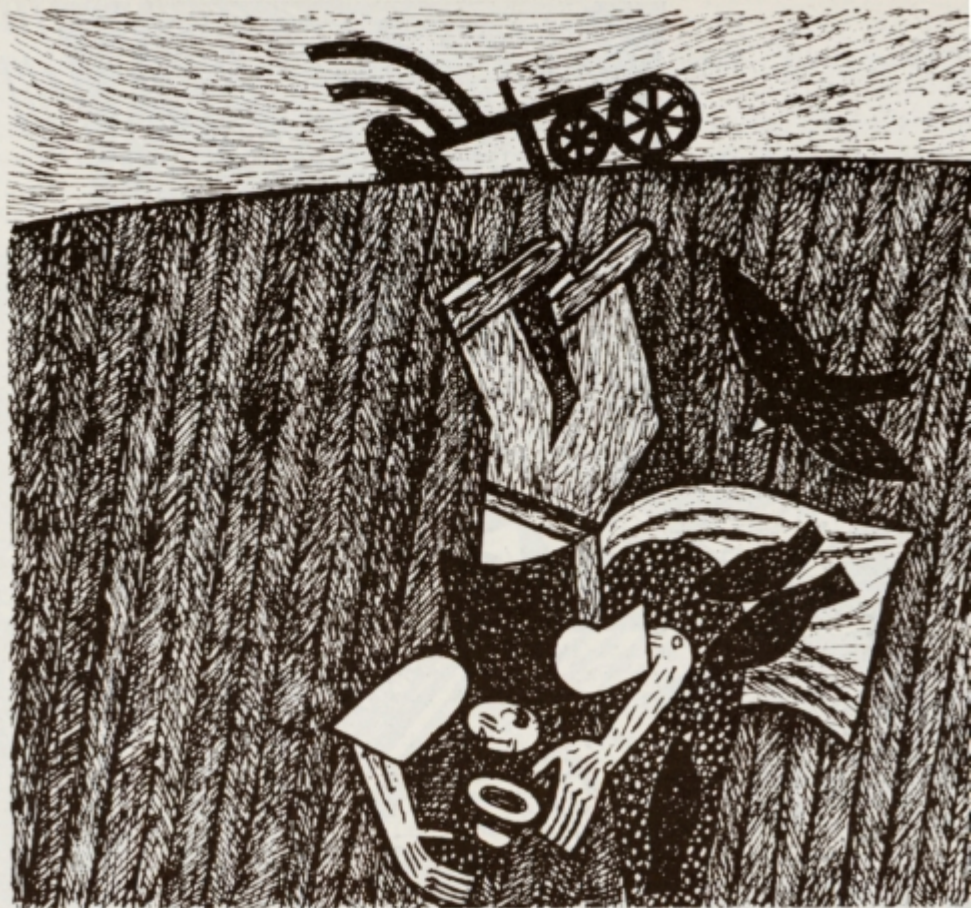
Junakinja Smolnikarjeve odkrije to središče zelo preprosto, brez moraliziranja, že v uvodni črtici, ko pripoveduje o »ljubeznih« svojih vrstnikov in jih primerja s svojo: »Če hoče, da pridem v Ljubljano, naj mi plača avtobus. — In mi ga tudi bo!« mi je nekoč smeje rekla sošolka. Poznala sta se dva meseca. Midva pa leto in pol. Nisem mogla razumeti, kako morejo biti drugi tako

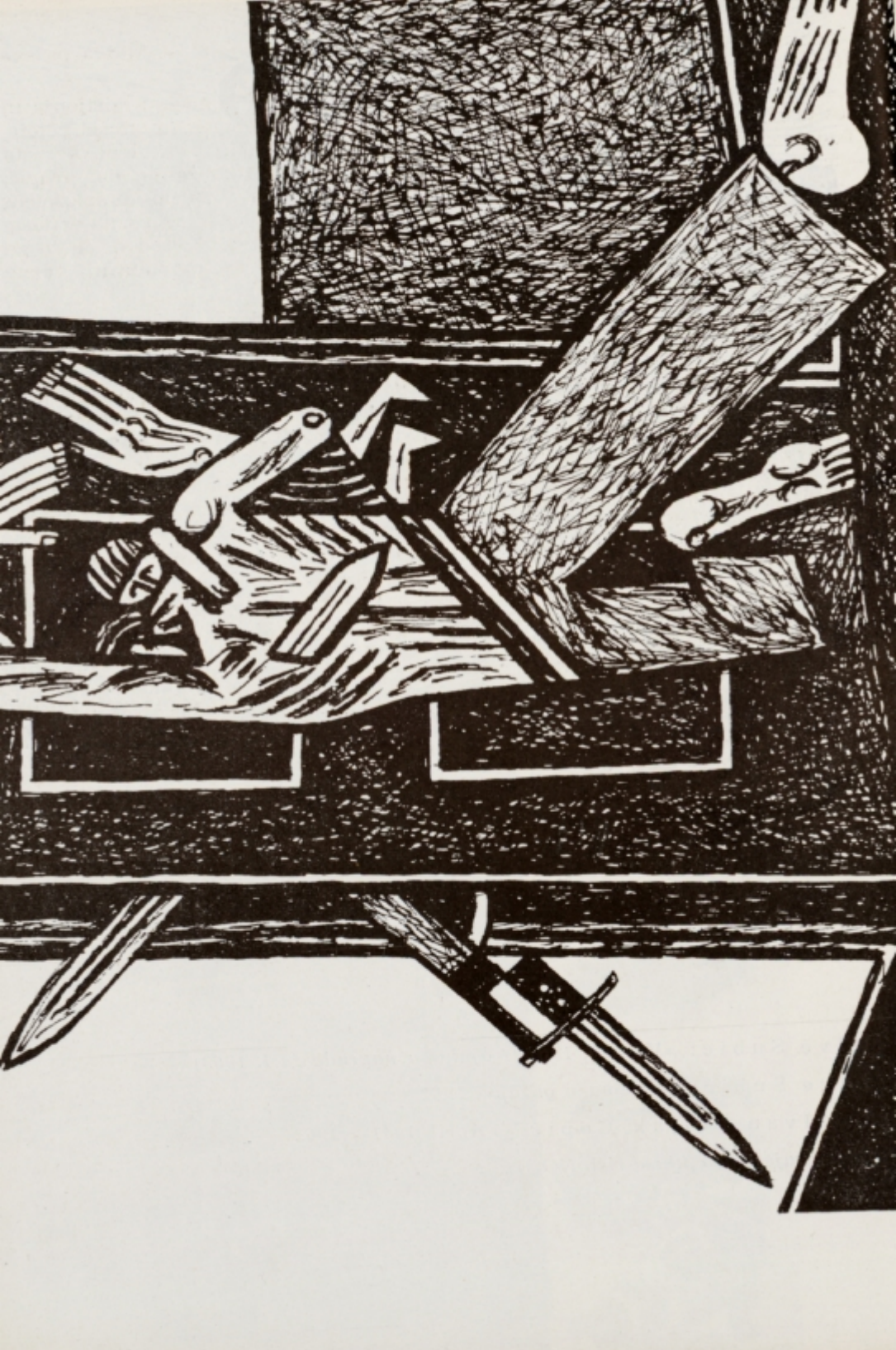

1. Ive Šubic: »Vojna«, 1961 (Kajuhova nagrada za l. 1963)
  2. Ive Šubic: »Kolona v gozdu«, 1962
  - 3., 4. Ivan Seljak Čopič: »April 1941«, 1962
- (Iz nagrajenega ciklusa risb NOB)

odkriti, kako da se prepirajo, kako da tako lahko kupčujejo! — Midva pa sva bila vedno tako oddaljena drug od drugega . . .«

Kolikor toliko skrbna analiza bi že v teh nekaj stavkih, v načinu mišljenja in čustvovanja, ki ga izražajo, lahko odkrila spregledani pomen in smisel celote. Tudi tu namreč junakinja z načinom izražanja pove, da, prvič, trpi, ker sta »vedno tako oddaljena drug od drugega« in da si želi zblizanja; da, drugič, take vrste »iskrenosti« in zblizanja sama ni zmožna, čeprav ga zaradi splošnosti v nekem smislu smatra za normalnega; in, tretjič, da sama še ne pozna odnosa, ki bi bil na določen način v zvezi »z nama«, pa hkrati lep in vreden, da se ga veseli. To zadnje potrdi še dejstvo, da svoj najdrznejši poskus zblizanja začne v načinu »standardnih« odnosov: »Imela bi kuhinjo . . .«

Če smo že rekli, da bi bila ta želja do banalnosti vsakdanja, če ji implicirana žalost in odpoved ne bi dajali nekega posebnega čara, je zdaj morda treba dodati, da je v vsakem primeru izrečena pogojno, da njena ostvaritev za junakinjo niti za trenutek ni možna v okviru danih, »standardnih« odnosov; zanje ji je prvotni vzorec »pekel« doma in prav elemente tega prepozna tudi na omenjenem mestu v odnosih med vrstniki. A gre nam preprosto za to, da skušamo iz detajla razložiti neko, sicer že opaženo stilistično posebnost obravnavane proze. Imenovali so jo »rafiniran, inteligentno humoren, ironičen ton«. Vendar pa ta »ton« ni neka splošna lastnost te proze, temveč se dosledno funkcionalno veže na tiste tekste in tiste dele tekstov, katerih predmet so ravno za junakinjo — denimo — nesprejemljivi, nevzdržni medčloveški odnosi. Kot celoti sta najbolj značilni črtici te vrste »Marellice« in »Sedemindvajseta dimenzija . . .« Shematično vzeto torej »ironični ton« predstavlja samo enega izmed aspektov. Drugi je vseskozi afirmativen: potrjuje človeško vredne odnose, včasih samo srečne trenutke, ki kot taki vzdrže pod neskaljenim »inteligentno humornim, ironičnim« pogledom junakinje.

V tem — tako se zdi — pa je tudi poglobitna razlika med »saganovščino« in prozo Smolnikarjeve. Medtem ko je učinek »saganovščine« zgolj žalost, ki je kot taka komaj osveščena, odprtost, pripravljenost za iskanje, raste pri Smolnikarjevi iz podobno trpkih korenin v sebi skladi svet, ki je za marsikaj bogatejši. Obstajajo celo vsi razlogi za prepričanje, da to bogastvo ni le neobstoječa ograja na balkonu, na katero se naslanja ona sama.

NAZIM HIKMET: AVTOBIOGRAFIJA

napisana 11. septembra 1961 v Berlinu

Rodil sem se leta 1902

Nisem se vračal k datumu svojega rojstva

Ne ljubim povratkov

Prva tri leta po rojstvu v Alepu sem bil pašin vnuk

Devetnajstleten pa študent komunistične univerze v Moskvi

Devetinsitridesetega znova v Moskvi kot gost partije

In od štirinajstega leta sem pesnik v Poeziji

Nekdo pozna zvrsti trav

Drugi zvrsti rib

A jaz poznam zvrsti poslavljanj

Nekdo zna na pamet imena zvezd

A jaz imena samotnih odločitev

Spal sem v ogromnih zaporih in v velikih hotelih

Okušal sem previdno vsakovrstne jedi na svetu

In vem, kako tekne ob njih tudi lakota in gladovna stavka

Bilo mi je trideset let, ko so me hoteli obesiti, a me niso obesili

Bilo mi je oseminsitrideset let, ko so mi hoteli dati nagrado miru

in sprejel sem jo

Bilo mi je šestintrideset let, ko sem v pol leta prehodil le štiri

metre betonskih tal v samotni celici

Bilo mi je devetinsitrideset, ko sem v osemnajstih urah preletel iz Prage

na Havano

Nisem videl živega Lenina

V januarju 1924 sem stal kot častna straža ob njegovi krsti

A v letu 1961 sem vztrajno hodil k Leninu v mauzolej njegovih del

Skušali so me ločiti od moje stranke

Toda zaman

Padali so idoli, toda njih razbitine

Me niso omajale

1951

Na morju z mladim tovarišem

Sem se vozil v smrt

1952

Štiri mesce ležim na hrbtu
Z raztrganim srcem
In čakam, da bom umrl

Bil sem blazno ljubosumen
Na žene, ki sem jih ljubil
Zavidal nisem nikoli nikomur
Niti Chaplinu ne
Včasih sem varal žene
Priateljcev nikoli

Pil sem, a nisem se vdal pijači
Sam si služim svoj kruh
Hvala bogu le z lastnimi žulji
Lagal sem, kadar sem se sramoval za tovariša
Lagal sem, da bi ga obvaroval ponižanja
Lagal sem včasih kar tako brez razloga

Vozil sem se z vlakom, letal z letalom
Največ ljudi ne more tega
Hodil sem v opero
Največ ljudi ne pozna te besede
Toda zato že od leta 1961
Ne hodim tja, kamor hodi večina ljudi
K maši v cerkev, k napovedovalkam iz kart
Čprav sem čestokrat v življenju stavil vse na eno karto
Moje knjige so natisnili v tridesetih, nemara štiridesetih jezikih
V tridesetih, nemara štiridesetih deželah
Le v moji Turčiji ne
Natisniti moje knjige v turščini
So prepovedali
Raka nimam
Sicer pa to ni potrebno
Minister ne bom
Če moram biti iskren, tudi ne bi hotel biti
Na fronti nisem bil
V zaklonišča se nisem skrival
Nikoli nisem bežal
Pred napadajočim letalom
Pač pa sem se zaljubil v svojem šestdesetem letu

*Kratko rečeno, tovariši
Če tožim danes kot pes po svoji ljubljeni
Sem vendarle živel kot človek
A kdo ve
Kaj bom doživel
Kaj bom preživel*

PREVEDLA KRISTINA BRENKOVA

Turški pesnik Nazim Hikmet (rojen l. 1902 v Solunu) se je s svojimi deli uvrstil med najpomembnejša imena duhovne elite človeštva v našem stoletju. Njegove pesmi so prvič natisnili l. 1917, ko mu je bilo petnajst let. Od 1918—1922 je bil aktiven član osvobodilne borbe turškega naroda. Leta 1921 je pobegnil v SZ, kjer je preživel sedem let. Ko se je vrnil v domovino, so pričele izhajati zbirke njegovih pesmi; leta 1929 »835 verzov«, posvečenih težki usodi turškega naroda. Hkrati pa je ta zbirka pomenila novo obdobje v turški literaturi, vnesla v poezijo novo vsebino in svobodен ritem. Pesnik je z vsem ognjem duha verjel, da je pisateljeva prva naloga boriti se za interese svojega naroda. Domovina, ki ji je služil, mu je dala domovanje v ječah, 17 let je preživel po raznih zaporih. Tam je napisal pesnitvi »Jožef Prekrasni« (izšla 1948), in poemo »Legenda o ljubezni« (izšla 1952) ter veličastno pesnitev »XX. vek« (Panorama človeškega življenja) in druge.

Leta 1950 so ga morale turške oblasti zavoljo protestov po vsem svetu izpustiti. Istega leta je prejel Nagrado za mir in postal član Svétovne zveze za mir. Naslednje leto je na majhnem, razmajanem športnem čolnu po razviharjenem Črnem morju pobegnil v SZ. Tam so nastajale pod njegovim peresom pesmi in drame: (»Ali sem bil Ivan Pavlovič« 1953, »Prvi dan praznika« 1953, »Čudak« 1954, in druge).

Bil je samonikel, izredno nadarjen ustvarjalec, ki je dodobra poznal klasiko in ljudsko poezijo svojega naroda, neuklonljiv vojščak svoje vere v svobodnega človeka. Umrl je 3. junija 1963 v Moskvi, prepričan, da je življenje prekrasno, da se ga ni moč dovolj naživeti in da je delo svojega življenja dal bodočnosti.

K. B.

Teorija sistemov

Ziga Knap

Vsak realni predmet lahko opazujemo z različnimi očmi. Pri tem se nam isti predmet pokaže kot različno, različni predmeti pa kot isto. Konkretno nihalo na primer lahko gledamo z očmi mehanike, lahko ga študiramo kot optično telo, kot prožno telo, težko telo, telo, ki ima določene radioaktivne lastnosti, določene elektromagnetne lastnosti in podobno. Nihajoče nihalo nam kot funkcijo časa opišeta dve količini, odklon od ravnovesne lege in hitrosti v tej legi. S tema dvema količinama je vsaka nadaljnja lega nihala enoznačno določena. Pri takem opisu nas vse ostale lastnosti, ki jih ima konkretno nihalo v nihanju, ne zanimajo. Odločili smo se samo za omenjeni dve lastnosti. Ti dve sicer spremenljivi lastnosti omogočata en pogled na nihajoče nihalo, in s tem določata enega od možnih *sistemov*, ki jih lahko konkretnemu nihalu pripišemo. Najsplošneje imenujemo sistem vsako množico elementov z odnosi med njimi. Elementi so lahko konkretni predmeti ali pa abstraktni pojmi. Pojem sistema je vedno abstrakcija. Vsak konkreten predmet vsebuje neskončno spremenljivih lastnosti in s tem tudi neskončno sistemov. Kadar govorimo o sončnem sistemu, o sistemu nihajočega nihala, o rastoči kulturi bakterij, o dihalnem sistemu in tako dalje, zmeraj študiramo v teh predmetih samo določene lastnosti in ne vseh. Sončni sistem ne vsebuje samo mase sonca in planetov, ki se gibljejo po strogih zakonih mehanike, ampak ima vsako telo tega sistema še celo vrsto lastnosti (temperatura sonca in planetov; barva; snov, iz katere je zgrajen; rotacija nebesnih teles okoli lastne osi; pa tudi življenje je ena od lastnosti planetov sončnega sistema). Pri kroženju planetov okoli sonca pa nas v vsej tej množici lastnosti zanimajo samo nekatere, in to tiste, ki so predvsem odgovorne za gibanje planetov.

V realnih predmetih raziskujemo torej vedno samo tiste lastnosti, za katere smo se posebej odločili. Nikoli pa ne raziskujemo vseh lastnosti realnih teles hkrati. Kadarkoli razvrstimo predmete stvarnega sveta v določen red, ali ugotovimo neke zakonitosti v predmetih, vedno je ta red veljaven samo za nekatere lastnosti realnega predmeta in zakonitosti veljajo samo za nekatere lastnosti realnih predmetov. Vsak znanstveni zakon postavlja sistem odnosov samo med določenim omejenim številom spremenljivih lastnosti predmetov, nikoli ne med množico vseh lastnosti stvarnih predmetov.

Ker je teorija sistemov eksaktno organizirana, uporablja zato tudi pojme iz matematičnega slovarja (npr. množica, element), čeprav moremo nekatere pojme zelo enostavno ponazoriti s primeri iz vsakdanjega življenja. Kadar opazujemo nihalo izolirano, brez zveze z zunanjim svetom, je to *zaprt sistem* (npr. eksperiment v laboratoriju). Če pa upoštevamo vse možne motnje in

vplive okolja na delovanje nihala, je to *odprt sistem*. Soba, v kateri je nihalo, je za nihalo okolje. Sistem sobe, v kateri je nihalo (v tem primeru imamo lahko nihalo za enega od *podsystemov*, ki sestavljajo sistem sobe), pa je zaprt sistem, kadar nima povezave z zunanjim svetom, oziroma odprt sistem, kadar dopuščamo vpliv zunanjega sveta. V prvem primeru je stanje nihala enoznačno določeno z odklonom in hitrostjo. Ta dva elementa sta edina, ki določata stanje nihala (stanje sistema). Odklon in hitrost nihala se spreminjata. Prav te količine, s katerimi opisujemo nihanje, pa se začnejo v mejah določenega intervala ponavljati. Bogastvo vrednosti, ki jih moreta ti dve količini preteči, je že vnaprej dano. V drugem primeru pa opazujemo nihalo povezano z okoljem in tedaj stanja nihala ne moremo nikoli dokončno opisati samo z elementi, ki določajo njegovo nihanje, saj vedno lahko nastopijo motnje povsem drugega značaja (nihalo npr. pade na tla). Vsak realen predmet je v principu odprt sistem, lahko pa ga priredimo za zaprt sistem glede na določene spremenljivke in v določenem časovnem intervalu.

Delovanje sistemov vseh vrst je že od nekdaj predmet človekovega zanimanja, toda kljub temu zaradi zapletenosti predmeta do najnovejšega časa ni bilo dognanega nič splošnega. Ni bilo niti metode, ki bi dovoljevala globlji pristop k proučevanju sistemov, niti niso bili dovolj razviti sekundarni tehnični pogoji, ki bi dovoljevali nespekulativen, eksakten pristop k predmetu.

V ZDA se s teorijo sistemov med drugimi ukvarja tudi Mihajlo D. Mesarović na inštitutu za tehnologijo v Clevelandu. V naslednjih odstavkih bomo podali nekatere osnovne misli, ki jih razvija v svojih člankih.

Sisteme lahko študiramo po dveh poteh. Rekli smo, da je abstraktno vzeto sistem vsaka množica elementov z njihovimi odnosi. S fizikalnega stališča je npr. sistem množica fizikalnih pojavov, ki vplivajo drug na drugega. Prvi pristop je kavzalni pristop k proučevanju sistemov, to pomeni, da opišemo obnašanje sistemov samo z vzorčnimi zvezami. Opravka imamo z množico vzrokov in učinkov. Teleološki pristop pa opisuje delovanje celotnega sistema, posameznih njegovih delov (*podsystemov*) in vplive med njimi tako, kot da bi imel sistem določen cilj. Obnašanje sistema torej lahko opišemo kavzalno in teleološko; v principu je prevedba enega opisa v drugega vedno možna, čeprav ni vedno lahka.

Fizika zanima samo sistem in skuša v največji meri izločiti vpliv okolja (zaprt sistem), pristop k proučevanju fizikalnih sistemov bo zato kavzalen. Sistem človekove produkcijske dejavnosti in organizacija človeške družbe nista izolirana sistema, zato je za njuno proučevanje primernejši teleološki pristop.

Predmet teorije sistemov so izolirani sistemi, kakršne proučujejo fizikalne znanosti (laboratorijski sistemi), odprti sistemi človekove produkcijske dejavnosti, ki neposredno ne vključujejo človeka samega, ter sistem, ki mu pravimo človeška družba, kjer je človek hkrati subjekt in objekt raziskovanja.

Študij vseh teh sistemov ni posebno učinkovit, dokler nimamo v rokah takšnega računskega orodja, kot so dovolj veliki in hitri elektronski računalniki, saj moremo samo z njihovo pomočjo analizirati tudi kompleksne probleme, ki nastopajo v stvarnosti. Raba hitrih računalnikov pri obdelavi informacij o obnašanju sistemov je danes splošna. Taka široka uporaba pa na drugi strani spet zahteva jasno in trdo teorijo.

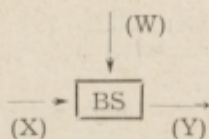

Daljnosežnost in potreba trdnih teoretskih osnov se pokaže posebno v primerih, ko zaradi velikosti in kompleksnosti sistemov kljub vsej tehniki ne zmoremo strogo analitičnega raziskovanja. (Primeri zveznih linearnih sistemov, logični sistemi, sistemi z diskretnimi vrednostmi so dosegli že visoko stopnjo razvoja in dali zadosti gradiva za splošnejšo enotno teorijo sistemov. Proučevanja bioloških in socioloških sistemov pa v polni meri potrjujejo možnosti interpretacije abstraktnih sistemov.)

Študij sistemov lahko razdelimo v dva dela. Splošna teorija sistemov se ukvarja z obnašanjem abstraktnih sistemov, sistemov v naravi in v človeški družbi. Aplikativna teorija sistemov (systems engineering) proučuje metode in tehniko analize in sinteze sistemov. Splošna teorija sistemov študira sisteme formalno, ne zanima je gradivo, iz katerega je sistem grajen. Ukvarja se z abstraktnimi modeli, ki so po strukturi, funkcioniranju ali kakšni drugi lastnosti, ki nas zanima, izomorfní s sistemi v tehniki, v naravi in družbi.

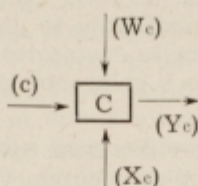
V nadaljnjem besedilu bomo opisali osnovne pojme (elemente), s katerimi se srečamo pri študiju vsakovrstnih sistemov. Kakor v vsaki strogo organizirani deduktivni znanosti tudi pri študiju sistemov gradimo celotno teorijo postopoma na osnovi logično najenostavnejših in s tem seveda vsebinsko najbolj praznih, zato pa najbolj abstraktnih in splošnih pojmov. Za te osnovne pojme pa bomo skušali pokazati ob primerih, da gre dejansko za abstrakcijo form in odnosov, ki v stvarnosti so. Osnovni pojmi (elementi) teorije sistemov so: element sistema, enota sistema, enota, ki zasleduje cilj (teleološka enota), organizacijska celica.

Osnovni *element sistema* je zveza treh spremenljivk (variablov, parametrov), ki ima to lastnost, da je tretja spremenljivka vedno določena z ostalima dvema. Binarna operacija ima dva vhoda in en izhod. Z vrednostmi spremenljivk na obeh vloh je določena vrednost spremenljivk na izhodu. Shematsko prikazemo binarno operacijo takole:

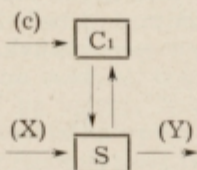
V našem primeru imenujemo navadno (X) okolje, vhod (W) pa operacijski vhod. To nam natančneje karakterizira algebraično operacijo elementa sistema (binarne operacije). Ako si ogledamo strukturo računskega stroja, na katerem moremo računati kvadrate števil, tedaj se izkaže, da ima isto strukturo kot binarna operacija. Eden od vhodov tega stroja sprejme število, katerega kvadrat hočemo dobiti (vhod X); na drugem vhodu določimo značaj računške operacije, v našem primeru kvadriranje (vhod W); na izhodu pa dobimo rezultat računanja (izhod Y), ki je enoznačno določen z vrednostmi na obeh vloh. Omenimo naj še, da lahko prevedemo (reduciramo) vse odnose sistema na same triadne relacije, ki jih opišemo z gornjo binarno operacijo. Zveze vseh binarnih operacij, na katere moremo zreducirati vse odnose v sistemu, opredeljujejo prav binarno strukturo sistema. Povezava več elementov sistema tvori *enota sistema*. Vse vrste kavzalnih sistemov so kompleks enot sistema. V

sistemih, ki imajo cilj (teleološki sistemi), pokaže strukturo osnovne enote naslednja shema:

Enota, ki usmerja k cilju, dobi informacijo (X_c) iz kavzalnega podsistema, podatki o cilju (c) pa izvirajo iz okolja ali iz sistema samega. Informacijo (Y_c), ki določa obnašanje kavzalne enote (enote sistema), imenujemo ukazni signal, kavzalno enoto pa izvršno enoto. Seveda ima lahko enota, ki usmerja k cilju, tudi operacijski vhod (W_c). Teleološki sistemi so sistemi človekove produkcijske dejavnosti in človekove organizacije. Teleološka enota vodi takšne aktivnosti, kot so učenje, prilagajanje in podobno. Primer teleološke enote je komandni aparat avtomatičnega protiletalskega topa. Na osnovi podatkov o položaju letala (vhod X_c), zahteve po sestrelitvi letala (vhod c) ter tehničnih karakteristik in zmožnosti aparatov (vhod W_c) daje ukazni signal (izhod Y_c) o smeri in času izstrelitve granate.

Na osnovi teh elementov že lahko pokažemo splošno strukturno zgradbo teleoloških sistemov. Najenostavnejši teleološki sistem je sestavljen iz ene enote, ki zasleduje cilj, in ene enote sistema. Ta povezava je *organizacijska celica*, shema pa je takale:

- S — enote sistema (kavzalni del)
- C_1 — enota, ki zasleduje cilj
- X — vhod
- Y — izhod
- c — cilj

Ker je dejavnost, ki zasleduje cilj, samo na enem nivoju (N) in ima tudi samo en cilj (c), imenujemo tak sistem enonivojski enociljni sistem (1N1C sistem). Tako strukturo imajo sistemi z vzvratno zvezo, adaptivni sistemi, samoorganizacijski sistemi in drugi. Medsebojna povezava 1N1C sistemov daje konfliktno ali kooperativno situacijo, in jo imenujemo enonivojski mnogociljni (n -ciljni) sistem (1NnC sistem). Tako zvezo imenujemo tudi neformalno družbeno organizacijo. Gre za nepovezanost individuov (kjer predstavlja vsak posameznik 1N1C sistem), ki nimajo nobenega skupnega cilja. Kadar imata dva 1N1C sistema dodatno skupno enoto, ki zasleduje cilj (in je ta enota na višjem nivoju), imenujemo tak sistem dvonivojski triciljni sistem (2N3C sistem).

Splošno govorimo lahko o nNmC sistemih. Večnivojski teleološki sistem, ki ima število nivojev večje ali enako 2, imenujemo *organizacijo*. Na ta način lahko konstruiramo poljubne kompleksne organizacije. Mnogonivojske sisteme imamo v tehniki (kompleksna avtomatizacija), biologiji, medicini, ekonomiki, družbi itd. V vseh teh primerih je struktura dejavnosti organizirana v več nivojih; značilen primer je organizacija funkcioniranja in povezave organov živih organizmov. Splošnega matematičnega opisa nNmC sistemov do zdaj še nimamo. Za 1NIC sisteme eksistira matematična teorija optimalnih rešitev, 1NnC sisteme pa študira teorija iger. Najzanimivejši in najaktualnejši problem študija nNmC sistemov je iskanje najboljše možne (optimalne) teleološke strukture za dani sistem*. Naša naloga je, da poiščemo tiste regulacijske principe in komunikacijske kanale, ki zagotavljajo najuspešnejše zasledovanje ciljev. Vemo, da je optimalna organizacijska struktura hierarhična struktura organizacije. Prav tako vemo, da je teleološka struktura z vzvratno zvezo (feed-back) optimalna organizacijska struktura za 1NIC sisteme. Ne vemo pa, ali je takšna struktura tudi optimalna organizacijska struktura za večnivojske sisteme.

Med splošno teorijo sistemov (teorijo organizacije) in organizacijami v družbi je določen odnos. Nekatero pojme splošne teorije sistemov (teorije organizacije) lahko prenesemo na področje organizacij v človeški družbi. Družbene organizacije so definirane kot kolektivi ljudi. Če nima skupnega cilja, je kolektiv neformalna organizacija; kolektiv s skupnim ciljem pa imenujemo formalna organizacija ne glede na to, ali se skupnega cilja zaveda ali ne. Pri raziskovanju teh odnosov nas posebno zanima izomorfizem splošne teorije sistemov in teorije organizacije s človeškimi organizacijami ter uporabnost abstraktnih modelov organizacij v analizah in vodenju družbenih organizacij. Pri tem je osnovno vprašanje, kakšna je vloga individuuma v (človeški) organizaciji.

Obnašanje posameznika karakterizira dvoje: (A) induktivno sklepanje in slučajno obnašanje (reagiranje), (B) deduktivno sklepanje. V konfliktni situaciji (kadar se mora odločiti za akcijo) zgradi na osnovi induktivnega sklepanja osnovne predpostavke (A), iz katerih napravi deduktivni sklep o situaciji (B) in se odloči za akcijo, ki vodi k določenemu cilju. Ta drugi del človekovega obnašanja moremo vdelati v splošni model sistemske organizacije. Še vedno pa je odprto vprašanje, v kolikšni meri moremo v tak splošni model organizacije vključiti prvi del opisanega človekovega obnašanja.

* Uredništvo opozarja bralce na članek B. V. Gnedenka »Matematika okrog nas« (posebno odstavek »Matematika in optimalno upravljanje«), objavljen v N. R. 10. avgusta 1963.

Psihološki vidiki demokratičnosti in humanosti v naši osemletki

Zoran Jelenc

Mimo splošnih formalnih določil, ki jih — kot v vsakem sistemu in kolektivu — tudi v šolskem sistemu določajo splošna pravila in statuti, obstajajo med ljudmi tudi manj formalna, nenapisana pravila. Pomen teh mikrosocialnih ali medsebojnih odnosov v skupini je vsaj tako velik kot pomen splošnih zakonov in določil. Izvajanje pravnih določil, ki jih ne prežema odnos humanosti in individualnosti človeka ne glede na njegov položaj, je pomanjkljivo, ker zanemarja globlje plati človekove osebnosti in ne izrablja gonilnih sil ali motivov človekove aktivnosti.

Našemu šolskemu sistemu ne moremo odrekati demokratičnosti. Vendar pa smo še vedno v fazi formiranja in reformiranja našega šolskega sistema, ki prinaša velika nihanja in različno razumevanje demokratičnosti. Niso redki primeri pretiranega formalizma na eni in anarhičnosti na drugi strani. Ni naš namen, da bi sistematično analizirali te bolj pravne strani naše šolske ureditve. V tem sestavku hočemo dati poudarek tistemu delu socialnih odnosov, ki je v trenutkih krize najpomembnejši. Human in psihološko utemeljen pristop lahko nadomesti vrzeli, ki jih pravni predpisi ne morejo v zadovoljivi meri predvideti. Pojem humanosti v medsebojnih odnosih ne spreminja bistveno svoje oblike, ker ni toliko podvržen zunanjim spremembam, ampak je vsebovan kot dispozicija (zametek) v človeški duševnosti. Realizacija humanosti v medsebojnih odnosih pa je v pomembni zvezi z družbenim sistemom ter izobraženostjo in vzgojenostjo vsakega posameznika (profesorja, roditelja, učenca). Kljub temu, da so pravila več ali manj enaka za vse, opažamo v odnosih velike razlike med posamezniki.

Humanost se ne kaže le v odnosih med ljudmi — odnos profesorja do učenca in obratno, odnos profesorja do staršev in obratno, odnos učenca do součenca, odnos profesorja, staršev in učenca do različnih ustanov in posvetovalnic, ki s svoje plati urejajo razmere v šolah — ampak tudi v odnosu profesorja do samega sebe, svojega položaja in predmeta ter odnosu učenca in staršev do učne snovi. Organizirati v svojem pojmovanju ves ta kompleks odnosov terja od vsakega posameznika precej dodatnih naporov in prizadevanj, za katere ne obstajajo napisani predpisi in ki so bolj moralno kot materialno nagrajeni. Znano je, da naša vseučilišča in učiteljišča dajejo pedagogom pomanjkljivo izobrazbo v poznavanju psiholoških zakonitosti in mentalnohigienskih načel. Te pridobivajo naši pedagoški delavci v praksi in jih razvijajo običajno le toliko, kolikor kažejo lastnega interesa za to. Često zadostuje že trezen premislek, pogosto pa bi bila potrebna pomoč kake posvetovalnice ali strokovne skupine.

Medtem ko se nepravilnosti v medsebojnih odnosih ne pokažejo toliko v odnosu profesorja do povprečnega učenca in v odnosu učenca do povprečnega učitelja, je napačno ravnanje enega ali drugega mnogo očitnejše v primerih, ko ne gre za povprečnega posameznika: v odnosu do kakorkoli motenega ali izjemnega otroka oziroma v odnosu do osebnostno »čudaško« obarvanega učitelja. Te napake so razumljive, če vemo, da so naše šole normirane za povprečne učence in so zaradi tega potrebe teh učencev najbolj zadovoljene. Kakor hitro pa učenec od tega povprečja odstopa — bodisi v pozitivni, bodisi v negativni smeri — običajni postopki ne zadoštujejo in jim mora vsak učitelj dodati še nekaj svojega individualnega prizadevanja, brez katerega ne more z uspehom reševati probleme izjemnih otrok. Mnogo teh problemov lahko reši postopek na podlagi lastnega »zdravega razuma« (common sense), še uspešnejši pa je, razumljivo, tisti učitelj, ki ima širše psihološko znanje in osebnostno nagnjenje, posluh za postopanje s problematičnim otrokom. Zaradi neustreznega ravnanja z otrokom ne prihaja samo do trenj med njim in učiteljem, ampak se temu pridružijo še trenja s starši, poslabšani odnosi med starši in otrokom, včasih pa tudi konflikti z izvenšolskimi organi in ustanovami.

V ustanovah, ki se ukvarjajo s svetovanjem staršem in učiteljem izjemnih in motehnih otrok in vzgojnim vodenjem teh otrok, se redno srečujemo z učitelji, starši ter otroki in tako lahko spoznavamo njihove postopke v posameznih situacijah. V mnogih primerih ugotavljamo, da učitelji in starši pravilno ravnaajo, pogosto pa ugotovimo tudi neustrezne postopke. Ker mislim, da bi bili ti primeri — tako pozitivni kot negativni — poučni za marsikoga, bom skušal v nadaljevanju s pomočjo konkretnih primerov podati svoja opažanja* iz problematike medsebojnih odnosov v naših osemletkah.

I.

Ljudje smo pogosto samoljubni in to često izražamo s tem, da imamo svoj predmet in svojo dejavnost za najpomembnejšo. Ta lastnost je še posebno močno izražena v šoli. Vsak predmet ima svoje mesto v sistemu izobraževanja, vendar je pogosto osebnost posameznega učitelja vzrok, da morajo učenci pretirano pozornost posvečati njegovemu predmetu. To ne bi bilo nič slabega, če bi učitelj od učenca dosledno zahteval točno poznavanje bistvenih pojmov svojega predmeta. Običajno pa se pretirana zahtevnost kaže v nasprotni obliki; profesor ali učitelj zahteva, da morajo učenci poznati vse, tudi nepomembne podrobnosti učne snovi (pri zgodovini nepomembne datume, imena in okoliščine, pri kemiji tudi manj pomembne formule, pri učenju jezika finejše slovnične posebnosti itd.), ki učenca preveč spominsko obremenjujejo in s tem skrajšujejo čas, ki ga ima za ostale predmete. K temu prispeva svoj delež tudi učni program, ki učno snov razčlenjuje v širino, namesto da bi posvetil več pozornosti poglobljanju bistvenih pojmov (tipičen primer je zgodovina, ki bi morala dati osnovne pojme o razvoju človeške družbe in narodov, medtem ko sedanji program zahteva veliko število podrobnosti, iz katerih tudi povprečni učenec pogosto ne spozna bistva). Na šolah niso redki tudi taki primeri, da neki učitelj prepričuje dijake, da drugi predmeti niso tako pomembni, in egocentrično zahteva le, da obvladajo njegovo snov. Neko učiteljico, ki je zagovarjala učence in od nekaterih članov učiteljskega zbora zahtevala, naj zmanjšajo svojo zahtevnost, ker je imelo tri

* Vsi navedeni primeri so bili obravnavani v vzgojni posvetovalnici v Ljubljani.

četrtnine učencev nezadostne ocene, so kolegi napadli, češ da je preveč popustljiva. Ocene pa vendarle kažejo, da je imela razredničarka prav, kajti ocene ne morejo biti edino vzgojno sredstvo, če že pozabimo na to, da se v ocenah kaže uspešnost posameznega učitelja in da negativno ocenjenih učencev s statističnega stališča ne bi smelo biti več kot ena tretjina. Če jih je več, je potrebno poiskati vzroke (preobsežnost učnega programa, pretežka snov, slaba razlaga učitelja, preoster kriterij ocenjevanja, nepriljubljen učitelj, pomanjkanje interesa pri učencih). Redkejši so nasprotni primeri: da učitelj poudarja koristnost učenja sorodnega predmeta; da navaja učenca na izvenšolsko aktivnost, ki mu lahko uspešno širi nivo poučenosti; da učitelj skrči svoj učni program, da bi se lahko bolj temeljito posvetil bistvenim problemom učne snovi.

Ob ocenjevanju na splošno prihaja do največjih nepravilnosti v odnosih. Ker so v razredu učenci z različnimi sposobnostmi, mnogi učitelji ne vedo, kako bi rešili problem objektivnosti ocenjevanja. Če ocenjujejo povprečnega učenca s povprečnimi ocenami, potem bi morali slabi učenci imeti vedno le slabe ocene. Učenci pa so slabi iz različnih vzrokov: nekateri imajo že od rojstva slabše umske dispozicije, drugi živijo v težkih socialnih in čustvenih pogojih doma, tretji imajo znižano umsko zmogljivost zaradi nevrotičnega razvoja osebnosti (slaba koncentracija, neustaljenost), četrti so vedenjsko moteni iz različnih vzrokov itd. Medtem ko si mnogi profesorji postavljajo in skušajo reševati vprašanje: kako pravično oceniti te otroke, pa le redki najdejo pravo rešitev, da je ocenjevanje sekundarnega pomena in da je mnogo pomembnejši problem kako *spraševati* učenca, da bo dal od sebe toliko, kolikor resnično zmore. Na tem področju lahko ugotovimo najmanjšo elastičnost učiteljev in profesorjev v naših osemletkah. Profesorji sprašujejo povečini vse na enak način. Učencu postavijo vprašanje in potem določen čas čakajo odgovora. Če odgovora ni, lahko profesor malo počaka ali pomaga, in če odgovora še ni, sledi slaba ocena. Ker pa v razredu, ki šteje 40 učencev, nikdar ni dovolj časa, se slabo oceno kaj hitro dobi. V načinu spraševanja se najbolj pokaže, koliko je profesor sposoben živeti se v osebnost učenca in koliko je elastičen pri določanju kriterijev pri spraševanju. Čim bolj se učenci razlikujejo po svojih osebnostnih lastnostih in sposobnostih, tem bolj elastično in raznovrstno bi moralo biti spraševanje. Namen spraševanja ne bi smel biti v tem, da učitelj čimprej pride do ocene, ampak je osnovni namen pravilno ugotoviti učenčevo znanje, ki odloča o oceni.

Način spraševanja in preverjanja učenčevega znanja najbolj zavisi od posameznega učitelja. Učitelj lahko sprašuje na zelo različne načine: vsako uro, ob zaključku določenega poglavja, pred redovalno konferenco, ustno ali pismeno, individualno ali kolektivno, v razredu ali izven razreda itd. Teh različnih možnosti se učitelji premalo poslužujejo, kar kaže na premajhno stopnjo poglobljanja v duševnost in probleme posameznega učenca.

Lep primer pravilnega pristopa k učencu je dala neka šola v Ljubljani. Vsem ob polletju negativno ocenjenim učencem so profesorji določili rok, v katerem lahko svoje negativne ocene popravijo. Če je imel učenec več negativnih ocen, so mu določili več časovno dovolj oddaljenih datumov, da bi se lahko za vse predmete temeljito pripravil. Učenci so točno vedeli, kaj se morajo pripraviti in koliko časa se lahko pripravljajo. Med tem pa so ravnali z njimi tako kot s pozitivno ocenjenimi učenci in so jih sproti spraševali tekočo snov. V tem postopku šole ni razvidna samo želja, da bi učencu pomagali, da se reši iz težav, ampak je želja tudi realizirana s tem, da je učenčevo prizadevanje nedvomno kanalizirano na dosleden in human način.

Učencu so dane vse objektivne možnosti, da postane pozitiven. V nasprotju s tem naletimo pri posameznih učiteljih na pristop, ki je psihološko in mentalnohigiensko povsem zgrešen. Učitelji pustijo učenca v napetosti, pretirano odlašajo s spraševanjem negativnih učencev, iščejo slabe točke in ga sprašujejo ravno takrat, kadar je najmanj pripravljen, odklanjajo spraševanje, kadar se sam javi, ignorirajo negativnega učenca tudi še potem, ko pokaže večjo prizadevnost, pridigajo mu o starih grehah, pričakujejo učenčevo skesanost in »pokoritev za stare grehe«, posamezno pozitivno oceno imajo za slučajno in očitajo učencu, da ni zrasla na »njegovem zelniku« — skratka, vplivajo na učenca destimulativno. Namesto da bi nudili učencu realne možnosti, da se učno snov nauči (kar je tudi osnovni namen poučevanja), se spuščajo z učencem v osebnostni konflikt in starim negativnim ocenam dodajajo še nove. Učenec tako resnično izgubi motivacijo za učenje, ker se negativni oceni pridruži še občutek čustvenega odklanjanja s strani profesorja.

Primer: neki nadpovprečno inteligenten deček je imel ob polletju 8 nezadostnih ocen. Njegova življenjska zgodovina ni bila ugodna. Mati ga je zapustila v zgodnji otroški dobi in ga prepustila popustljivi vzgoji stare matere. Deček je ta močno doživeti čustveni primanjkljaj nadomeščal s pretirano zahtevnostjo in terjanjem nadpovprečne pozornosti. Ob vstopu v šolo ga je vzel k sebi dokaj neuravnovešen oče, ki se je med tem ponovno poročil. Oče je imel izrazito avtoritativen in trd vzgojni pristop. To je povzročilo stopnjevano kljubovalnost v dečkovem vedenju. Če je učenec dobil negativno oceno, je negativistično opuščal prizadevanje, da bi jo popravil. Nekateri profesorji so to uvideli. Prijateljsko so pristopili k njemu in sčasoma prebili oklep kljubovalnosti in vzbudili pri učencu ponoven interes za učenje. Drugi so se nepopustljivo z njim bojevali (ignorirali, omalovaževali posamezne uspehe, odlašali s spraševanjem itd.). Ko je že kazalo, da bo deček s pomočjo rednega obiskovanja vzgojne posvetovalnice svoj uspeh popravil, je šola napravila ponovno napako: zaradi nekega prekrška je bilo njegovo ime javno objavljeno na šolski oglasni deski. Deček ni hotel več v šolo in je bil zaradi potepanja oddan v vzgojni zavod.

Pogosto naletimo v šoli tudi na izrazito zavrte učence, ki svojega znanja ne znajo ustrezno uveljavljati (doma so trdni in znajo, v šoli pa jim ne gre). Često se taki učenci zatečejo k mutizmu. Čeprav jih učitelj sprašuje in jim vsestransko pomaga, molčijo in iz njih ni mogoče spraviti besede. Učiteljeva vztrajnost končno popusti in učenec dobi negativno oceno. Podlaga mutizmu je stopnjevana negotovost, kombinirana z bojaznijo, da odgovor ne bo dovolj točen, obenem pa vsebuje osebnost takega učenca nadkompenzatorno željo, da bi bil njegov odgovor stodstotno točen. Ker tega ne morejo doseči, je njihovo vedenje neelastično in fiksirano (trma). Čeprav učitelj spozna, da učenec zna, le da ne more spregovoriti (učitelji mislijo, da noče), ga še nadalje sprašuje na isti način, in le redko pride do spoznanja, da je treba takega učenca stimulirati na način, ki mu bolj ustreza. Če je učenec verbalno zavrt, je treba njegovo znanje preizkusiti pismeno. S spremembo načina spraševanja bo učitelj v večini primerov ugotovil učenčevo resnično znanje, kar je osnovni namen spraševanja.

Nedavno smo lahko v dnevnem časopisju zasledili poučen primer, kako lahko učitelj z načinom spraševanja intenzivno vpliva na razvoj učenca. Dijak, ki je danes evropski prvak v matematiki, pripoveduje, da je bil do šestega razreda osemletke med najslabšimi v razredu. Sprememba je nastopila, ko ga je začel profesor vsako uro klicati k tabli in je tako vzpodbudil razvoj njegove, dotlej zavrte, aktivnosti. V začetku je bil učenec prisiljen k večji aktivnosti, pozneje pa je to prebudilo njegov

interes in s tem povečano lastno iniciativo. Učenec je morda v učitelju najprej videl profesorja, ki ga priganja, pozneje pa človeka, ki mu hoče pomagati. Pogosto spraševanje lahko izredno stimulatивно vpliva na učence, ki so negotovi, in na tiste, ki težijo k površnemu, le občasnemu učenju. Stopnjevana zahtevnost učenca prisili k delu in ima izreden vzgojni pomen. V nasprotju s tem pa često vidimo, da učitelji sprašujejo le pred redovalnimi konferencami in tako dobljene ocene imenujejo objektivne in realne. S takim spraševanjem učence najprej uspavajo in jih sprašujejo takrat, ko so že najgloblje »zaspali«. Od učencev osemletke pretežno ne moremo pričakovati, da se bodo učili zavestno in spontano.

Primerov nepravilnega ravnanja pri spraševanju je veliko. Vsem napakam je skupno to, da profesor togo vztraja pri svojem načinu ali svoji nameri, ne da bi dovolj racionalno preudaril, kaj mu prinaša tak način pozitivnega.

Primer: neki učenec, ki je sicer pretirano vesten in natančen (zaradi tega se razvija v izrazito nevrotično osebnost: težko se koncentrira, slabo pomni, je zelo negotov in boječ), se je profesorju opravičil, da se iz nekega razloga ni mogel pripraviti. Profesor se ni pustil »pretentati« in je učenca, ki ga morda sploh ne bi vprašal, če se ne bi prišel opravičiti, začel spraševati staro snov. Učenec je dobil nezadostno oceno. Učitelj je očitno hotel pokazati svojo avtoritativnost, vendar si s tem postopkom ni pridobil simpatij v razredu.

Ce je slabih ocen preveč, izgublajo svojo vrednost. Učenci se jih tako privadijo, da jih nimajo več za nekaj, kar bi jih moralo opozoriti na marljivejše učenje, ampak jih štejejo za stalnega in neizogibnega spremljevalca v šoli. Ker je slabih ocen sredi šolskega leta več kot ob koncu leta (učenci dobro vedo, da tri četrtine razreda ne more pasti), je temu primeren tudi odnos mnogih učencev do slabih ocen: zanašajo se, da bodo slabe ocene ob koncu leta popravili.

Znanje je relativen pojem, ki ga ne moremo meriti z absolutnimi merili. Absolutna merila bi lahko uporabljali le, če bi imeli vsi učenci enake sposobnosti in če se ne bi razlikovali po svojih osebnostnih lastnostih. Ker pa v normalni šoli pri nas učenci variirajo od podpovprečnih (pogosto najdemo v normalni osemletki tudi umsko nerazvite otroke, ki bi nujno spadali v posebno šolo) do visoko nadpovprečnih in se ista količina (kvantiteta) znanja pri dveh učencih z zelo različnimi sposobnostmi gotovo kakovostno (kvaliteta) razlikuje, mora ocena nujno biti širši interval, ki je širok bolj kakovostno (različna kakovost znanja) kot količinsko in ki nujno zahteva širino in različnost pristopa pri spraševanju. Slednje tem bolj, ker v razredu ne naletimo na dva učenca, ki sta si po svoji osebnostni strukturi enaka.

Ko učitelj sprašuje podpovprečnega učenca, mora upoštevati več faktorjev. Njegov način učenja je bolj mehaničen z znižano stopnjo razumevanja. Če ima dobre sposobnosti pomnenja in koncentracije, se bo lahko naučil predpisano snov, vendar običajno na konkretni stopnji dožemanja, ki mu omogoča, da bo znanje na prikazani način lahko uporabljal, vendar ne bo sposoben posploševati in tako razširiti uporabnost svojega znanja na sorodne predmete. Če hočemo oceniti znanje podpovprečnega učenca, moramo način spraševanja prilagoditi njegovemu načinu mišljenja: spraševati ga moramo počasneje, bolj potrpežljivo, pomagati mu s podvprašanji, spraševati tako, da obujamo njegove konkretne predstave, ne zahtevati abstraktnejših posplošitev, ker jih ne zmore, postavljati bolj praktična, vsakodnevna vprašanja, predvsem pa ne smemo takemu učencu pobijati samozavesti z žaljivimi pripombami in s posmehovanjem njegovemu znanju.

Primer: neka čustveno zelo občutljiva učenka s podpovprečnimi umskimi sposobnostmi, ki je vse popoldneve in večere presedela ob knjigi, da bi učno snov vsaj mehanično dojela, je prišla v vzgojno posvetovalnico z željo, naj jo pošljemo v posebno šolo. Do te, za otroka nenavadne odločitve, je prišlo, ker ji je učitelj neprestano očital, da je lena, ji dajal slabe ocene in na splošno destimulativno vplival nanjo. Ko smo učenko prešolali v drugo šolo in pripravili učitelja na nujnost posebnega pristopa do nje, je učenka postala vidno zadovoljna in v šoli uspešna.

V osnovni šoli, ki je obvezna za vse otroke — tiste s slabšimi in tiste z boljšimi sposobnostmi — je nujna večja toleranca pri spraševanju. Podpovprečen učenec ni podpovprečen po lastni krivdi. Njegova sposobnost je rezultat slabših dispozicij in pogosto slabih razvojnih pogojev. Uspehov pa se tak otrok veseli toliko kot vsi ostali. Zato je krivično, če od njega zahtevamo več, kot zmore, to je, če od njega zahtevamo toliko kot od povprečnih in nadpovprečnih učencev. S tem ga zavestno že vnaprej negativno ocenjujemo, ne da bi upoštevali njegovo čustvovanje in interese. Učitelji se še premalokrat vprašajo: ali je smiselno takega otroka spraševati stvari, ki bi jih potreboval le v gimnaziji in kasneje na univerzi, in ali bo kdaj to potreboval pri svojem delu. Ne smemo pozabiti, da so v skladu z nižjimi sposobnostmi tudi interesi in poklicne želje in da se bo podpovprečno umsko razvit otrok le redkokdaj po lastni želji vpisal v gimnazijo ali kako podobno srednjo šolo. Zakaj bi torej od njega zahtevali toliko kot od tistega, ki bo študiral na univerzi.

Primer: 15 letna učenka osmega razreda osemletke se je sredi leta z nekaj nezadostnimi ocenami znašla v dokaj težavnem položaju. Ker je imela doma zelo nervozno in neustaljeno mater, s katero sta bili v neprestanih prepirih, je bila njena največja želja čimprejšnja osamosvojitve, ki bi jo dosegla z vključitvijo v vajeniško šolo trgovske stroke (dve leti šolanja). Imela je nižje povprečne sposobnosti, s katerimi bi svoj cilj lahko dosegla. Nameso da bi jo šola podprla v prizadevanjih, je storila ravno tisto, kar je položaj še bolj zaostriilo. Neprestano je obveščala mater o negativnih uspehih in s tem večala konflikt med hčerjo in materjo. Deklico samo so v šoli imeli za leno in površno, ker zaradi stopnjevanje nervoznosti pogosto ni znala, čeprav se je doma veliko učila. Šola ni dovoljivo rešila dve vprašanji, če si jih je sploh zastavila: 1. ali je smiselno, da deklica ponavlja razred in 2. ali ni bolj smiselno pomirjevati kot razburjati starše, ki so že sicer nervozni.

Načelno moramo zastopati stališče, da je ponavljanje smiselno tam, kjer si lahko z njim obetamo kako izboljšanje. Smiselno je, da ponavlja razred učenec, ki ima tolikšne vrzeli v znanju, da jih s svojimi sposobnostmi nikakor ne bo mogel nadomestiti. Ni pa smiselno, da ponavlja razred učenec, ki ima nadpovprečne sposobnosti, a jih iz kakršnihkoli razlogov ni ustrezno uveljavil in izrazil v znanju. Prav tako je nesmiselno, da ponavlja razred podpovprečen učenec, ki je že izrabil svoje potencialne možnosti in se ne bo ničesar bistvenega več naučil, ker to že presega meje njegove zmogljivosti. Če napreduje v naslednji razred, bo tam vsaj pridobil tisto znanje, ki je njemu še dosegljivo.

Na mnoga nesoglasja naletimo med profesorji, če razpravljamo o problemu napredovanja z nezadostnimi ocenami. Ta predpis (čl. 36 zakona o šolstvu) vnaša veliko zmedo med profesorje, starše in učence, čeprav je v svojem osnovnem namenu zelo human. Njegov pomen bi moral biti v tem, da omogoči učencem, ki s ponavljanjem ne bi ničesar bistvenega pridobili, ki pa iz različnih razlogov niso pokazali zadovoljivega znanja, da redno napredujejo s pogojem, da nadomestijo obstoječe vrzeli. Vrzeli lahko nadomesti tisti, ki ima dovolj sposobnosti za to, ali pa tisti, ki ima dodatno pomoč, inštruktorja, posebne ure itd. Če tega učencu ne omogočimo in če

ne presodimo dovolj dobro, kakšne so njegove sposobnosti, potem ravnamo zelo nehumano, če učencu dovolimo da napreduje, ker ga s tem postavljamo pred še večje zahteve in tako stopnjujemo njegovo psihično napetost. Učiteljski zbor bi se moral torej odločiti za napredovanje le pri tistih učencih, pri katerih obstoji dovolj velika verjetnost, da bodo tudi prihodnje leto napredovali. S tako odločitvijo pa bi morali učitelji prevzeti tudi odgovornost, da bodo učencu nudili vso tisto pomoč, ki bi mu omogočila, da res napreduje: dodatni pouk, prepričati starše o potrebnosti nujenja inštrukcij otroku, če je potrebno napotiti učenca v vzgojno posvetovalnico, moralno in čustveno podpreti učenca itd. V nasprotju s tem pa pogosto zasledimo, da učitelji vsa leta pridigajo učencu, da je napredoval po milosti in da take »milosti« ne bo več deležen. S tem javno priznavajo svojo popustljivost in nedoslednost in znižujejo avtoritativnost svojih odločitev.

Svoj delež pri napačnem izvajanju omenjenega člena zakona o šolstvu imajo tudi vodstva šol. Čeprav bi zakon moral biti za vse enak, se šole sklicujejo na pravico do lastnega odločanja in postavljajo različne kriterije pri napredovanju učencev. Tako na nekaterih šolah učenci lahko napredujejo z dvema nezadostnima ocenama brez popravnih izpitov, na drugih lahko napredujejo, če opravijo popravni izpit (dodatni pouk po zaključku šolskega leta), na tretjih lahko napredujejo le z eno slabo oceno, drugje sploh ne morejo napredovati, če imajo nezadostno oceno itd. Starši, ki te različne kriterije poznajo, se upravičeno pritožujejo in izjavljajo, da bodo svoje otroke prepisali na šolo, ki ima milejše kriterije. Te napake vzbujajo videz anarhičnosti našega šolskega sistema in nujno terjajo izenačitev kriterija napredovanja učencev z dopuščanjem individualnih odločitev razrednega zbora z edinim elastičnim kriterijem: ali obstoji verjetnost, da bo učenec v prihodnjem šolskem letu napredoval.

Pri realizaciji tega člena zakona delajo učitelji še eno — sicer človeško in razumljivo, vendar pa kljub temu zelo škodljivo — napako. Med šolskim letom grozijo učencem, da v tem letu šola ne bo dovolila napredovanja z nezadostnimi ocenami. V nasprotju s temi grožnjami pa učitelji v skladu z zakonom morajo dopustiti napredovanje učencev z eno ali dvema slabima ocenama. Kako škodljive so posledice takega nedoslednega ravnanja, lahko ugotovimo, če se pogovarjamo z učenci, ki imajo slabe ocene. Večina učencev ve, da je to le grožnja in se zanašajo na zakon, ki je na njihovi strani. Avtoriteta učitelja pa je s tem pomembno omajana, ker učenci analogno tem zlaganim izjavam nimajo zaupanja v ostale učiteljeve izjave, razlago in tudi vzgojna prizadevanja. Učenci pa znajo ceniti učitelja, ki je dosleden v izjavah ter zahtevah in na čigar avtoriteto se lahko zanesejo.

Poseben pristop terjajo, prav tako kot podpovprečno razviti, tudi nadpovprečno razviti učenci. Ti učenci imajo v nasprotju s podpovprečnimi večje sposobnosti abstraknoteoretičnega pojmovnega mišljenja (večja sposobnost predstavljalivosti in sklepanja na abstraktni ravni, posploševanja, tvorjenja analogij, večjo elastičnost in hitrost miselnih operacij). Znano je, da se intelektualne funkcije razvijajo z uporabljanjem in vajo. Če učencev te kategorije ne sprašujemo na način, ki angažira njihove potencialne možnosti, ostajajo te sposobnosti v večji ali manjši meri neizrabljene. To pomeni, da mora učitelj nadpovprečnega učenca spraševati več in bolj poglobljeno kot povprečnega ali podpovprečnega. S tem pa mora učitelj določiti tudi relativen kriterij ocenjevanja njihovega znanja. Kriterij za oceno mora biti: nivo znanja glede na njegove nadpovprečne sposobnosti in ne z ozirom na absolutno povprečje v razredu. To se pravi, da mora nadpovprečni učenec zaradi svojih

boljših sposobnosti znati več in bolje, podpovprečni pa manj kot povprečni učenci. V naših šolah pa se običajno dogaja ravno tisto, česar ne bi smelo biti: največ sprašujejo učitelji povprečne učence, najmanj pa nadpovprečne. Nadpovprečni učenci, ki so si že ustvarili primeren renome, lahko v razredu mirno spiyo, ne da bi to bistveno vplivalo na njihove ocene. Temu primerno se lahko lagodno učijo tudi doma, kar jim sčasoma preide v navado in se kasneje odraža tudi pri njihovem študiju na visokih šolah. Njihove kapacitete ostajajo v veliki meri neizrabljene, če sami nimajo dovolj iniciative, da jih na ustrezen način uveljavljajo. Namesto podpovprečne, bi jim morala šola posvetiti nadpovprečno, njihovim sposobnostim ustrežno pozornost. Ameriški psihologi pravijo: nadpovprečni učenci so dragocen potencial za državo; če ga ne izrabljamo delamo državi ogromno škodo.

Primer: starši so na vzgojno posvetovalnico privedli otroka, ki je že v predšolski dobi kazal nenavadne lastnosti. Že zelo zgodaj se je sam naučil brati, njegovi interesi pa so bili neobičajni: ni se igral kot drugi otroci, kmalu je začel odklanjati pravljice in čtivo za otroke, obenem pa je kazal izreden interes za razne leksikone, strokovne knjige, predvsem tehnične vsebine, tehnične igrače itd. Preizkus inteligentnosti je pokazal izjemno visoke intelektualne sposobnosti. Otrok se je v šoli dolgočasil, ker je že vse znal. Na priporočilo posvetovalnice je otrok z opravljanjem posebnega izpita v enem letu napredoval za dva razreda. Kljub temu je bil tudi naslednje leto odličen brez večjega napora. Edino, kar se je dalo še napraviti, je bilo to, da smo staršem svetovali vključitev v čim številnejše in čim raznovrstnejše izvenšolske aktivnosti (krožki tujih jezikov, tehnični krožki, glasbena šola, šport itd.) zaradi čim bolj vsestranskega razvoja osebnosti. Enako smo svetovali tudi šoli, ki bi morala temu izjemnemu učencu omogočiti izjemne pogoje, da bi se lahko ustrezno razvijal.

Povsem razumljiv je ugovor mnogih učiteljev, da se v razredu, kjer se tare 30 do 40 učencev, ni mogoče izjemnim otrokom dovolj individualno posvetiti. To pa še vedno ni zadosten razlog, da bi morali mirno čakati, kdaj nam bodo zasijali boljši časi. Nekaj bi prav gotovo lahko storili z racionalnim skrčenjem učnih programov, nekaj z boljšim materialnim stimuliranjem učiteljev, veliko pa tudi z večjim individualnim angažiranjem posameznih učiteljev (mnogi učitelji s svojimi uspehi dokazujejo, da se tudi v sedanjih pogojih lahko marsikaj doseže).

Dodatni pouk, ki so ga mnoge šole organizirale za pomoč svojim učencem, tudi pogosto ne dosega svojega namena. Smisel dodatnega pouka naj bi bil v tem, da z uporabo drugačnih metod od tistih, ki jih lahko uporabimo v razredu, omogoči učitelju, da dopolni učenčevo znanje. Ta pouk bi moral temeljiti na metodi individualnega pristopa, s katerim bi edino lahko dopolnili specifične vrzeli posameznega učenca. Učencem bi pri tem načinu izobraževanja morali dajati individualne naloge in nuditi individualno pomoč v znanju. To pa pomeni, da bi k dopolnilnemu pouku morali vabiti podpovprečne in nadpovprečne posameznike po posebnem preudarku učitelja. Podpovprečnim bi morali pomagati z nudenjem pomoči v metodah učenja tehniki pomnjenja s posebnimi konkretnimi in asociativnimi pripomočki ter postavljanjem dodatnih nalog; nadpovprečnim pa bi morali dajati dodatne naloge zaradi razvijanja njihovih umskih kapacitet in posebno dodatno literaturo, s katero bi širili svoj izobrazbeni nivo. V nasprotju s tem pa opažamo, da je dodatni pouk, kakršnega uveljavljamo sedaj na naših šolah, nekakšno kolektivno ponavljanje že predelane učne snovi z istimi metodami kot pri običajnem razrednem pouku, pri čemer v skupino avtomatično odreja vse učence s slabimi ocenami. Pogosto uporabijo učitelji te ure tudi za spraševanje. Tak dodatni pouk prav gotovo ne dosega

svojega namena in je za učence dolgočasen, ker ima mimo vseh drugih slabih lastnosti še obeležje kaznovanja učencev za ugotovljeno nedelavnost. Zaradi tega učenci dodatnega pouka ne obiskujejo redno, učitelji pa ga pogosto jemljejo kot golo formalnost. Osnovni, v bistvu humani namen uvajanja tega pouka v naše šole pa spet na tak način ne more biti dosežen.

Ob koncu tega sestavka lahko zaključimo, da na navedene negativne pojave ne naletimo povsod. To pa je ponovni dokaz, da se jim s primernim poglobljanjem in humanim pristopom lahko izognemo in s tem obogatimo formalni okvir, ki ga odredjajo predpisi in pravila. Največ pozornosti smo posvetili ravnanju učiteljev in profesorjev, kar pa še ne pomeni, da so učenci in starši brez napak. Kljub temu mislimo, da je učiteljeva vloga v oblikovanju medsebojnih odnosov v šoli najpomembnejša.

Sociologija, družbena zavest, politika

Jerzy J. Wiatr

Po razdobju intenizivnega, čeprav precej kaotičnega razvoja posebnih socioloških raziskav in kopičenja ustreznih spoznanj, je končno napočil čas metodološke refleksije. Sociološke revije prinašajo vedno več člankov in razprav, posvečenih problemu usmeritve sociologije, *Sociological Imagination* W. C. Millsa pa je postala dogodek v svetovni sociološki literaturi.

Ta težnja po metodološki avtorefleksiji, ki se izraža v publicistični dejavnosti znatnega števila sociologov in v interesu bralcev za to problematiko — izhaja, menim, iz vedno bolj jasnega občutka, da predstave o vlogi in pomenu sociologije, ki so popularne med sociološkimi krogi, ne ustrezajo dejanskemu stanju. Te predstave, ki jih ima še precejšnja skupina sociologov za same po sebi umevne, tako umevne, da naj jih sploh ne bi bilo treba dokazovati niti braniti, tvorijo določeno celoto. V tem orisu imenujem to celoto neopozitivistično koncepcijo usmeritve sociologije, dasi se zavedam, da je marsikateri sociolog, ki je zanj značilna ta koncepcija, ravnodušen nasproti filozofskemu neopozitivizmu in se sploh ne sprašuje po metodoloških zvezah svojega znanstvenega delovanja.

Štirje miti sodobne sociologije

Presenetljivo je, kako daleč vpliv lastnega družbenega položaja določenega kroga ljudi formira in deformira njihovo zavest in njihovo »ideologijo«. Sociologi, ki iz časovne ali socialne distance raziskujejo zvezo med ideologijo in življenjem družbenih skupin, bi kaj lahko našli v samem mišljenju sociologov čudovit teren za opazovanje. Mannheim je namreč zagrešil zelo hudo napako, ko je zatrjeval, da za intelektualce ne velja splošno načelo, da družbeni položaj določa zorni kot, pod katerim gledajo na resničnost, s tem pa tudi večjo ali manjšo verjetnost adekvatnega spoznavanja te resničnosti. Intelektualci nikakor niso posamezniki, ki bi viseli v nekakšni praznini med različnimi razredi,

sloji, družbenimi skupinami. Ne samo da so že po svojem poklicu povezani z določenimi zunanjimi silami, ampak izražajo tudi določeno ideologijo lastnega poklica, ki racionalizira družbeni položaj, ki so ga dosegli ali ki ga želijo doseči, in vlogo, ki jo izpoponjujejo v določeni družbi.

Specifična ideologija mišljenja intelektualcev se v sodobnem času posebno močno izraža v nazorih, ki se nanašajo na usmeritev sociologije. Med vsemi družbenimi znanostmi je sociologija najsplošnejša znanost in zato najbolj predestinirana, da drži ogledalo, v katerem se odražajo specifične predstave o značaju in vlogi drugih znanstvenih disciplin, ki proučujejo resničnost. Zaradi tega imajo diskusije sociologov o njihovi lastni znanstveni usmeritvi širši smisel, presegajo problematiko samo ene znanstvene discipline in, še več, presegajo — iz vzrokov, o katerih bomo kasneje govorili — problematiko same znanosti.

Metodološke diskusije so pri tem zelo enostransko usmerjene. Temeljijo namreč na kritiki določenih popularnih predstav, ki se branijo z močjo mita ali predsodka, so pa zelo redko tako utemeljene, da bi vsaj deloma odstranile dvome, ki jih je posejala kritika. Moč kritiziranih mitov izhaja iz njihove zakoreninjenosti, ta zakoreninjenost pa je bolj rezultat skladnosti misli z družbeno situacijo mišljenja kot kritičnega razbora med seboj se pobijajočih razlogov.

Stirje miti posebno močno potiskajo sociologijo v smeri neopozitivistične koncepcije. Imenujemo jih mit etične nevtralnosti, mit sodobnosti, mit empirizma in mit racionalne tehnike. Termin »mit« pomeni v našem kontekstu mnenje, ki je razširjeno in sprejeto na golo besedo, katerega utemeljenost pa je zelo daleč od samoumevnosti za kritičnega opazovalca.

Mit etične nevtralnosti se glasi, da sociologija ne vrednoti, da so njena spoznanja, pa naj imajo obliko teoretičnih trditev o človekovem ravnanju ali obliko tehnik, predpisanih na osnovi teh trditev, etično nevtralna, da se lahko uporabijo v »dober« ali »slab« namen, pri čemer ocena dobrega ali slabega presega pristojnost znanosti. Sociolog teži za tem, da bi bili rezultati njegovega dela »onstran dobrega in zlega«, kot so rezultati fizika in biologa, in celo veruje, da je to mogoče. S fizikom ga tudi družijo skrb, da bi rezultati razvoja znanosti ne bili uporabljeni v slabe namene, to je v namene, s katerimi se ne solidarizira kot človek, čeprav lahko kot znanstvenik proti svoji volji olajša njih realizacijo. Prepričan je tudi, da mora bdeti nad etično čistostjo svoje znanosti in da mora izločevati »neznanstveno« vmešavanje normativnega mišljenja. Čeprav mu vedno več metodologov dopoveduje, da se družbene znanosti ne morejo ločiti od vrednotenja in da je treba, nasprotno, težiti v čim večji meri k natančni izpovedi vrednot, ki mu služijo za izhodišče (o tem je pisal pred nekaj leti G. Myrdal), vendar razglaša etično nevtralnost vsaj kot hevristično načelo. Prizadeva si, da bi njegovo znanost obravnavali kot oproščeno vsakega vrednotenja in zahteva od drugih, ki se ukvarjajo s sociologijo, da težijo k etični nevtralnosti.

Lahko je ugotoviti, od kod izvira ta ideja. Je razmeroma skorajšnjega datuma, saj so še na prelomu tega stoletja obravnavali sociologijo predvsem kot diagnosticirano in terapijo »družbenih problemov« — vprašanj, ki niso bila rešena ali pa so bila slabo rešena na področju, ki ga je raziskoval sociolog. Ideja etične nevtralnosti je bila tuja tako sociologom — reformatorjem kot sociologom revolucionarne marksistične šole. Tako prvi kot drugi so videli v znanstvenem

mišljenju sredstvo za preobrazbo sveta, le da so to preobrazbo drugače pojmovali.

Neopozitivizem je razglasil, da je prepričanje sociologov o tem, da lahko in da celo morajo usmeriti svojo znanost po zgledu naravoslovcev — kar med drugim tudi pomeni k »neangažiranosti« — prelomnega pomena v razvoju znanosti. Po tej konceptiji je sovražnik nevednost, ne pa določene družbene sile, katerih interese naj znanost spodkoplje. S takšnim pojmovanjem se sociolog tako v svojih očeh kot v očeh družbenega okolja približa naravoslovcu, ki ga želi posnemati, ker mu zavida. Sociolog naj ne bi bil stranka v epohalnih konfliktnih sodobnega sveta, ampak samo opazovalec teh konfliktov in sodnik nad njimi. Razdaja miselno orožje, vendar ni njegova stvar, kako se bo to orožje uporabilo. Za nič, kar je izven njegove znanosti, ne odgovarja.

V resnici pa se pokaže, da je etična nevtralnost prevara, brž ko preidemo od trditve o enostavnih dejstvih in od posplošitev na nizkem nivoju do bolj ambicioznih sintez, ki pa v resnici pomenijo bistvo vsake znanosti. Vednost, da je Adolf Hitler umrl zaradi samomora v podzemlju Reichskanzlei je etično nevtralna, dokler imamo opraviti samo z enostavnim kronološkim zapisom tega dejstva. Vendar pa že vsak poskus, da širše opišemo ta dogodek, implicira normativne posledice, ker sili opisovalca, da uporablja besede, ki so simbol določenega vrednotenja. Poznavanje odstotka razvez v celotnem številu zakonskih zvez ali poznavanje števila v narodnem gospodarstvu zaposlenih žensk je lahko etično nevtralnno le takrat, če ju obravnavamo kot izolirani faktični trditvi in če ne poskušamo te delne vednosti o dejstvih posplošiti.

Toda že tehnike ob modifikaciji človekovega obnašanja in teoretična načela, iz katerih te tehnike izvajamo, imajo drugačen značaj. Kdor trdi, da bo človek v položaju, za katerega so značilne nasprotno alternative, rajši težil k minimalizaciji trpljenja ali tveganja, da bo trpel, kot pa k maksimalizaciji ugodja ali možnosti, da bo užival ugodje — ne formulira, kljub drugačnemu lastnemu prepričanju, popolnoma nevtralnega teoretičnega sklepa, ampak hkrati oblikuje določeno normo »tipičnega« obnašanja. Če me znanost podučuje, da »normalno« človek v primeru konflikta med vrednotami, ki jih priznava, in pogoji, v katerih živi, modificira vrednote, da bi ustrezale zahtevam določenega družbenega položaja, lahko najdem v tem znanstveno opisanem mehanizmu vzorec za lastni konformizem. Znanost sega na ta način preko sfere opisa in teoretične analize. Tako imenovane nevtralne posplošitve in tehnike modificiranja človekovega obnašanja delujejo na ljudi in vplivajo na njihovo dejansko obnašanje. Ko znanstvenik priznava, da je določeni pojav normalen, naraven, tipičen in temu podobno (takšne opredelitve pa so sestavina vsake posplošitve), vpliva s tem na oblikovanje določenega obnašanja in določenih odnosov. Zlasti iz tega dejstva izhaja, da je obstoj nevtralne, neangažirane sociološke znanosti nemogoč. Z drugimi besedami, ta znanost je tem bolj nevtralna in neangažirana, čim bolj banalni so njeni rezultati, čim manjši kontakt obstoji med aktualnim položajem znanstvenika in družbenim življenjem, ki ga analizira. Vednost o tem, da mora človek jesti, če hoče živeti, je toliko »etično nevtralna«, kolikor bi človek jedel tudi v primeru, če bi znanstveniki prišli do nasprotnega sklepa. Prav tako je celo globoka analiza družbenega življenja Inkov, ki jo napravi evropski učenjak XX. stoletja, lahko nevtralna, čeprav posredno, bolj po analogiji kot po poti čisto znanstvenega sklepanja, vsiljuje sklepe, ki modificirajo

pogled na družbene probleme lastnega razdobja. Vsaka druga sociološka znanost pa je angažirana, ker se znanstvenik niti ni sposoben otresti vrednot, ki jih priznava kot človek, kot član naroda, razreda, gibanja ali partije (politične ali filozofske) niti se ne more izogniti neposrednemu vplivu njegove znanosti na obnašanje ljudi. Znanost o družbi je dialog, ki ga ima znanstvenik s predmetom svojih raziskav. V tem dialogu je znanstvenik stranka, ki izraža in ki obenem oblikuje družbena stališča.

Nevarnost mita etične nevtralnosti ne izvira od tod, ker bi se znanstveniki lahko odtegnili udeležbi pri razreševanju družbenih konfliktov svoje epohe. Tako dolgo, dokler delujejo v svoji poklicni vlogi kot raziskovalci in učitelji, so nujno udeleženci obstoječih družbenih bojev. Nevarnost omenjenega mita je v tem, da topi pripravljenost na angažma za vrednote pravičnosti, svobode in napredka, s tem pa slabi določene ideološke zveze znanosti — tiste, ki so v njeni tradiciji odigrale nadvse dragoceno vlogo — kakor tudi v tem, da podreja znanstvenika konformističnim tendencam.

Mit sodobnosti je izraz podobne tendence kot mit etične nevtralnosti. Sociologija, ki se oblikuje po vzorcu naravoslovnih ved, izgubi intelektualni kontakt z lastno tradicijo. Vse naj bi bilo treba odkriti znova, čeprav se je Sorokin upravičeno posmehoval novim Kolumbom, ki s komplicirano aparaturo odkrivajo resnice, ki so že od nekdaj znane.

»Sodobni« v sociologiji priznavajo tudi drugi mit, ki na njem temelji njihov kompleks večvrednosti nasproti intelektualni tradiciji, s katero nočejo imeti nobene zveze. To je mit empirizma. Kot je bilo že često poudarjeno, podrejanje temu mitu nima dosti skupnega z empirično direktivo — da je treba teoretične sklepe izvajati iz izkustva, iz »dejevstev«, ker v tem smislu niso klasiki, na primer marksistične sociologije, ničesar dolžni Lazarsfeldu in Stouferju. Gre predvsem za monopolno uporabo izraza »empirizem« za označitev določenih raziskovalnih metod in pristopov, posebno za kvantitativne in tako imenovane eksperimentalne pristope. V imenu njihove popolnosti (ki jo često preveč povzdigujejo) zanikujejo veljavnost nekdanjih odkritij. Popolnoma tako, kot če bi kdo vstopil v atomsko podmornico, da bi ponovno odkril Ameriko, ker da je to odkritje potrebno »ponovno verificirati« glede na tehnično nedovršenost Kolumbove ladje »Santa Maria«... Jasno je, da ne gre, da bi v eri parne, električne in atomske energije pluli z jadrnicami, vendar pa iz tega ne izhaja, da postane lahko vsak kapitan sodobne ladje odkritelj novih kontinentov. »Sodobni« neopozitivistični sociologi pa se redko spomnijo kozmonavtov, ki zaradi dovršene tehnike odkrivajo nove vidike resničnosti. Rajši ostanejo popotniki ladje »Batory«, ker si tako laže predstavljajo, da so ponovili podvig znamenitega meščana Genbve.

Končno imamo mit racionalne družbene tehnike... Le-ta raste iz vseh prejšnjih in je njihova logična posledica. Sociologa 19. stoletja ni vznemirjalo vprašanje njegove poklicne koristnosti. Ljudje, kot so bili Comte, Marx, Spencer, kasneje pa še Max Weber, so jasno videli, da njihova teoretična dejavnost osvetljuje pot človekovi praksi, da so intelektualni izraz praktičnih teženj, s katerimi so se solidarizirali. To so bile sicer različne težnje, toda razmerje med sociološko teorijo in prakso je bilo za omenjene znanstvenike jasno in nedvomno. Isto velja za ameriško, angleško in francosko sociologijo, ki so se

v začetku razvijale kot študij vedno ostrejših »socialnih problemov«. Sociolog si je postavil nalogo, da opiše in analizira te probleme, da bi sprožil akcijo, preprečil zlo, da bi pospešil ali povzročil odpravo tega zla. Zadnji veliki tok tako pojmovane sociologije so bile ameriške raziskave rasnih odnosov.¹

Toda praviloma so zapadnoevropski in ameriški sociologi že v začetku medvojnega obdobja postavili problem kritike obstoječega sistema na postranski tir in so se začeli uspešno prilagajati temu sistemu.

To se je zgodilo v času, ko je dominirala neopozitivistična struja. Vrednote, ki so se po njih ravnali prejšnji sociologi, so bile hitro omajane. Ideološki angažma v kritiki družbe, veliki sistemi, ki so miselno organizirali človekovo akcijo, skratka, vse tisto, od česar je živela sociološka misel na prelomu dveh stoletij, so razglasili za neznanstveno vmešavanje, ki slabi znanstveno vrednost sociologije. Proč od filozofije in proč od publicistike — to bi naj bil kašipot sodobni sociologiji. Za »filozofijo« so razlašali vsak poskus splošne sinteze, za »publicistiko« pa neposredno kritiko resničnosti.

Vendar pa se sociolog, potem ko se je otresel dotakratne funkcije, ne more prepustiti praznini. Prevzame novo družbeno vlogo, se z njo identificira in jo skuša vsiliti tudi okoli. Če se, kot je znano iz psihologije, podoba lastne osebnosti oblikuje pod vplivom mnenja, kakršno ima o njej okolica, je možen tudi obratni mehanizem, posebno kadar imamo opraviti s kompaktnimi družbenimi skupinami. Poklicna sociološka skupina ni sprejela novega poklicnega etosa pod vplivom potreb, ki jih je postavilo v ospredje družbeno okolje, družba, v kateri sociolog deluje, ampak bolj pod vplivom notranjega procesa kostenitve in birokratizacije poklica. Identifikacija z obstoječim sistemom družbenih odnosov je zmanjševala pri sociologih hotenje in sposobnost, da zaznajo konflikte sodobne epohe, to pa je slabilo njihovo pripravljenost, da bi se opredelili v teh konfliktih. Namesto prejšnje družbene vloge ideologov so neopozitivistični sociologi ustvarili novo družbeno vlogo, vlogo ekspertov za družbeno življenje.

Razmerje med teorijo in prakso se je s tem razdvojilo. Analiza dejanskega stanja naj bi po intencijah sodobne neopozitivistične sociologije postavila temelj za racionalno delovanje in tako ni več čista spekulativna dejavnost. Hkrati pa njena vez z družbeno prakso nastopi šele pred ali po raziskavi. Pred raziskavo je njena naloga in metoda realizacije opredeljena pod vplivom praktičnih ciljev, ki naj jim raziskava služi. Po raziskavi pa naj bi njeni rezultati postali osnova racionalnega delovanja. Vse, kar nastopa med tema dvema momentoma — torej celotno zares raziskovalno in teoretično delo — pa naj bi bilo izolirano od prakse. Sociolog naj kot prirodoslovec raziskuje svoj predmet, da bi lahko postavil diagnozo, vendar pa ne gre, da bi že v procesu raziskave moral ali mogel vplivati nanj. Mit sociologije, ki nastopa v obliki racionalne družbene tehnike, temelji na prepričanju, da puščata raziskovalna dejavnost in proces teoretičnega sklepanja družbeno resničnost nedotaknjeno in da lahko zaradi

¹ Pod črto je vredno opozoriti na značilen pojav. Povojna ameriška sociologija sicer ni izgubila interesa za probleme rasnih odnosov, toda za razliko od Myrdalove knjige *An American Dilemma* in literature, ki je spremljala to delo, je v novejšem času osredotočila svojo pozornost bolj na opis sprememb, do katerih prihaja v položaju črncev in na splošne vidike rasnega konflikta kot na demaskiranje obstoječe diskriminacije. Zadovoljujoč se s potekajočo reformo, imajo sociologi svoje nekdanje ideološke naloge za uresničene.

tega igrata diagnostično vlogo v razmerju do praktičnih ukrepov, ki se pod-
vzemajo na osnovi diagnoze in ekspertize sociologa.

Nekateri sociologi se zavedajo, da so predpostavke, na katere se opira takšno
sklepanje, lažne. Robert Merton jih je v določeni meri spodbil, ko je pisal o
predvidevanjih, ki sama vplivajo na svoje uresničenje ali na preprečitev ures-
ničenja (*«self-fulfilling»* in *«self-denying»* profecies). V literaturi se često ob-
ravnavajo primeri takšnih predvidevanj. Vendar pa avtorji iz obstoja takšnega
tipa povezanosti med teorijo in prakso ne napravijo nujnih sklepov, saj sam
Merton obravnava tipa predvidevanj, ki ju je opisal, bolj kot izjemo od sploš-
nega pravila. Kljub temu pa se že v tej koncepciji, omejeni obliki in brez
širših teoretičnih sklepov, izraža zavest o zvezi, ki lahko obstaja med teore-
tičnim mišljenjem o družbi in akcijo. Ta zveza se ne omejuje na funkcijo
eksperta in diagnostika, ki naj bi jo imel znanstvenik. Ta zveza predpostavlja
neposredni vpliv teoretičnega mišljenja na akcijo, še več, predpostavlja, da je
celo samo mišljenje lahko akcija, toliko namreč, kolikor spreminja obstoječo
podobo družbenih odnosov v predstavah ljudi in s tem povzroči revizijo nji-
hovich dotakratnih življenjskih stališč.²

Postulati historizma

V mitih, od katerih živi neopozitivistična sociologija, se izraža njen izvorni
greh. Ta greh je pomanjkanje historizma.

Historizem, tako kot bom ta termin uporabljal v nadaljnjih razmišljanjih, se
ne reducira samo na hevristično načeló, ki zahteva, da se družbeni pojavi razi-
skujejo v njih razvoju, v procesu njihovih sprememb in preoblikovanj. Čeprav
ima ta element historizma bistveni pomen za sociologijo in čeprav zbuja večkrat
spore med tistimi, ki obravnavajo sociologijo kot vedo, ki je v osnovi histo-
rična, in med onimi, ki težijo, da bi jo omejili na sfero nadzgodovinskih, naj-
splošnejših zakonitosti človekovega obnašanja (mislim, da takšni zakoni obstoje
in da niso banalnosti), vendar puščam v sedanjem trenutku ta skupek vprašanj
ob strani. Bolj me namreč zanima vprašanje, kaj je sociologija, kot to, kam
bi jo bilo treba usmeriti.

Postulate historizma bi lahko glede na sociologijo razložili kakor sledi:

1. Sociologija je ena izmed oblik družbene zavesti. Zato moramo gledati na
njene raziskave v enakem kontekstu, v kakršnem se proučujejo socialne teorije
in sploh vsi izrazi družbene zavesti. Ta kontekst socioloških teorij ni biografsko
ozadje, na katerem se ostro rišejo konture velikih sociologov. Ta kontekst
organsko sega v sfero samega sociološkega razmišljanja, opredeljuje sociološko
perspektivo tega razmišljanja, določa smisel uporabljenih pojmov, opredeljuje
izbor problemov. Ahistorično pojmovanje zgodovine sociologije predstavlja le-to

² Ze klasičen in često navajani primer je Marxov *Kapital*, posebno njegov zakon
absolutnega siromašenja proletariata. Ta zakon, izpeljan iz stvarnih tendenc zgod-
njega kapitalizma, je postal po eni strani opozorilo varuhom kapitala, po drugi
strani pa element, ki je utemeljeval ideološko potrebo revolucionarnega delovanja
množic. Pritisk gibanja množic, ki ga je med drugim sprostila tudi ideologija,
in koncesije buržoazije, ki jih je diktiralo razumevanje zveze tega gibanja in mate-
rialnega položaja delavcev, so odprle nove možnosti za adaptacijo, preoblikujoč delo-
vanje omenjenega zakona v pogojih sodobnega kapitalizma.

kot običajno kopičenje rezultatov raziskav ali kot soobstoj ali medsebojno nado-
meščanje velikih teorij. Po takšnem pojmovanju ostane zgodovina sociologije
izolirana zgodovina znanstvenikov. Zgodovinsko pojmovanje zgodovine sociolo-
gije dobimo, če sprejmemo dvojni referenčni sistem za analizo zgodovinskih
konceptij. Po eni strani je vsaka med njimi določen korak in procesu spozna-
vanja družbene resničnosti in se lahko obravnava predmetno (s stališča raz-
merja, ki obstoji med vsebino izraženih sodb in stvarnostjo, na katero se te
sodbe nanašajo), po drugi strani pa so izraz različnih praktičnih teženj, s kate-
rimi se sociolog zavestno ali podzavestno solidarizira. V drugem (subjektivnem)
aspektu je sociologija oblika ideološkega mišljenja, je določena vrsta zavesti,
ki jo znanstvenik kristalizira, organizirajoč na določen intelektualno zrel način
vsakdanje izkušnje množic. Med tema dvema aspektoma sociološkega mišljenja
obstoji zelo zanimiva odvisnost: njej pa bomo posvetili posebni, daljši del
te razprave.

2. V luči prej formuliranega postulata se zdijo jalove deklaracije znatnega
dela sociologov, ki se glasijo, da mora sociologa zanimati predvsem vsebina,
ne pa tudi genealogija in funkcija socioloških postavk. Prizadevanje, da bi
se sociolog omejil samo na meritorno vsebino socioloških pogledov in bi vse
druge aspekte kot znanstveno irelevantne izločil iz svoje analize, bi lahko imelo
raison d'être samo takrat, če bi bil znanstvenik (kot v naravoslovnih vedah)
popolnoma v položaju zunanjega opazovalca glede na predmet svojega prouče-
vanja. V družbenih znanostih pa je znanstvenik — kot pripadnik družbe —
sam del raziskovane stvarnosti, mnenja, s katerimi pristopa k raziskavi, so se
izoblikovala pod vplivom zgodovinske stvarnosti, v kateri je sam udeležen.
Organsko obarvanje teorije in socioloških postavk — v njihovem meritornem,
genealogičnem in funkcionalnem aspektu hkrati — izhaja kot logični postulat
iz zgodovinskega pojmovanja sociologije kot družbene zavesti³.

3. Zato je treba razmerje med ideologijo in znanostjo razumeti dialektično:
ne kot razmerje popolnoma različnih oblik mišljenja, ampak kot vzajemno
razmerje različnih plati, vidikov enega in istega mišljenja o stvarnosti. Če
določene sociološke konceptije opazujemo s stališča razmerja med sodbami,
ki jih vsebujejo te konceptije, in resničnostjo, lahko abstrahiramo ideološki
kontekst in smisel teh pogledov. V tem primeru obravnavamo problem znanosti
kot takšne, toda to je ravno mogoče samo v procesu abstrakcije. Na Marxov
Kapital, na *Vladajoči razred* G. Mosca, na Millsovo *Elito oblasti* lahko gledamo
samo pod zornim kotom empirične verifikacije v teh delih izraženih postavk.
Toda hkrati ta dela — kakor sploh vsa sociološka dela, ki kaj pomenijo —
poleg svoje čisto znanstvene funkcije izpolnjujejo tudi določene ideološke
funkcije. So namreč intelektualna organizacija izkušenj množic, miselno nada-
ljevanje njihove akcije. Povezanost znanosti in ideologije torej ni nekaj zuna-

³ Ta postulat je doživel hudo preizkušnjo v dobi Stalinove vulgarizacije marksizma. Pravilno načelo organske povezanosti predmetne in subjektne strani sociologije, njenih meritoričnih, genealoških in funkcionalnih vidikov, je zamenjalo primitivno iskanje odgovora na vprašanje: »od kod izhaja« in »komu služi« določeni nazor. Ta vprašanja so sploh brez smisla, če niso del raziskave, ki hkrati analizira predmetni, meritorni smisel omenjenih trditev. Poudarek na genealoško-funkcionalnih aspektih je metodološko utemeljeval posebno vrsto zaprtega marksizma, ki je bil umetno izo-
liran od drugih intelektualnih tokov. S tem pa smo prišli že do drugega, dokaj bolj
zapletenega vprašanja.

njega, slučajnega, nekaj, kar se včasih zgodi, ampak predstavlja neločljivi del družbene znanosti.⁴

4. Čeprav so nekateri avtorji (z mladim Marxom na čelu) rezervirali termin »ideologija« za misel, ki *ex definitione* maliči resničnost, se vendar zdi, da je širša in bolj nevtralna uporaba tega termina utemeljena. Ako z izrazom »ideologija« razumemo vsak sistem prepričanj in pogledov, ki so funkcionalno opredeljeni, to je glede na njihovo vlogo, ki jo izpolnjujejo s tem, da intelektualno organizirajo množično akcijo, se pokaže, da je ideološki element v samem bistvu družbenih znanosti. V takšni meri, kdaj in pod vplivom kakšnih faktorjev je ideološki element vir ustvarjalne spoznave inspiracije, in kdaj povzroča škodljive omejitve in deformacije, je zopet drugo vprašanje, ki mu bomo posvetili nekaj pozornosti v naslednjem delu. Sicer pa je bilo o tej temi pred kratkim v naši sociologiji dovolj razpravljanja⁵.

5. Historizem končno opredeljuje določen način gledanja na zvezo, ki obstoji med sociološko mislijo in med akcijo. Kolikor je sociološka misel oblika družbene zavesti, toliko je hkrati oblika akcije. Sociolog deluje tako, da preobraža podobo sveta v zavesti ljudi. Ker ta subjektivna podoba družbenih odnosov predstavlja pomembno komponento stvarnosti (ker določa družbene vloge, ki jih sprejemajo posamezniki in jih vsiljujejo drugim), pomeni intelektualna revizija te podobe praktično delovanje. Historizem ne postulira nobenega dodatnega »dokaza« praktičnosti sociologije; zaveda se namreč njene najvažnejše praktične funkcije, ki je v modifikaciji človekove percepcije družbene resničnosti. Ko je govoril Marx o zvezi med proletariatom in filozofijo, je mislil ravno na to dejstvo.

Znanstvena verifikacija in problem historizma

Ene in iste postavke o družbi funkcionirajo, kot smo že ugotovili, v dvojni vlogi. Če gledamo nanje s stališča razmerja do resničnosti, ki se nanjo nanašajo, lahko pokažemo, da ustrezajo ali da ne ustrezajo resničnosti. Če pa gledamo hkrati nanje s stališča družbenih skupin, ki jim te postavke služijo kot sestavina njihove življenjske ideologije, zahtevajo drugačno obravnavo. Ideološki sistem lahko obsega — poleg moralnih norm, ki jih, se razume, ne moremo vključiti v proces verifikacije ali falzifikacije (in jih lahko le sprejmemo ali odklonimo po poti etičnega vrednotenja) — znanstvene postavke, ki se skladajo z resničnostjo v tolikšni meri, v kolikšni se lahko človekovo znanje približa objektivni resnici, ali pa lahko (ideološki sistem) operira s trditvami, ki so notorično napačne, s psevdoznanstvenimi miti ali z iracionalnim prepričanjem. Analiza velikih ideologij s stališča stopnje njihove znanstvenosti, to je s stališča

⁴ To vprašanje sem obravnaval, utemeljujoč podobno stališče, v članku *Sociologija in ideologija* (Studia Filozoficzne, 4/1958), ki je bil kasneje vključen kot posebno poglavje v knjigo *Rasni problemi v ameriški sociologiji* (PWN, 1959). Vendar mislim, da bi bil, ko sem v omenjenem članku govoril o medsebojni povezanosti ideoloških in znanstvenih votkov, lahko širše pokazal relativnost samega tega razlikovanja, ki ima smisel samo toliko, kolikor gre za različne vidike iste znanstvene koncepcije, ne pa za ločene elemente, ki sestavljajo določeno vedo.

⁵ Prim. posebno: Zygmunt Bauman, *Problemi sodobne ameriške sociologije*, Varšava, 1961.

stopnje njihove skladnosti z resničnostjo, je upravičena in nujna naloga, ker ni vseeno, kakšne spoznavne možnosti vsebujejo različne družbene ideologije. Toda za oceno ideologije ta kriterij ne zadošča. V praksi je ideologija podrejena družbeni oceni ne samo s stališča pravilnosti (resničnosti trditvev, ki jih vsebuje), ampak tudi: a) s stališča moralne privlačnosti njenih norm in vrednot, na katerih temelji, kakor jo vidijo tisti, ki ocenjujejo (torej nujno subjektivno, vendar povezano z objektivno situacijo ljudi, ki ocenjujejo), b) s stališča zgodovinske pomembnosti ideologije, to je njene vloge v zgodovinskem procesu.

Drugi kriterij je objektivnega značaja, ker je tudi proces zgodovinskega razvoja objektivni. Ljudje se očitno razlikujejo po oceni, kaj je zgodovinsko pomembno, kaj ima določeno zgodovinsko vlogo. Lastni sistemi vrednotenja, lastna ideološka angažiranost, ki se vmešava v te ocene, povzročata, da je ocena zgodovinske vloge ideologije (kakor tudi političnega gibanja) problem, ki je neprimerno bolj sporen, kot na primer ugotovitev statistične tendence razvez v določenem časovnem obdobju. Kljub temu — in popolnoma neodvisno od subjektivnih težav spoznavanja — je zgodovinski pomen neke ideologije nekaj objektivnega, kar se dostikrat uveljavi kljub nasprotnim človeškim predstavam in ocenam.

Ideologija je tem bolj zgodovinsko pomembna (lahko bi krajše rekli: tem bolj zgodovinska), čim popolneje, aдекватneje je sposobna združiti, artikulirati razpršena stališča širokih množic in spodbuditi te množice k zgodovinsko pomembnemu delovanju. Ideologija je na ta način del, element, stran zgodovinskega procesa. Nastaja iz določenih človekovih potreb, iz pogojev družbenega sožitja in s tem, ko organizira človeške izkušnje, postane materialna sila, ki se — po klasični Marxovi opredelitvi — uresničuje v zgodovini.

Ocena ideologije s stališča njenega zgodovinskega pomena, njene vloge v procesu zgodovinskih preobrazb, ni manj pomembna kakor njena ocena s stališča resnice ali neresnice. Lahko celo trdimo, da je na določen način nadrejena moralni oceni ideologije. Čeprav, kar je treba še posebej poudariti, občutek določnosti ne izvira logično iz spoznanja zgodovinske nujnosti, vendar si množična družbena zavest prilagaja vrednote ravno z naslonitvijo na intelektualno spoznanje sveta. Spoznanje, da je človeška zgodovina polna bojev za pravičnost in svobodo, ni pravzaprav logična predpostavka sklepa, da se je treba boriti za uresničenje teh načel, vendar ima veliko moč zgodovinskega primera. Moralna vzgoja družbe temelji med drugim tudi na oblikovanju določene intelektualne podobe sveta.

Zgodovinska vloga ideologije, njen pomen pri preoblikovanju sveta, njena ustreznost množičnim potrebam, imajo ogromen vpliv na to, kako se oblikujejo človeške predstave o tem, kaj je treba storiti. V tem pomenu — in samo v tem pomenu — historizem ideologije determinira njeno moralno vrednost v očeh ljudi. Iz tega pa vendar ne izhaja, da bi lahko vsak posameznik prevalil težo moralne odgovornosti na zgodovino. Ta odgovornost je popolnoma individualna.

Nekaj podobnega velja tudi za spoznavno vrednost ideologije. Objektivna pravilnost trditvev o družbeni stvarnosti ni odvisna od tega, kakšnim interesom služijo te trditve, kolikšno število skupin jih sprejme in kaj prispeva k zgodovinskemu procesu. Subjektivni sprejem te pravilnosti, priznavanje, da so določene trditve pravilne, druge pa napačne, je odvisen od vpliva, od zgodovinske vloge ideologije, v katero sodijo te trditve. Ljudje se nagibajo k temu, da

imajo za pravilne tisti trditve, ki vsaj ne nasprotujejo njihovim težnjam in interesom. To, kar se nam danes zdi na osnovi naših zgodovinskih izkušenj, našega angažiranja v zgodovini, nesporno, so na splošno imeli za nepravilno v preteklosti in bodo lahko spodbijali tudi v prihodnosti. Nič drugega kot iluzija in mit ni mnenje, ki prihaja z miljeja poklicnih znanstvenikov, da je verifikacija postavk o družbeni resničnosti odvisna (od baje nevtralnih) verifikacijskih tehnik. V resnici konfliktne ideološke vizije sveta, ki rastejo iz konfliktnih interesov, pobarvajo sam proces odkrivanja resnice. Različne ideologije vsebujejo spoznavne možnosti v različni stopnji in bilo bi naivno misliti, da ideološka anagažiranost družbenih znanosti ovira objektivno spoznavanje resničnosti. Treba pa je priznati, da se proces odkrivanja te resnice v okviru znanosti o družbeni stvarnosti realizira v okvirih kontroverznih, ideološko angažiranih vizij sveta. Čim višja je raven posplošitve, tem večja je vloga te celostne vizije sveta pri oblikovanju vede o posameznih aspektih družbenega življenja.

Čeprav je proces spoznavanja družbene stvarnosti, kot tudi proces spoznavanja narave, proces stalnega približevanja človeštva k objektivni resnici, je vendar v dokajšnji meri bolj kontroverzen. Realizira se v večnih spopadih različnih ideoloških vizij sveta. Njihova vloga v zgodovinskem procesu odloča o tem, v kakšni meri delujejo kot motivacijska osnova kolektivne akcije, to pa po svoji strani dokaj močno vpliva na sprejemanje in odklanjanje teorij in trditev o družbeni resničnosti. Proces spoznavanja družbe je del splošnejšega procesa njenega razvoja in zaradi tega — v nasprotju z naivnimi predstavami pozitivistov — ne more biti odtrgan od ideoloških bojev in sporov človeštva.

Sociologija in akcija

Zgodovinski proces razvoja človeštva je organsko povezan splet »objektivnih« — ekonomskodružbenih — in »subjektivnih«, zavestnih faktorjev. Razlikovanje teh dveh elementov družbenega razvoja, na primer zaradi ugotovitve odvisnosti med bazo in nadstavbo, je možno samo po poti posebne abstrakcije. Ločitev človeške družbene zavesti (to je idej, ki jih imajo ljudje o lastni zgodovini) od same zgodovine je možna samo po poti teoretične analize. Takšna analiza je lahko celo zelo potrebna, vendar pa ne sme zasenčevati preprostega dejstva, da je v resničnem zgodovinskem dogajanju element zavesti vključen v celoto faktorjev družbenega razvoja. Ko ljudje delajo lastno zgodovino, se opirajo na določene motivacije in racionalizacije, ki na določen način po svoji strani izvirajo iz pogojev družbenega življenja. Ideja je toliko faktor družbenega razvoja, kolikor z vplivanjem na množično obnašanje povzroča določene »objektivne« rezultate. Način, kako ljudje vidijo družbeno stvarnost, je v določenem smislu element te stvarnosti, (čeprav ne sama družbena stvarnost, kot so nekoč trdili zelo dosledni predstavniki analitične šole v sociologiji).

Iz teh preprostih in skoraj banalnih premis izhaja določen pogled na praktično vlogo družbenih znanosti. Ta znanost, kot smo že ugotovili, predstavlja del družbene resničnosti v tem smislu, da — s tem ko organizira izkušnje množic, ki jim daje vizijo sveta, ki najbolj ustreza njihovi situaciji in njihovi potencialni zavesti — preobraža obnašanje množic in s tem spreminja resničnost, na katero

se nanaša. Postuliranje praktične koristnosti sociologije se torej opira na ne-
sporazum⁶.

Sociologiji ni treba šele doseči praktične koristnosti, ker je praktično pomembna, če v svoji ideološki funkciji deluje kot komponenta množičnega obnašanja. To dosega na ta način, da postavlja probleme, ki so zelo blizu praktičnim, življenjskim izkušnjam množic; in s tem, da si zavestno prizadeva razširiti sociološko misel. Znanosti kot posebnemu, od drugih oblik razlikujočemu se elementu velikega sistema idej, ki motivirajo in racionalizirajo človekovo obnašanje, ni treba skrbeti za to, »ali bo praktično koristna«. Ona je že s samim svojim obstojem in delovanjem na množično zavest — akcija. Proces spoznavanja družbene resničnosti, ki dobiva impuls v praktičnih potrebah in ki je pogojen po družbeni situaciji spoznavajočega subjekta, je hkrati oblika akcije. Sicer lahko še dodatno postane osnova določenega delovanja (če hoče kdo zavestno uporabiti rezultate, ki jih je dosegla znanost, pri praktičnih ukrepih), toda tudi v primeru, če se to ne zgodi, je sprememba stanja množične zavesti soznačna s spremembo družbene resničnosti, vsak napor, usmerjen k temu, da se doseže ta sprememba, pa je praktična akcija.

Takšno pojmovanje sociologije — kot dela družbene zavesti in torej elementa samega družbenega življenja — nalaga, da premagamo iz pozitivistične tradicije izvirajoče absolutno razlikovanje med spoznavno in praktično funkcijo. Spoznanje je tudi element resničnosti: množično spoznanje, ki je razširjeno v zavesti velikih družbenih skupin, spreminja obnašanje ljudi, spreminja torej tudi resničnost. V tem smislu je ravno Gramsci nasprotoval tendenci, ki jo je zagovarjal Buharin, po medsebojni ločitvi in po postavljanju nasprotja med spoznanjem in akcijo. »Zaradi čudaškega sprevačanja perspektive — je pisal — se sodi, da, če dajejo naravne znanosti možnost za predvidevanje razvoja naravnih pojavov, je treba zgodovinsko metodologijo imeti za znanstveno v tolikšni meri, v kolikšni nam omogoča abstraktno predvidevati prihodnost družbe... V resnici se predvideva v tolikšni meri, v kolikšni delujemo, v kolikšni meri si z zavestnimi naporimi prizadevamo, da konkretno prispevamo k nastanku predvidevanega rezultata. Tako se pokaže, da predvidevanje ni znanstveni, spoznavni akt, ampak abstraktni izraz napora, da na praktičen način oblikujemo kolektivna voljo.«⁷

Teh formulacij ne smemo razumeti preveč dobesedno. Predvidevanje družbenega življenja nastopa namreč v dveh temeljnih oblikah: kot predvidevanje pojavov, na katere samo predvidevanje nima večjega vpliva, in kot predvidevanje pojavov, ki se med drugim oblikujejo tudi pod vplivom predstav, ki prevladujejo o njih. Glede tega drugega tipa predvidevanj zahtevajo sicer

⁶ Drugo vprašanje pa je povezanost sociologije z družbenim planiranjem. V razmerju do parcialnih problemov nastopa sociolog včasih kot ekspert, ki nudi elemente za določeno odločitev. Ker se v tem primeru rezultati raziskovanja komunicirajo ozkemu vodilnemu krogu, ne pa široki javnosti, se njihova praktična funkcija pojavi šele *ex post*. Ta situacija se razlikuje od tiste, o kateri govorimo. Ko razpravljajo o tej razliki, včasih posamezni avtorji zatrjujejo, da lahko sociologija realizira praktično funkcijo bodisi z »racionalizacijo« človeškega obnašanja bodisi s tem, da nudi osnovo za »manipulacijo« tega obnašanja.

⁷ Antonio Gramsci, *Kritične pripombe k Popularnemu orisu sociologije*, Dela, Varšava, 1962, zv. 1., str. 121—122.

Gramscijeve formulacije določenih dopolnitev, vendar so uporabne. Bilo pa bi jih kljub temu zelo težko uporabiti za vse tipe predvidevanj v družbenih znanostih.

Ilustrirajmo to s primerom. Denimo, da sociolog na osnovi poznavanja analognih procesov, do katerih je prišlo prej v drugih krajih, ali na osnovi poznavanja strukturalnih zakonov družbenega življenja, predvideva, da bo množični proces urbanizacije povzročil prehodni porast mladoletniške kriminalitete. Takšno predvidevanje nima nobenega vpliva na samo kriminaliteto mladoletnikov, ki gotovo niso bralci socioloških del. Predvidevanje se lahko pokaže kot ustrezno ali kot zmotno, kar bo dokaz znanstvene vrednosti predpostavke, na katero se je predvidevanje opiralo. Komplikacija se pojavi šele takrat, ko voditelji družbenega življenja, ki so bili pravočasno informirani o tendenci, ki naj bi se pojavila med procesom urbanizacije, zavestno podvzamejo ukrepe, ki naj bi preprečili te pojave ali oslabili njihovo moč. V tem položaju postane formuliranje znanstvenega predvidevanja, o čemer je obširneje pisal Merton, element resničnosti, toda ne v tistem smislu, na katerega je mislil Gramsci. Tu namreč predvidevanje ni »prispevanje k nastanku predvidevanega«, ampak obratno — lahko povzroči, da predvidevani rezultat kljub teoretični pravilnosti samega predvidevanja ne bo nastopil. Takšne situacije so precej pogoste. In ravno na njih se je treba spomniti, kadar govorimo o praktični vlogi sociologije, zavedajoč se hkrati, da ne pomenijo pravila.

Drugi tip predvidevanj je bližji Gramscijevi konceptiji. Ko je med prvo svetovno vojno Lenin postavil zgodovinsko tezo o možnosti zmage revolucije v eni deželi, v Rusiji, je bilo to predvidevanje pomemben in nujen element zgodovinske situacije. Elita delavskega gibanja se je namreč morala zavedati zgodovinskih možnosti, ki stoje pred njo. Brez te zavesti — ki se je izoblikovala ravno na podlagi Leninove konceptije — delavsko gibanje ne bi bilo izpolnilo vloge, ki jo je bilo objektivno moč izpolniti. V tem primeru je bilo torej predvidevanje akcija v korist predvidevanega rezultata.

Toda v tem primeru nikakor ne gre samo za »način oblikovanja kolektivne volje.« Čeprav se ta tip predvidevanja ne uresniči, če ni postal vsebina množične zavesti (zaradi česar ni samo abstraktni akt spoznavanja, ampak tudi praktična akcija), vendar ni vsako »predvidevanje« enako točno. Potrebna namreč ni samo tehnično dovršena popularizacija vizije bodočega razvoja med množicami (da bi s tem dosegli ustrezno akcijo množic), ampak tudi realistična, to je pravilna, znanstvena ocena zgodovinskih možnosti, ki se skrivajo v obstoječem sistemu odnosov. Popularna voluntaristična napaka izvira ravno iz mnenja, da lahko v družbenem življenju dosežemo poljubne rezultate, če mobiliziramo napore ljudi. Stvar je namreč v tem, da lahko te napore mobiliziramo v zadostni meri samo tedaj, če so cilji akcije dosegljivi, to je, če je prejšnji razvoj izoblikoval nujne objektivne pogoje (npr. številčnost razreda, njegova organizacijska strnjjenost itd.). V tem primeru je predvidevanje soznačno s postavljanjem realističnih ciljev akcije. V tem primeru predvidevamo že s tem, da si postavljamo realistične cilje za akcijo. Znanstvene, spoznavne vrednote družbene znanosti pa omogočajo določitev realističnih ciljev. Prihodnost namreč predvidevamo tako, da upoštevamo komponente zavestnega ravnanja. Zadržali smo se nekoliko dlje pri vprašanju znanstvenega predvidevanja, ker ima to vprašanje z vidika praktične vloge sociologije osrednji pomen. To vlogo

je treba pojmovati drugače kot praktično funkcijo prirodnih ved. Spoznanje tu namreč ni ločeno od akcije, je organska sestavina same akcije. Praktična funkcija sociologije lahko nastopi zdaj izraziteje zdaj zopet v manjši meri, odvisno pač od tega, na kaj se spoznanje nanaša. Vendar velja splošna ugotovitev, da so družbene znanosti, posebno pa sociologija (kot najsplošnejša med njimi) del procesa, v katerem se razvija množična zavest in kot takšne delujejo s svojimi sodbami neposredno na potek družbenega življenja.

Ideal družbeno angažirane sociologije zato ni umetni domislek ali določen stil usmeritve te discipline. To dejstvo je mnogo bolj odsev dejanskega in nujnega angažmaja sociologije v družbenem življenju, ki ga sociologija ne samo raziskuje, ampak tudi spreminja. Formulacija tega ideala izhaja edino iz potrebe, da si razločneje predočimo problem praktične, ideološke angažiranosti te znanosti. Smisel njenega obstoja je praktična funkcija znanstvenega spoznavanja. Ravno tako kot spoznanje, ki zavestno služi družbenemu razvoju na ta način, da ustvarja vizijo sveta, ki intelektualno organizira človeško akcijo, je sociologija angažirana v uresničevanju vrednot naprednih, socialističnih sil.

Prevedel Adolf Bibič

Radio in poslušalci

Po Anketi o masovnih komunikacijskih sredstvih in Dnevnem radijskem vprašalniku pripravili in napisali sodelavci inštituta za sociologijo pri univerzi v Ljubljani: Bogdan Kavčič, Marjan Kroflič, Marko Peršič, Franci Prajs, Stane Saksida, Ana Stupan

I. RAZISKAVA O VPLIVU SREDSTEV MNOŽIČNEGA OBVEŠČANJA V SLOVENIJI

Ob precejšnjih socioloških in socialno-psiholoških anketiranjih, ki so jih zadnja leta opravili v Sloveniji, pa tudi drugod v državi, je ostalo samo nekaj primerov takih raziskav, ki so bile res strokovno pripravljene, dovolj temeljito izvedene in pri katerih je delo dospelo tudi bliže zaključku; to se pravi, da so ustrezno obdelali podatke, analizirali gradivo, izčrpno interpretirali in formulirali zaključke glede hipotez, kolikor so bile sploh postavljene in jasno opredeljene.

Čeprav ne gre od kraja zanikati določene pedagoške vrednosti in mobilizatorskega pomena tega dela, ko uvajamo empirično sociološko raziskovalno metodo v našo vsakdanjo prakso pri obravnavanju in reševanju aktualnih družbenih problemov, bi vendarle bilo neodpušljivo, če bi se iz doseganega dela ničesar ne naučili in v nedogled nekritično ponavljali napake ter pomanjkljivosti.

V pripravljalnem delu teoretskega, metodološkega in organizacijsko-tehničnega značaja za raziskavo o vplivu množičnih komunikacijskih sredstev v Sloveniji v študijskem letu 1961/62 so prav zato poglobljitno pozornost posvetili skrbi, da bi se izognili doslej običajnim slabostim, tako v teoretski in metodološki pripravi kakor

v sami izvedbi ankete. Poleg tega so v raziskovalnem načrtu posebno skrb posvetili taki smotnji razporedbi postopnih stopenj obdelave, analize in interpretacije v okviru celotnega programa, ki naj ob maksimalni možni uporabi tehničnih (strojnih) pripomočkov omogoči pravočasno izvršitev naloge, dokler je izredno obsežno in pomembno gradivo še aktualno. Raziskava ima naslov »Anketa o vplivu masovnih komunikacijskih sredstev«. Vendar je področje, ki ga zajema, nekoliko obsežnejše. Prvotni pobudnik raziskave je bilo vodstvo RTV Ljubljana, ki je želelo dobiti izčrpne podatke o dojemanju, odzivu, željah, predlogih in mnenjih poslušalcev in gledalcev radia in televizije. Nadaljnji razlog, da je vprašanje o vplivu sredstev in načinih množičnega obveščanja v tej raziskavi v ospredju, pa je v tem, da so ta sredstva, njihova razvitost ali nerazvitost, eden osnovnih in izredno važnih elementov pri oblikovanju in spreminjanju javnega mnenja; to je širše in pomembno raziskovalno področje ene izmed strokovnih skupin sociološkega oddelka inštituta.

Že v začetnih razmišljanjih o obsegu in usmeritvi raziskovalnega načrta se je pokazalo, da ne bi bilo smotno trošiti sredstva in sile za ozko, izolirano in na hitro izvedeno raziskavo, ki bi bila majhnega teoretičnega in praktičnega pomena; nekatere empirične raziskave s področja prostega časa in razširjenosti časopisov namreč omogočajo in dovoljujejo, da naloge postavimo nekoliko širše. Tako je dobila anketa oz. uporaba ogromnega gradiva ankete trojni namen:

1. Pomagala bo ugotoviti, kako so razširjena učinkovita in medsebojno povezana sredstva množičnega obveščanja, kakšne sadove prinašajo sestanki množičnih in političnih organizacij; z drugimi besedami: ugotoviti tiste osnovne pogoje pri oblikovanju javnega mnenja, s katerimi ga lahko ugotavljamo in tudi vplivamo nanj.
2. Laže bomo izdelali in uporabili večji statistični vzorec celotnega slovenskega prebivalca nad 14 let starosti (1%), za natančno analizo njegovih strukturnih značilnosti — s periodičnim preizkušanjem in korigiranjem teh značilnosti ustvariti enega zelo zanesljivih instrumentov za prihodnja empirična raziskovanja aktualnih družbenih procesov in gibanj v Sloveniji. Taka raziskovanja se bodo lahko v prihodnje močno pocenila, hkrati pa se bo povečala njihova kakovost. Glede na značaj posameznih nalog lahko po potrebi in vnaprej določamo stopnjo natančnosti oz. zanesljivost iskanih statističnih podatkov in s tem tudi večje ali manjše stroške posameznih raziskovanj. Danes si tega dela seveda ni mogoče predstavljati brez uporabe stalne, strokovno inštruirane mreže sodelavcev na terenu, kakršno je inštitut ob zadnji anketi že organiziral in jo uspešno uporablja tudi v nadaljnjem delu.
3. Končno ima raziskava o komunikacijskih sredstvih namen osvetliti nekatera teoretična in metodološka vprašanja, ki se tičejo tako imenovane integracije aktivnosti pri posamezniku, kakor tudi povezanosti in medsebojnega vpliva določenih sklopov aktivnosti, ki jih zasledimo in so značilni za posamezne socialne skupine, sloje prebivalstva, za prebivalce določenih krajev, geografskih regij in podobno. Možna je cela vrsta ustreznih klasifikacij, pač glede na faktorje, ki nas zanimajo, oziroma imajo lahko določen praktičen, družbenopolitični namen.

Enoprocentni vzorec slovenskega prebivalstva nad 14 let starosti, ki smo ga uporabili pri anketiranju, je bil sestavljen na temelju statističnih, demografskih in socialno-geografskih študij prof. Vogelnika, prof. Blejca in doc. Klemenčiča. Sam vzorec je izdelal prof. dr. Marijan Blejec. Vprašalnik obsega 116 vprašanj, na katera je odgovarjal anketiranec, in 10 vprašanj za anketarja. Glavnemu vprašalniku je bil priključen tako imenovani dnevni radijski vprašalnik z namenom, da proučimo odziv na posamezne oddaje radijskega programa.

V državah, kjer se že dalj časa ukvarjajo z empiričnimi raziskavami te vrste, imajo navadno stalna omrežja strokovno pripravljenih izpraševalcev (anketarjev) bodisi na dobrovoljni ali poklicni osnovi. Takšna omrežja so potem na voljo ne samo svoji matični ustanovi, ampak tudi drugim ustanovam, ki se ukvarjajo s podobnimi empiričnimi raziskavami.

Pri nas takšnega omrežja doslej ni bilo. V okviru priprav za to doslej največjo anketo v Sloveniji, ki se res strogo drži vseh metodoloških pravil, smo morali izšolati anketarsko mrežo za vso Slovenijo.

Za anketarja, ki ima osebni stik z respondenti, ni vsakdo primeren. Najti je bilo treba osebe z zadostno izobrazbo, dovolj mobilno za razne potrebe anketne akcije in z dovolj prostega časa. Treba je bilo računati z različnimi psihološkimi tipi, da bi dobili dovolj odločne ljudi, vendar pa ne take, ki bi s svojim nastopom vplivali na odgovore. Nekoliko je bilo treba poskrbeti za ravnotežje med številom moških in ženskih anketarjev. Končno je bilo treba te ljudi šolati na posebnih seminarjih, da bi čim bolj ravnali po metodoloških in psiholoških pravilih sodobne tehnike raziskovalnega intervjuja.

Že obširnost te prve velike ankete je narekovala organizacijo z lokalnimi pomožnimi točkami širom po vsej Sloveniji, zato je inštitut organiziral področne centre v večini okrajev v Sloveniji. Priredil je enotedenski seminar za skrbno izbranih 13 vodij centrov, nato pa v vsakem centru organiziral izbor anketarjev po postavljenih kriterijih. Potem so bili organizirani seminarji za anketarje; tu so predstavnikom inštituta pomagali že tudi vodje centrov.

Med akcijo so vodje centrov dobili še pomočnike, da bi bili kos hitremu delovnemu ritmu in obsežnosti dela.

Stroga pravila, posebno točno predpisani ritem števila izprašanih na dan, točne rokovne obveze itd. so pogosto ogrožale izvedbo ankete, kadar so se pojavljale težave »višje sile«, kot npr. snežni zameti, epidemija gripe itd.

Na področnih centrih je bilo treba uvesti stalno nočno in dnevno dežurstvo, imeti neko število rezervnih anketarjev pri osrednjem vodstvu omrežja pa še posebno rezervno skupino s potrebnimi motornimi vozili, da bi lahko ob pravem času vskočili in omogočili akcijo v vsakem primeru. To je bilo nujno, saj je tako med dvotedensko akcijo 40 ljudi rezervne skupine iz glavnega centra odšlo na teren in na raznih točkah rešilo položaje.

Pri akciji je bilo treba tudi organizirati stalno kontrolno službo, da bi preprečili razne nepravilnosti; zato so posebni pomočniki iz centrov preverjali na terenu pravilno delo, posebne skupine pomočnikov pa so sproti pregledovale izpolnjene vprašalnike. Opozarjali so anketarje na napake in jih tako že sproti odpravljali.

Omrežje inštituta je organiziralo tudi posebno tehniko pri prevozu anketarskega materiala s terena s pomočjo osebne predaje in avtobusov na področne centre, s posebno organiziranim prevozom pa po glavnih avtobusnih linijah na inštitut v Ljubljano. Zato je imel anketarski material posebno vidno embalažo, vpisne knjige ipd. Ob tej prvi tako obširni akciji se je izšolalo in izoblikovalo anketno omrežje po vsej Sloveniji, ki je sedaj že solidno orodje za vsako morebitno prihodnjo raziskavo podobnih potreb in je izvedlo že 6 drugih raziskav.

Zaradi izredne množine tako zbranega gradiva oz. statističnih informacij je delo pri obdelavi, analizi in interpertaciji dokaj zapleteno in razmeroma dolgotrajno. V prvih stopnjah obdelave in analize gre predvsem za tiste skupine podatkov in

vprašanj, ki neposredno kažejo na praktične probleme in katerih aktualnost je krajšega roka.

Nekatera teoretična in metodološka vprašanja pa so take narave, da dopuščajo nekoliko kasnejšo in dolgotrajnejšo obravnavo; to bo nedvomno v korist njeni vsestranosti in temeljitosti.

Temeljno teoretično izhodišče raziskave je spoznanje, da uporaba masovnih komunikacijskih sredstev ni in ne more biti izolirana aktivnost posameznika. Uporaba teh sredstev (t. j. branje časopisov, poslušanje radia, gledanje televizijskega programa, obiskovanje kina kakor tudi udeležba na sestankih, predavanjih in podobno), je samo del aktivnosti, katerim se posameznik posveča v svojem prostem času. Zato teh aktivnosti ni mogoče proučevati izolirano, temveč v povezavi z drugimi aktivnostmi; v njihovem medsebojnem vplivanju. Skušali smo torej ugotovljati, kakšno mesto ima uporaba masovnih komunikacijskih sredstev med drugimi aktivnostmi, katerim se posameznik posveča, in to v določenih pogojih. Zato smo skušali z anketo ugotoviti in upoštevati tudi pogoje, v katerih posameznik živi. Anketa je torej sestavljena iz dveh osnovnih vrst vprašanj. Prva skupina vprašanj daje sliko o aktivnostih, druga pa obsega pogoje, v katerih se aktivnosti razvijajo. Tako pogoji, v katerih ljudje žive, kakor same aktivnosti, katerim se pretežno posvečajo, nastopajo kot vplivi, ki opredeljujejo tipične povezave aktivnosti pri posameznikih oz. ustreznih skupinah, živečih v podobnih pogojih.

Prve študije, ki smo jih na osnovi gornjih izhodišč izdelali, se nanašajo na pogoje pri poslušanju radia, na dnevno strukturo poslušalcev vsake oddaje, na zanimanje za poslušanje oddaj in posameznih zvrsti oddaj. Pregled, kakšna je dnevna struktura poslušanja posameznih oddaj, je bil izdelan julija 1962, dva meseca po zaključku ankete. Ta osnovni pregled ter študije o pogojih poslušanja radia objavljamo v povzetku. Zaključena je tudi študija o zanimanju za glasbeni del radijskega programa. Objavljena bo ob koncu prihodnjega meseca. Študija o zanimanju za govorni del radijskega programa pa se bliža zaključku.

Poleg teh študij za potrebe RTV Ljubljana so bile na osnovi podatkov ankete o masovnih komunikacijskih sredstvih do sedaj izdelane še naslednje:

- življenjski pogoji in družbenopolitična aktivnost mladine od 14—27 leta,
- film in mladina,
- struktura filmskih gledalcev v Sloveniji,
- družbena aktivnost slovenskih delavcev.

Izdelujejo pa se še:

- struktura in navade bralcev časopisov,
- življenjski pogoji in aktivnosti zaposlenih žena,
- preživljanje prostega časa v Sloveniji,
- družbenopolitična aktivnost Slovencev.

Vse to so deskriptivne študije. Z njimi skušamo opisati, kako se posvečajo razni sloji prebivalstva določenim vrstam aktivnosti.

Poleg teh deskriptivnih študij izdelujejo tudi dve teoretski. Prva se ukvarja z možnostjo aplicirati eno novejših statističnih metod. S pomočjo te metode bi izdelali tipologije poslušalcev, bralcev tiska in ostalih ljudi, ki se posvečajo različnim aktivnostim. Druga pa ugotavlja vpliv različnega ponašanja anketarjev na odgovor anketiranca.

Končno bo prof. dr. Blejec v posebni raziskavi analiziral uporabljeno metodo vzorčenja, njene prednosti in pomanjkljivosti. Na osnovi te raziskave bomo določili, za koliko lahko v prihodnjih raziskavah zmanjšamo število anketirancev, da bodo njihovi odgovori še reprezentativni y mejah vnaprej določenih odstopanj.

Ob vseh teh študijah je bilo do zdaj o anketi objavljenih v jugoslovanskem tisku 32 člankov in razprav. Tekstna interpretacija podatkov temelji na poprejšnji strojni obdelavi. Ker je podatkov pet in pol milijona, smo morali seveda uporabiti mehanografske in elektronske obdelovalne sisteme. Podatke smo obdelovali v šestih takih centrih, med drugim na elektronskih sistemih IBM 705 Zveznega statističnega zavoda, ki je eden najhitrejših obdelovalnih in računskih sistemov in opravi milijon računskih operacij v eni uri, ter na sistemu IBM 1401, tudi v Beogradu.

Do zdaj so bili naši naročniki: RTV Ljubljana, sklad Borisa Kidriča, svet za socialno varstvo LRS, CK ZM Slovenije, časopisno podjetje Pavliha in GO SZDL. Nekateri od njih so začeli tudi že v praksi izvajati zaključke, ki so jih dobili iz ugotovitve te ankete. Upamo, da se bo to delo še nadaljevalo.

II. UČINEK RADIJSKEGA PROGRAMA

(Analiza)

Ta analiza obsega samo manjši del vsestranskih analiz učinka radijskega programa. Pri oblikovanju radijskega programa obstajajo namreč vsaj štiri silnice, in sicer: ustvarjalci in izvajalci, poslušalci, tehnične možnosti prenosa (posredovanje) programa in normativne družbene zahteve. Radio vpliva vsako minuto, in sicer z gornjimi štirimi faktorji. Podrobna analiza posameznih oddaj za zdaj še ni vključena. Prav tako ni vključena ocena, kakšno je izkoriščanje tehničnih pogojev, kakšne so kadrovske možnosti za izvedbo programa in kakšno je zaledje vsake programske osnove. Za Slovenijo pa pomeni npr. zaledje eno osnovnih omejitev pri sestavljanju in izvedbi programa. Imamo namreč zelo omejeno število strokovnjakov za nekatera področja, pomembna za izvajanje.

Tako naša analiza le deskriptivno ugotavlja, kako učinkuje radijski program na poslušalce, in globalno ocenjuje programsko politiko glede na interese poslušalcev. (Podrobna ocena je, kot smo omenili, za zdaj še neizvedljiva.) Za ti dve analizi sta nam na voljo anketa o masovnih komunikacijskih sredstvih, izvedena marca 1962, in analiza programske sheme RTV Ljubljana za jesensko-zimsko sezono 1962/63. Podatki ankete so reprezentativni za Slovenijo in jih je možno posplošiti na slovensko povpreče brez bojzani, da stvarno stanje pretirano odstopa od anketnih podatkov.

1. Vloga radia

Kako vpliva radio na poslušalca, je razvidno iz naslednjih orientacijskih števil:

- 67 % poslušalcev ima radio v stanovanju,
- 77 %, torej 10 % več, posluša radio na poti, pri sosedih in
- 84 % poslušalcev — računajoč torej od 77 % tistih, ki radio poslušajo — sprejema osnovne informacije o notranji in zunanji politiki po radiu; dnevno časopisje pa

bere v Sloveniji samo nekako 42 % bralcev, od teh pa jih spet manj kot polovica navaja, da berejo zunanjo in notranjepolitično rubriko.

— Dnevno posluša različne oddaje 1—45 % poslušalcev; to bi pomenilo, po oceni v absolutnih številkah, da posluša radio dnevno tudi do 360 000 ljudi. Pri posameznih oddajah in v nedeljo se vzpne poslušanje na 60 %.

Gornji podatki kažejo, kakšen učinek ima radio v Sloveniji. Njegov vpliv je močnejši kot katero koli drugo komunikacijsko sredstvo; to se kaže tudi v izjavah radijskih poslušalcev. 45 % anketiranih namreč navaja, da dobiva svoje osnovne informacije po radiu, in samo 28 % po časopisih. Ostali dobivajo svoje osnovne informacije iz drugih virov (pogovori z znanci, prijatelji, v družini, v službi ipd.). Učinkovita in dinamična radijska politika torej lahko hkrati vpliva na 100 000 ljudi.

Programska politika se pri poslušalcu lahko opre na dve osnovi: na njegovo zanimanje za posamezne oddaje in na čas oddajanja. Obravnavali bomo vsako od obeh komponent posebej.

2. Zanimanje poslušalcev za govorni program

Pri ugotavljanju, koliko ljudje poslušajo govorne oddaje RTV, smo upoštevali samo najvažnejše, najbolj značilne in najbolj znane govorne oddaje, in sicer pred anketiranjem in med njim. Omenjene govorne oddaje so: radijska univerza, literarne oddaje, poročila, radijski dnevnik, radijske igre, oddaje za našo vas, »Še pomnite, tovariši«, »Spoznavajmo svet in domovino«, petkov tedenski zunanjepolitični pregled, oddaja »Iz naših kolektivov«, oddaja za žene (gospodinjske, modne in druge oddaje), nedeljske reportaže in sobotna oddaja (govorna) ob 8. uri zvečer. Kot je iz seznama razvidno, ni opredelitev strogo po nekem kriteriju. Oddaja »Za našo vas« ni samo govorna, ampak govornoglasbena. Nekatere oddaje so namenjene predvsem specifičnemu, bolj ali manj omejenemu krogu poslušalcev, npr. oddaja »Iz naših kolektivov«, oddaja »Za našo vas«, oddaja za žene ipd.; druge pa so namenjene vsem poslušalcem. Izbrane so bile torej oddaje, ki so vsaj pretežno govorne, ki pa so dovolj znane (imajo dolgotrajno tradicijo), da jih poznajo vsi poslušalci.

Ugotavljali pa nismo samo, ali nekdo eno ali več navedenih oddaj posluša ali ne, ampak so nam anketiranci morali navajati le tiste oddaje, ki jih najbolj zanimajo. Tako smo poskušali ugotoviti, koliko poslušalcev posluša navedene oddaje namerno in z zanimanjem, ne pa samo slučajno, mimogrede, ker pač morajo počakati, da minejo, da bi lahko poslušali druge oddaje, ki jih zanimajo. Lahko torej domnevamo, da smo tako zajeli res najbolj aktiven del poslušalcev govornih oddaj RTV. In koliko poslušalcev radia nasploh posluša posamezno vrsto navedenih govornih radijskih oddaj? Podatke za vse anketirance, torej strukturo za vse Slovence, stare nad 14 let, ne glede na starost, spol, izobrazbo, poklic itd., prikazuje tabela 1. Poleg rangov so navedeni tudi odstotki, da bi bila bolj jasna tudi relativna razmerja med posameznimi rangi, sicer bi bila zaradi manj natančne metode prikazovanja umetno izenačena.

Tabela prikazuje povprečno poslušanost posameznih govornih oddaj. Ta »povprečna« poslušanost je za posamezne oddaje zelo različna, saj posluša poročila 84 % vseh radijskih poslušalcev, radijsko univerzo pa le 12 % — torej ravno sedemkrat manj poslušalcev kakor pa poročila.

Podatki o zanimanju za poslušanje posameznih govornih oddaj dajejo naslednjo sliko:

Tabela 1: Rang lestvica poslušnosti govornih oddaj RTV

Oddaja	Rang	
Poročila	1	84
Spoznavajmo svet in domovino	2	65
Radijski dnevnik	3	58
Radijske igre	4,5	56
Se pomnite, tovariši	4,5	56
Oddaja za našo vas	6	48
Sobotna oddaja ob 20. uri	7	36
Tedenski zunanjepolitični pregled	8,5	27
Oddaja za žene	8,5	27
Nedeljska reportaža	10	20
Iz naših kolektivov	11	15
Literarne oddaje	12	13
Radijska univerza	13	12
Ne poslušaj navedenih oddaj	—	3

100 % =

9349

Če nekoliko pozorneje pogledamo navedene odstotke, vidimo, da so med poslušnostjo nekaterih oddaj razlike majhne (komaj 2 % ali 3 %), med drugimi pa velike (tudi nad 15 %).

Če združimo oddaje, ki se med seboj malo razlikujejo, dobimo (zopet na 1. mestu najbolj poslušano oddajo):

1. poročila,
2. Spoznavajmo svet in domovino,
3. radijski dnevnik, radijske igre, Se pomnite, tovariši,
4. oddaja Za našo vas,
5. sobotna oddaja ob 20. uri,
6. tedenski zunanjepolitični pregled, oddaja za žene,
7. nedeljska reportaža,
8. Iz naših kolektivov, literarne oddaje, radijska univerza.

Oddaj nismo razvrstili po podobnosti, ampak zgolj po približno enaki količini poslušalcev. Taka razporeditev oddaj nam nakazuje razvrščanje poslušalstva v skupine, ki približno enako dojemajo kvaliteto programa. Te skupine pa se ne oblikujejo glede na »povprečnega« poslušalca, pač pa se ravna po drugih značilnostih poslušalcev: po spolu, poklicu, družbenem položaju itd.

Taka razdelitev oddaj v skupine pa je groba in ne upošteva specifičnosti vsebine posameznih oddaj. Pri nadaljnjem obravnavanju bomo posebej opazovali:

1. političnoinformativne oddaje, kamor spadajo (rang po poslušnosti): poročila, radijski dnevnik in tedenski zunanjepolitični pregled,
2. literarnoumetniške oddaje: radijske igre in literarne oddaje,

3. ostale govorne oddaje: Spoznavajmo svet in domovino, Še pomnite, tovariši, sobotno oddajo ob 20. uri in nedeljsko reportažo.

Posebej pa bomo obravnavali usmerjene oddaje, t. j. oddaje, ki so namenjene določenim vrstam poslušalcev. To so: oddaja Za našo vas, oddaja za žene in oddaja Iz naših kolektivov.

a) Vpliv starosti

Vpliv kronološke starosti na poslušnost govornih oddaj ni posebno velik. Večina oddaj ima pri vseh starostih sorazmerno enako število poslušalcev. Pravzaprav je edina sistematična sprememba s starostjo v rangi oddaj Za našo vas, ki dobiva tem pomembnejše mesto, čim starejše je prebivalstvo. Deloma je to gotovo v zvezi z dejstvom, da je na kmetih več starejšega prebivalstva. Druga, podobna sprememba pa je v poslušnosti radijskih iger, saj s starostjo izgubljajo pomen (tabela 2).

Tabela 2: Poslušnost oddaj Za našo vas in radijskih iger — v odstotkih po starosti

Poslušna v %	Starost v letih			
	14—27	28—41	42—55	nad 55
Oddaja Za našo vas	38	52	54	53
Radijska igra	62	59	52	46

b) Vpliv spola

Vpliv spola na poslušnost govornih oddaj se pokaže predvsem v poslušanju političnoinformativnih oddaj in literarnoumetniških oddaj, drugod pa je manjši (če izvzamemo oddajo za žene, ki pa je usmerjena oddaja).

Ženske veliko manj poslušajo političnoinformativne oddaje (tabela 3). To je verjetno v zvezi z znatno manjšo družbenopolitično aktivnostjo žensk kakor pa moških. Žensk je manj v družbenopolitičnih organizacijah, manj je med njimi funkcionarjev, članov organov delavskega samoupravljanja itd. Od tod verjetno tudi manjše zanimanje žensk za poslušanje informativnopolitičnih oddaj po radiu.

Tabela 3: Kako moški in ženske poslušajo političnoinformativne oddaje — v odstotkih od vseh poslušalcev označenega spola.

Oddaje	moški	ženske
Poročila	88 %	79 %
Radijski dnevnik	64 %	52 %
Tedenski zunanjepolitični pregled	35 %	19 %

Ženske torej ne poslušajo samo nasploh informativne oddaje manj, temveč se različne nasproti moškim večajo, čim zahtevnejše so oddaje.

Na drugi strani pa ženske znatno bolj kakor moški poslušajo literarnoumetniške oddaje (tabela 4).

Tabela 4: Poslušnost literarnoumetniških oddaj — v % po spolu

Oddaje	moški	ženske
Radijske igre	49	63
Literarne oddaje	11	14

Kaže, da so te oddaje bolj prilagojene interesni strukturi žensk kakor pa moških.

c) Vpliv izobrazbe

Najmočnejše vpliva na oblikovanje skupin v poslušanju govornega dela programa izobrazba. Vpliv izobrazbe na oblikovanje skupin pri političnoinformativnih oddajah nam kažejo naslednji podatki:

Tabela 5: Vpliv izobrazbe na posluhanje političnoinformativnih oddaj

Oddaja	osnovna š. ali manj	nižja srednja, strok. šola	srednja šola	višja, visoka šola
Poročila	82	86	85	81
Radijski dnevnik	52	65	72	61
Tedenski zunanjepolitični pregled	18	34	52	45

Z višjo izobrazbo torej raste zanimanje za zahtevnejše govorne oddaje, in to vse do srednješolske izobrazbe. Poslušalci z višjo ali visoko šolo pa se spet manj zanimajo za političnoinformativne oddaje. Ker se tudi na drugih področjih in posebej pri radiu tudi pri drugih oddajah kaže manjša aktivnost in manjše zanimanje posameznikov s fakultetno ali višješolsko izobrazbo, lahko sklepamo, da je zanimanje teh ljudi bolj specifično in je zato njihova splošna aktivnost znižana.

Če gledamo gornjo tabelo navpično, vidimo, da pada zanimanje pri zahtevnejših oddajah, in to pri vseh izobrazbenih skupinah. Sklepati torej smemo: čim zahtevnejše je obravnavanje političnih problemov po radiu, tem manj se ljudje zanje zanimajo. To zanimanje pa je močnejše pri bolj izobraženih, seveda z izjemo fakultetno izobraženih. Podobne zakonitosti veljajo za vse ostale govorne oddaje. Pri umetniških oddajah so odnosi naslednji:

Tabela 6: Literarnoumetniške oddaje — odstotek poslušalcev

Oddaje	osnovna š. ali manj	nižja srednja, strok. šola	srednja šola	višja, visoka šola
Radijske igre	54	62	58	46
Literarne oddaje	7	16	34	33

Ti podatki se od prejšnjih razlikujejo toliko, da prične zanimanje za radijske igre padati že pri poslušalcih s srednješolsko izobrazbo, medtem ko raste zanimanje za literarne oddaje premosorazmerno z izobrazbo. V osnovi pa so zakonitosti iste.

Podatke za ostale oddaje kaže naslednja tabela:

Tabela 7: Zanimanje za poslušanje ostalih govornih oddaj — odstotki poslušalcev

Oddaje	osnovna š. ali manj	niža srednja, strok. šola	srednja šola	višja, visoka šola
Spoznavajmo svet in domovino	59	75	73	56
Še pomnite, tovariši	54	62	54	47
Sobotna oddaja ob 20. uri	13	45	44	37
Nedeljska reportaža	17	24	27	19

d) Usmerjene oddaje

Nekoliko drugačno sliko dajejo usmerjene oddaje. Poslušalci teh oddaj se po izobrazbi ne diferencirajo pomembno. Diferencirajo pa se po skupinah, ki so jim oddaje namenjene, in to:

— Oddaja za delovne kolektive	poslušajo zaposleni	23 %
	poslušajo ostali	9 %
— Oddaja za žene	poslušajo žene	47 %
	poslušajo moški	6 %
— Oddaja Za našo vas	poslušajo kmetje	60 %
	ostali	45 %

Na področju usmerjenih oddaj je torej RTV programsko uspela in zbrala okrog specifičnih oddaj v resnici tisto občinstvo, ki so mu oddaje pretežno namenjene.

Iz gornjega gradiva lahko napravimo naslednji zaključek: pri govornih oddajah obstoji »povprečen« poslušalec samo pri poslušanju poročil. Pri večjem delu ostalih oddaj se poslušalci razporejajo v različnih nivojih, ki jih najbolj diferencira izobrazba. Usmerjene oddaje pa se diferencirajo pretežno po tistih plasteh poslušalcev, ki so jim namenjene.

3. Zanimanje poslušalcev za glasbene oddaje

Tudi tu ne moremo govoriti o »povprečnem« poslušalcu. Različni nivoji poslušanja se pri teh oddajah še močneje uveljavljajo kot pri govornih. Prerez celotnega poslušalstva nam daje naslednjo sliko.

Posamezne zvrsti se po priljubljenosti razvrščajo v skupine:

a) Največjemu številu radijskih poslušalcev so všeč domače viže in narodne pesmi, torej narodna glasba;

b) popevke so po številu ljubiteljev bliže zvrstem narodne glasbe kot zvrstema plesne in lahke glasbe. Ker ne vemo, kaj so anketiranci pod posameznimi zvrstmi

razumeli, ko so izbirali najbolj priljubljene glasbene zvrsti, tudi ne vemo, kaj jim pomenijo popevke. Možno je, da je del anketirancev imel za popevke pesmi ansamblov domačih viž. Verjetno so to res neke vrste »popevke«, osnovane na motivih narodne glasbe. Morda prav zato pomenijo popevke prehod iz narodne glasbe do zvrsti ostale zabavne glasbe;

- c) v tretjo skupino glede na število ljubiteljev sodita plesna glasba in lahka glasba;
 č) jazz in operna glasba pa pomenita prehod do popolnoma resne klasične glasbe;
 d) komorna in simfonična glasba imata posebno mesto z najmanjšim odstotkom ljubiteljev.

Tabela 8: Zanimanje za poslušanje glasbenih oddaj

Zvrst	Rang	število ljubiteljev v %
Domače viže	1	86
Narodne pesmi	2	77
Popevke	3	68
Plesna glasba	4	33
Lahka glasba	5	26
Jazz	6	20
Operna glasba	7	17
Komorna in simf. glasba	8	6

a) *Vpliv spola*

Med spoloma razlik v stopnji priljubljenosti posameznih glasbenih zvrsti tako rekoč ni. Izjema je le operna glasba, ki ima pri ženskah višji rang kot jazz, jazz pa ima pri moških višji rang kot operna glasba. Rangji glasbenih zvrsti so pri moških in ženskih poslušalcih enaki kot v vsej populaciji. Na razvrščanje poslušalcev v skupine na različnih nivojih spol torej ne vpliva.

b) *Vpliv starosti*

Če primerjamo odstotke poslušalcev posameznih zvrsti v starostnih kategorijah, dobimo naslednjo sliko:

- s starostjo narašča število ljubiteljev domačih viž, narodnih pesmi, operne ter komorne in simfonične glasbe,
- s starostjo upada število poslušalcev, ki so jim všeč popevke in jazz. Pri obeh zvrsteh je izjema le skupina najmlajših poslušalcev (14—16 let), kjer je malo manj ljubiteljev,
- plesna glasba je najbolj priljubljena v starosti od 17 do 27 let, ko mladi ljudje največ plešejo; priljubljenost lahke glasbe pa je največja v razdobju od 17 do 41 let. Priljubljenost zvrsti v posameznih starostnih skupinah kaže, da s starostjo poslušalci prehajajo iz nižjih na višje nivoje. Vpliv starosti pa gre tudi v nasprotno smer: s starostjo se večja število ljubiteljev najmanj zahtevne glasbe.

Na osnovi priljubljenosti posameznih zvrsti v različnih starostnih obdobjih moremo torej zaključiti:

1. *narodne pesmi in domače viže* so pri starejših bolj priljubljene kot pri mlajših, verjetno poleg drugih vzrokov tudi zaradi tega, ker so povezane s tradicijo. Starejši iščejo v aktivnostih, s katerimi se ukvarjajo, predvsem to, kar že poznajo oz. se ukvarjajo s takimi aktivnostmi, o katerih imajo že določene izkušnje,
2. za *sodobne glasbene zvrsti* se navdušujejo predvsem mlajši poslušalci, ki žele spoznati čimveč novosti,
3. za *lahko in plesno glasbo* se največ zanimajo v srednjih starostnih obdobjih, mnogo manj zanimanja zanjo pa je pri najmlajših in najstarejših poslušalcih,
4. za zvrsti: *operna ter komorna in simfonična glasba* pa s starostjo zanimanje narašča.

c) *Vpliv izobrazbe*

Razpon zanimanja pri glasbenih oddajah je precej večji kot pri govornih oddajah, saj se poslušalci gibljejo med 6% in 86%. V teh razponih diferencira prav tako kot pri govornih oddajah najmočnejše izobrazba.

— zanimanje za narodne pesmi in domače viže pada od 96% pri poslušalcih, ki imajo manj kot 4 razrede osnovne šole do 50% pri poslušalcih z višjo in visoko izobrazbo;

— interes za operno in komorno glasbo raste od 3% pri poslušalcih, ki imajo manj kot 4 razrede osnovne šole do 50% oz. 60% pri poslušalcih z višjo in visoko izobrazbo;

— ostale oddaje se razvrščajo med gornje.

d) *Zaključki o glasbenih oddajah*

Tudi pri glasbenih oddajah je torej nemogoče govoriti o okusu »povprečnega« poslušalca, ker »povprečnega« poslušalca ni. Pač pa obstajajo *skupine poslušalcev*, ki so jim vseč določene zvrsti oddaj. Pri tem gre bodisi za eno bodisi za več zvrsti. Vprašanje je, katere zvrsti oddaj so priljubljene pri posameznih skupinah poslušalcev. Da to vsaj domnevno lahko določimo, moramo vedeti, da se posamezne zvrsti oddaj ločijo med seboj ne le po vsebini, ampak tudi po tem, kako zahtevne so do poslušalca, ki jih sprejema. Glede na zahtevnost in kakovost oddaj, ki jih ljudje poslušajo ali so jim vseč, se tudi te združujejo v skupine, in sicer od najmanj do najbolj zahtevnih oddaj.

Malo je verjetno, da ljudje, ki že poslušajo najbolj zahtevne in najbolj kvalitetne oddaje, poslušajo tudi oddaje na najnižjem nivoju. Seveda s tem ne izključujemo možnosti, da določena zvrst ne bi pritegovala vseh skupin poslušalcev, čeprav jih verjetno ne enako. Če je izhodišče programske politike ne le zadovoljevati dosedanji okus poslušalcev, temveč poslušalce tudi dvigati na višji nivo, jim širiti obzorje in ostriti njihov estetski okus, je pač najprimernejša pot, da dosežemo ta namen, nuditi posameznim skupinam poslušalcev tak program, katerega del bo zadovoljeval njihov dosedanji okus, del pa jih bo navajal na poslušanje zahtevnejših oddaj.

Prehajanje iz skupine v skupino je proces. Posameznik se več ali manj časa zadržuje v neki skupini, preden preide v skupino z višjo kvaliteto. Vsi pripadniki neke skupine poslušalcev ne prehajajo istočasno v višje skupine. Pri nekaterih je ta pot hitrejša, pri drugih počasnejša, tretji sploh ne preidejo na višji nivo, četrti pa gredo celo obratno pot, prehajajo z višjega na nižji nivo. Kateri faktorji na to vplivajo, je treba še raziskati.

Ali programska politika lahko vpliva, da bodo poslušalci prehajali od poslušanja najmanj zahtevnih do poslušanja najbolj zahtevnih skupin oddaj?

S tem zadevamo na problem, kako se oblikujejo skupine aktivnih poslušalcev.

Kot smo videli, se skupine oblikujejo pod dvema vplivoma:

- na osnovi vsebine in seveda zanimivosti oddaje za poslušalce;
- na osnovi določenega sistema izkušenj, ki je za radio največkrat organiziran okrog izobrazbe in v grobem determinira možnosti poslušalca, da prehaja od poslušanja manj zahtevnih do poslušanja bolj zahtevnih oddaj.

Radio ima torej pri oblikovanju skupin poslušalcev le omejen vpliv v okvirih, določenih s formalno izobrazbo in s povprečnimi življenjskimi izkušnjami posameznika. Vendar pa je vpliv možen skoraj na vseh nivojih poslušanja, ker noben od njih ne izključuje vseh poslušalcev. Seveda pa bo določen ukrep na nižjem nivoju manj, na višjem pa bolj učinkovit.

Na kakšnih občin osnovah lahko temelji tako programiranje?

Dejansko je prehod iz nižjega na višji nivo določena ovira za poslušalca. Če je ne bo mogel premagati, bo ostal na isti stopnji. Če na primer ne bo mogel dojeti klasične glasbe, bo pač vedno poslušal domače viže in narodno glasbo. Pri poslušanju radia pa nastane tu še dodaten problem. Poslušalec ima možnost, da zavrti gumb na sprejemniku, poišče drugo postajo ter se tako izogne oviri, ki se postavlja bodisi njegovemu razumevanju ali pa uresničevanju njegovega zanimanja. To pa pomeni, da mora programska politika omogočiti poslušalcu premagovanje ovir pri prehajanju iz nižjega na višji nivo. Če poslušalcu tega ne omogoči, ima še dve nadaljnji možnosti:

- ali se popolnoma prilagodi poslušalcu in ne skuša nanj vplivati;
- ali pa se ravna samo po določeni politiki in izgublja stik s poslušalci.

RTV Ljubljana ima dobro zasnovan programski koncept. To kaže sorazmerno visoka stopnja poslušanja radijskih oddaj, saj v večernih konicah zajema skoraj do polovice poslušalcev in jo pri nekaterih oddajah celo preseže. Kljub temu pa mu pri nekaterih poslušalcih v nekaterih časovnih blokih oddaj uspe zavreti prehajanja na druge radijske postaje.

Pri ocenjevanju vzrokov, zakaj ljudje poslušajo tuje radijske postaje, moramo seveda upoštevati specifičnost geografske pozicije Slovenije, dalje dejstvo, da je starejši del prebivalstva živel še v stari avstrijski državi (Celovec poslušajo predvsem starejši ljudje) in še vrsto drugih vzrokov, ki učinkujejo, da ljudje poslušajo tuje radijske postaje. Od lokalnih faktorjev vpliva lahko navedemo del italijansko govorečega prebivalstva na Koprskem in Goriškem, maloobmejni promet (obvestila z druge strani meje) in druge. Vendar pa bi najbrž del odgovora na to vprašanje dobili tudi, če bi pogledali programsko shemo za jesensko-zimsko sezono 1962/63.

Tabela 9: Količina posameznih zvrsti glasbe v povprečnem tednu, izražena v %

Resna glasba:	33 %
od tega: zborovska	2 %
komorna	5 %
operna	10 %
simfonična	14 %
Narodna in zabavna glasba skupno: 76 %	
od tega: narodna glasba	6 %
zabavna glasba	61 %

Program je očitno smiselno normativno sestavljen, vendar pa kaže disproporce pri dveh vrstah oddaj.

Delež narodne glasbe je v primeri z zabavno glasbo zelo nizek. Vprašanje je, ali je za takšen proporc upravičen glede na estetsko vrednost in učinek obeh zvrsti na poslušalca. Gotovo je sodobna zabavna glasba, vzeta v celoti, na estetsko višjem nivoju kot domače viže v izvedbi narodnih ansamblov. Tudi po analizi ankete pomeni stopnjo nadaljnjega razvoja poslušalca. Vendar pa sorazmerje narodne glasbe do intenzitete interesa za narodno glasbo (86 % poslušalcev) ne ustreza.

V nadaljnji analizi bi bilo treba podrobneje proučiti vzroke takega izbora. Po eni strani je to verjetno orientacija uredništva, po drugi pa tehnični pogoji; verjetno je na voljo malo kvalitetnih posnetkov dobre narodne glasbe.

Drugo manjše nesorazmerje se kaže pri deležu operne in zborovske glasbe na eni ter simfonične glasbe na drugi strani. Anketa kaže, da je zanimanje za operno glasbo precej višje kot za simfonično in komorno glasbo (operna 17 %, simfonična 6 %). V tem smislu pomeni operna glasba nedvomno prehod od manj zahtevnih do zahtevnejših glasbenih zvrsti in bi jo bilo treba zato verjetno močneje poudariti, seveda če to dopuščajo tehnični pogoji. Opera in zborovska glasba imata namreč neprimerno manjšo možnost pri izboru repertoarja.

V ostalem pa se slika, dobljena iz anketnih podatkov, in pa načrt glasbenega programa skladata: program je v skladu z zanimanji poslušalcev in istočasno nanje tudi normativno vpliva. Pri govornih oddajah ni kakih bistvenih razlik med programom in podatki o poslušanju. Problem govornih oddaj pa je verjetno izkoriščanje posameznih časovnih blokov oddaj.

4. Čas oddaj

Čas oddaj vpliva deloma neodvisno od njihove vsebine, deloma pa v povezavi z njo. Zato pomeni eno najpomembnejših možnosti aktivnega vplivanja na poslušalca. Tako omogoča npr. razvrščanje manj priljubljenih (a ne nepriljubljenih) oddaj v časih, ko ljudje zelo poslušajo.

a) Blokci poslušanja (po Dnevnem radijskem vprašalniku)

Podatki o poslušanju radia čez dan, zbrani z Dnevnim radijskim vprašalnikom, so pokazali, da poslušalci niso enakomerno razporejeni skozi ves čas oddaje RTV v enem dnevu, ampak je v določenih urah poslušnost radia večja, v drugih pa manjša. Čase, ko je poslušnost približno enaka, bomo imenovali bloke. Podatki o tem, koliko poslušalcev posluša radio v posameznih blokkih, kaže tabela 10.

Tabela 10: Poslušnost radia v blokih za delavnike — I. program v času od 19. do 23. in 26. do 30. marca 1962

Blok	obsega oddaje od — do	% poslušalcev
I	5.05— 8.05	30
II	8.05—12.00	15
III	12.00—14.35	27
IV	14.35—15.20	35
V	15.20—18.45	28
VI	18.45—20.45	40
VII	20.45—24.05	8

Računano od N = 3559

Opomba: Podatki so bili zbrani v času, ko se je jutranja oddaja RTV Ljubljana začela ob 5.05 zjutraj.

Iz tabele vidimo, da je poslušnost precejšnja že zjutraj, pred 8. uro.

Nato je do 12. ure viden precejšen upad. Po 12. uri poslušnost radia zopet narašča do 15.20 ure, nato zopet nastopi »pasivno obdobje« od 15.20 do 18.45, ko poslušna radio le 28 % poslušalcev. Največ poslušalcev pa poslušna radio ob delavnikih med 18.45 in 20.45 uro (40 % vseh poslušalcev). Po tem času pa je poslušalcev znatno manj.

Do zdaj obravnavani podatki so se nanašali na delavnike od ponedeljka do petka, medtem ko imamo v soboto že spremenjeno situacijo. Sprememba je predvsem v tem, da naraste odstotek poslušalcev v bloku IV. 46 % in je čas od 14.35 do 15.20 obdobje, ko ob sobotah največ poslušajo radio. Pomembneje naraste še število poslušalcev v bloku VII (od 22.00 do 24.05) na 11 %. Druge spremembe so manjše.

Ob nedeljah na splošno bolj poslušajo. Sprememba pa je tudi v času oddaj. Podatke o poslušnosti ob nedeljah kaže tabela 11.

Tabela 11: Poslušnost v blokih za nedeljo — I. program dne 18. in 25. marca 1962

Blok	obsega oddaje od — do	% poslušalcev
I	6.00— 8.00	27
II	8.00—10.00	34
III	10.00—12.00	41
IV	12.00—15.15	57
V	15.15—18.30	26
VI	18.30—21.00	36
VII	21.00—24.05	7

Skupno anketiranih v obeh nedeljah 844

Poleg tega, da je ob nedeljah poslušnost radia nasploh večja, vidimo, da gre to zvečanje predvsem na račun zvečanega števila poslušalcev v dopoldanskem času, čeprav je začetek poslušanja premaknjen na nekoliko kasnejši čas. Zanimivo je opozoriti tudi na to, da je ob nedeljah poslušnost v bloku VI manjša kakor pa ob delavnikih.

b) *Kdaj kdo začne in neha poslušati radio*
(po Anketi o masovnih komunikacijskih sredstvih)

Zbrani podatki kažejo, da začne radio poslušati dopoldne ob delavnikih kar 82 % vseh radijskih poslušalcev. Podrobnejšo strukturo začetka poslušanja pa kaže za delavnike tabela 12.

Tabela 12: Odstotki poslušalcev, ki začno poslušati radio ob delavnikih — % od vseh poslušalcev, ki začno poslušati radio.

Ura	odstotek
Pred 6.00	49
Med 6.00 in 7.00	20
Med 7.00 in 10.00	12
Med 10.00 in 12.00	1
Dopoldne ne posluša	18
N = 8022	

Med dopoldanskim poslušanjem nastane razlika po zaposlitvi. Tisti, ki so redno zaposleni, poslušajo radio dopoldne manj kot pa tisti, ki niso redno zaposleni.

Ob nedeljah se čas, ko začno poslušati, premakne navzgor. Dopoldne ne posluša radia ob nedeljah le 8 % vseh radijskih poslušalcev v Sloveniji. Pred 8.00 zjutraj začne poslušati radio ob nedeljah kar 67 % vseh poslušalcev, med 8.00 in 9.00 še nadaljnjih 17 %, ostali pa med 9.00 in 12.00. Odnos med zaposlenimi in nezaposlenimi dopoldanskimi poslušalci radia je ob nedeljah obraten kot ob delavnikih: ob nedeljah dopoldne posluša radio več zaposlenih kakor pa nezaposlenih.

O začetku poslušanja oziroma poslušanja v dopoldanskem času smo poleg gornjega ugotovili še naslednje:

1. v dopoldanskem času dejansko najbolj poslušajo oddaje do 8.00 zjutraj.
2. pred 6.00 zjutraj začno ob delavnikih poslušati radio bolj zaposleni kot pa nezaposleni. Ob nedeljah te razlike ni.
3. poslušalce, ki začno poslušati pred 6.00 zjutraj, sestavljajo v večini delavci in kmetje. Pri delavcih z nižanjem kvalifikacije upada odstotek tistih, ki začno poslušati radio pred 6.00. Visokokvalificiranih posluša pred 6.00 zjutraj 63 %, nekvalificiranih 57 %, kmetov pa 55 %. Druga skupina jutranjih poslušalcev pred 6.00 so uslužbenci (49 %), obrtniki (40 %) in gospodinje, ki niso v kmetijstvu (39 %). V tem času posluša radio tudi 29 % upokojencev in 27 % dijakov, vajencev in študentov. Začetek poslušanja je odvisen predvsem od dnevnega ritma anketiranih. Tisti, ki zgodaj vstajajo, poslušajo radio tudi pred odhodom na delo. Vprašanje je, koliko jih pri poslušanju v tem času ne zanima samo napoved časa in vremena. Vsekakor je v tem času radio le zvočna kulisa, poslušanje pa pasivno.
4. Med 6.00 in 7.00 uro zjutraj sestavljajo večino poslušalcev študentje, dijaki, vajenci, gospodinje in upokojenci — poslušalci, ki niso v rednem delovnem razmerju. V tem času posluša radio med 25—30 % vseh Slovencev navedenih poklicev. Približno enak del (okrog 20 %) posluša radio med 6.00 in 7.00 tudi uslužbencev in kmetov. Delavci pa poslušajo znatno manj. Večina jih dela v dopoldanskem času (od 6.00 do 14.00) in so že odšli na delo.

5. Po 7.00 zjutraj sestavljajo poslušalce radia največ upokojeneci (30 %), gospodinje (24 %), dijaki, študentje in vajenci (23 %), svobodni poklici (15 %); kmetov pa je manj (9 %) — verjetno predvsem gospodinje.

Med dopoldanskimi poslušalci — vzeto v celoti — je več žensk kot moških. Ker je med najzgodnejšimi poslušalci več moških kot žensk, ženske seveda prevladujejo med kasnejšimi poslušalci.

Kdaj radijski poslušalci nehajo poslušati radio?

Podatke za celotno slovensko prebivalstvo, ki je že staro nad 14 let in posluša radio, kaže tabela 13.

Tabela 13: Kdaj ljudje zvečer nehajo poslušati radio — v odstotkih

Kdaj zvečer neha poslušati radio	frekvenca v %
Pred 8.00 uro	11
Med 8.00 in 9.00	38
Med 9.00 in 10.00	30
Med 10.00 in 11.00	14
Po 11.00 uri	3
Zvečer ne posluša	5
	N = 8032

Dobljeni podatki o prenehanju poslušanja zvečer dovoljujejo naslednje ugotovitve:

1. Struktura večernih poslušalcev je različna po izobrazbi. Čim višjo formalno izobrazbo imajo ljudje, tem več jih zvečer posluša radio in tem dalj ga poslušajo. Izjema pa so prebivalci, poslušalci z visoko ali višjo formalno izobrazbo, ki poslušajo radio manj kakor tisti s srednješolsko izobrazbo.

2. Med večernimi poslušalci je najmanj samostojnih obrtnikov in drugih svobodnih poklicev, nekvalificiranih delavcev (izven kmetijstva), kmetov ter upokojenecv.

3. Med 8.00 in 9.00 uro zvečer nehajo poslušati radio največ kmetje, delavci v industriji (vseh kvalifikacij) in delavci v kmetijstvu (prav tako ne glede na kvalifikacijo).

4. Med 9.00 in 10.00 uro zvečer nehajo poslušati uslužbenci, študentje, dijaki, gospodinje in obrtniki ter svobodni poklici.

5. Med 10.00 in 11.00 uro zvečer večinoma poslušajo uslužbenci, študentje, dijaki, kvalificirani in visokokvalificirani delavci izven kmetijstva; kmetov je le malo.

6. Po 11.00 zvečer poslušajo večinoma uslužbenci, ljudje s svobodnimi poklici in obrtniki.

Poslušanost radia bomo poskušali osvetliti še s podatki o tem, koliko časa na dan poslušalci poslušajo radio. Podatki so zbrani v tabeli 14. posebej za delavnike in nedelje.

Čas poslušanja je ob nedeljah znatno daljši kakor ob delavnikih. Nedeljskemu programu bi bilo treba torej posvetiti še posebno pozornost. Ostali (neprikazani) podatki dovoljujejo še naslednje ugotovitve:

1. Ženske poslušajo radio več kakor moški. To velja tako za delavnike kot tudi za nedelje.

Tabela 14: Koliko časa na dan poslušalci poslušajo radio

Čas poslušanja	delavnik	nedelja
Približno 1 uro ali manj	22	6
Približno 2 uri	26	11
Približno 3 ure	20	13
Približno 4 ure	12	16
Približno 5 ur in več	15	50
Ne ve koliko	3	3
Ne posluša	2	1

N = 2032

2. Ob delavnikih najmanj poslušajo radio ljudje z najnižjo in najvišjo formalno izobrazbo. Vzrok za prve je verjetno po eni strani v tem, da opravljajo poklice, ki zahtevajo daljši delovni čas (kmetje) ipd. — skratka, imajo manjše možnosti za poslušanje, na drugi strani pa na manjšo poslušano vpliva tudi zanje prezahteven program. Pri formalno najbolj izobrazbenih pa je vzrok za manjšo poslušano radia verjetno isti kot tudi za njihovo manjšo družbenopolitično aktivnost (v primeri s tistimi s srednješolsko izobrazbo): zoženje interesov. Obratno pa poslušalci z nižjo srednjo, nižjo strokovno šolo ali srednjo šolo poslušajo radio največ. Osnovna tendenca je ista tudi ob nedeljah.

3. Zaposleni poslušajo radio ob delavnikih manj kot nezaposleni. Od zaposlenih pa najmanj delavci v kmetijstvu in nekvalificirani izven kmetijstva; pri ostalih zaposlenih pa obseg poslušanja raste s kvalifikacijo.

c) Nadpovprečno poslušane oddaje

Ze pri ugotavljanju poslušano radia čez dan smo ugotovili, da variira. Ugotovitve so bile osnovane na povprečju poslušano radia v štirinajstih dneh. Opazili smo tudi razlike v poslušano med delavniki in sobotami oz. nedeljami. Ker pa so v različnih dnevih ob istih časih na sporedu različne oddaje, bomo ugotavljali še, kakšna je poslušano različnih oddaj: večja ali manjša kakor povprečna poslušano vseh oddaj v istem časovnem intervalu — bloku poslušanja.

Na to, koliko poslušalcev posluša radio ob določenem času, vpliva vsaj dvoje: njihov dnevni ritem dela in pa vsebina oddaj. Da vpliva dnevni ritem, imamo dokaz že v tem, da ljudje v dopoldanskem času, ko so na delu, manj poslušajo kakor pa popoldne, zvečer in zjutraj. Zaposleni med delom radia ne morejo poslušati. Poslušajo ga lahko predvsem le tisti, ki niso redno zaposleni.

Vsebinske oddaje pa vpliva, da poslušalci poslušajo zaradi zanimanja. Če ima nekdo možnost (prosti čas, aparat v bližini ipd.), je verjetneje, da bo poslušal določeno oddajo, če ga bo zanimala, kot pa če ga ne bo zanimala. Skratka, če uredništvo hoče povečati poslušano v določenem času, mu bo to uspelo, če bo vključilo v program oddaje, ki bodo v skladu z glavnimi interesi poslušalcev, ki v tistem času lahko poslušajo radio.

Za posamezne bloke bomo ugotavljali oddaje, ki jih nadpovprečno poslušajo. Za te oddaje lahko domnevamo, da bolj zadovoljujejo zanimanje poslušalcev v tistem bloku kakor pa ostale oddaje. Omejili se bomo predvsem na delavnike, ker so zbrani

podatki bolj zanesljivi (povprečje iz več podatkov), ob nedeljah pa je poslušanost že tako večja kakor ob delavnikih.

Za blok I (5.05—8.05) nismo ugotovili nobene oddaje, ki bi v opazovanem obdobju (19.—30. marec 1962) izstopala po poslušanosti. Vse oddaje so približno enako poslušali. V tem času bi se verjetno dalo povečati poslušanost, če bi program bolj prilagodili zanimanju tistih skupin poslušalcev, ki v tem jutranjem času poslušajo radio. Kaže, da ljudje v tem času poslušajo vse, kar je na sporedu. So pa pri tem predvsem pasivni poslušalci in opravljajo hkrati drugo delo.

Blok II (8.05—12.00) pade v čas, ko poleg poznega večera najmanj poslušajo — tedaj posluša radio v povprečju ob delavnikih le 15 % poslušalcev. Vendar pa so nekatere oddaje v opazovanem času znatno bolj poslušali. Mladinsko radijsko igro je npr. poslušalo 46 % vseh poslušalcev, ki so jih anketirali naslednji dan; zabavno-glasbeno oddajo 37 %; oddajo zborovske glasbe in operetne glasbe pa 18 % poslušalcev.

V bloku III (12.00—14.35) zopet ni bilo oddaj, ki bi jih posebno poslušali. V delavnikih nekoliko bolj poslušajo le poročila — 30 % (povprečna poslušanost 27 %). V nedeljo pa blok III zajema čas od 10.00—12.00 in povprečno poslušajo 41 %, za nekoliko pa izstopa oddaja Še pomnite, tovariši. Znatno pod povprečjem pa so bile poslušane oddaje komorne glasbe ob delavnikih (18 %) in nedeljska reportaža ob nedeljah (31 %).

Blok IV obsega ob delavnikih čas od 14.35—15.20, povprečno pa posluša radio 35 % poslušalcev. Kot znatno nadpovprečno poslušane oddaje v tem bloku smo ugotovili glasbene oddaje: Domače viže 59 %, zabavna glasba z govornimi vložki 41 % in Naši poslušalci čestitajo in pozdravljajo 51 %. Znatno podpovprečno poslušane pa so bile zopet oddaje komorne glasbe — 21 %. Kot zanimivost velja omeniti tudi to, da je oddaja Za našo vas, ki je na sporedu v nedeljo, poslušalo 58 % poslušalcev, povprečna poslušanost v tem času v nedeljo pa je 57 %.

V bloku V, ki zajema ob delavnikih čas od 15.20—18.45 s povprečno poslušanostjo 28 %, nismo ugotovili nobene oddaje, ki bi jo izrazito nadpovprečno poslušali. Nekoliko nadpovprečno so poslušali radijske igre — 30 %, podpovprečno pa so poslušali naslednje govorne oddaje: jezikovni pogovori 21 %, turistična oddaja 21 %, literarni sprehod 24 % in celo poročila (ki spadajo sicer med najbolj poslušane oddaje) 25 %. Kaže, da vsebina poročil v tem času ni bila učinkovita. Od glasbenih oddaj pa so v tem bloku podpovprečno poslušali simfonično glasbo — 22 % in komorno glasbo 24 %.

Blok VI (ob delavnikih od 18.45—20.45 s povprečno poslušanostjo 40 %) obsega čas, ko ob delavnikih največ ljudi posluša radio. V ta čas je razporejeno tudi precej različnih oddaj, tako govornih kot glasbenih. Od govornih nadpovprečno poslušajo naslednje: radijski dnevnik nekako 55 % v delavnikih, ob nedeljah pa 45 % (ob nedeljah povprečna poslušanost v bloku VI — 36 %), tedenski zunanjepolitični pregled 49 % in sobotne oddaje ob 20.00 — 43 %. Pod povprečjem po poslušanosti pa so bile praktično vse ostale govorne oddaje: Kulturna kronika 21 %, Ljudski parlament 23 %, radijska univerza 27 %, S knjižnega trga 27 %, Iz naših kolektivov 28 %, Popotniki na tujem 29 % itd.

Od glasbenih oddaj so v bloku VI nadpovprečno poslušali zlasti četrtkov večer — 71 % in ob delavnikih zabavno glasbo z govornimi vložki — 49 %, Naš variete 47 %, plesna glasba 47 % in zborovska glasba 46 %. Pod povprečjem pa je zopet komorna glasba 34 %.

Blok VII, ki obsega čas od približno 21.00 ure do konca oddaje zajema čas, ko povprečno poslušajo najmanj: ob delavnikih 8°/_o, ob sobotah 11°/_o in nedeljah 7°/_o. Vendar v tem času nekatere oddaje poslušajo v pomembno večji meri. Od govornih oddaj v času opazovanja npr. je poslušalo kulturno kroniko 24°/_o poslušalcev, literarni večer 22°/_o in kulturno kroniko 18°/_o. Od govornih oddaj je pod povprečjem v tem bloku le literarni nokturno s 4°/_o poslušalcev.

Od glasbenih oddaj pa v bloku VII nadpovprečno poslušajo zlasti:

Oddaja o morju in pomorščakih	23 ^o / _o
Za naše izseljence	20 ^o / _o
Lahka glasba	16 ^o / _o
Domače viže, zabavna glasba z govornimi vložki	15 ^o / _o
Popevke	11 ^o / _o
Operna glasba	10 ^o / _o

Manj kot v povprečju pa so poslušali oddaje jazza.

Pri vsaki oddaji imamo opraviti z dvema vrstama poslušalcev, s tistimi, ki se posvetijo oddaji in jo aktivno poslušajo, in tistimi, ki pri tem opravljajo kako drugo opravilo. Teh je večina. Analiza Dnevnega vprašalnika ankete nam kaže, da obstajajo skupine poslušalcev, ki poslušajo tudi njim manj priljubljene ali celo nepri- ljubljene oddaje. S posebno organizacijo oddaj, ki pa bi jo bilo treba zelo temeljito proučiti, bi bilo torej možno vplivati na ljudi v teh »pasivnih« razdobjih poslušanja.

Ocene in poročila

K slovenski zgodovini in starini

Ivo Pirkovič

Ko je naš marljivi znanstvenik Boris Orel s prof. Milkom Matičetovim urejal zadnji letnik Slovenskega etnografa 1962-XV, ni slutil, da si postavlja z njim nagrobnik, na katerega mu bodo drugi napisali poslovilne besede. Publikacija prinaša še dva druga nekrologa: ob izgubi antropologa dr. Boža Škerlja, čigar plodno znanstveno delo nam je očrtal Vilko Novak; Marija Makarovičeva pa se je oddolžila spominu svojega genialnega učitelja, zgodovinarja, arheologa, etnologa in antropologa dr. Nika Županiča. Zanj ne pravim nepremišljeno »genialen«, saj bi lahko rekel, da začne dr. Županič dostikrat misliti šele tam, kjer drugi znanstveniki nehajo. Dvesto člankov in razprav, ki nam jih je zapustil, ni čisto verna njegova znanstvena podoba; mnogo nikjer objavljenega duhovnega bogastva je šlo s pokojnikom za zmerom v grob.

Novi letnik Slovenskega etnografa, dar Etnografskega muzeja, je nov dostojen prispevek k odkrivanju in oblikovanju naše domače etnografske kulture. Slavko Kremenšek nakazuje že z naslovom svojega zahtevnega uvodnega članka »Težnje v

sodobni etnološki znanstveni teoriji», da išče svoji sodobni vedi predmet, smeri in meje. Po skrbni analizi prihaja do zaključkov, da se odnos etnologije do zgodovine in biološko-psihološkega individua nagiblje danes proti etnološkemu historizmu, medtem ko se mu zde zgodovinsko nepogojene človekove duhovne sile, iz katerih klije psihologistična in biologistična etnologija, za njegovo vedo vedno bolj problematične.

Naš znani zgodovinar Francè Goršič prinaša v »Nekaj pogledih na družbenost starih Slovencev« nove luči k vprašanjem staroslovenske in občeslovanske zadruga, bratstva, rodu in župe. Na osnovi darilne listine vojvode Tassila iz l. 777 avtor tako rekoč šele odkriva doslej ne dovolj pojasnjeno »krčevinarsko občino«, ozemeljsko, ne družbeno enoto, ki je bila znana že v predfevdalni dobi in jo pozneje zajame nemška fevdalizacija.

K vprašanjem naseljevanja Slovencev naj pripomnim, da Goršič upravičeno poudarja, da smo dobili v novi domovini romanizirane staroselce in da le-ti niso odšli z Langobardi v Italijo. Avtor bi poleg dokaza, da smo prav od teh ostankov starih gospodarjev dežele prevzeli kulturo vinske trte, lahko navedel še marsikaj. Opiraje se na arheološke najdbe keltskih ral, ki so boljše od rimskega *aratra* in se njihova raba nepretrgoma nadaljuje v slovenski srednji vek, moramo po Stanetu Gabrovcu soditi, da so nas v novi domovini učili naprednejšega poljedelstva romanizirani ilirokeltski domačini. Dokaze za sožitje naših prednikov v novi domovini s staroselci hrani predvsem tudi jezik. Vse bogato izročilo predсловenskih zemljepisnih in ledinskih imen, še dokaj svež spomin na silnega Atilo in njegove grobove, galskega petelina (*gallus*) na strehi, ki ga najdemo z mističnim pomenom že na strehah keltskih hišnih žar, in kdo ve kaj vse, kar še skrivata danes jezik in folklor, smo dobili lahko samo od starih gospodarjev dežele.

K še vedno spornemu vprašanju, ali smo Slovenci osvojili deželo v uničujočih bojih ali jo dobili že opustošeno, se nam je treba ozreti le na veliko rimsko cesto z vzhoda na Akvilejo, po kateri smo tudi sami prihajali. Ob njej smo našli mnoga Groblja, Razdrta, Trnova, Trnišča, Drnova, Mirja, Morišča, Morihe (vse iz lat. *murus*? = zid) in Mačkovce, to se pravi z mačkóvino, *salix caprea*, prerasle antične ruševine. Goršič pripisuje ta razdejanja bolj Avarom kot Slovincem. Mislim, da jih Slovincem sploh ne smemo pripisovati, in tudi Avarom ne preveč, ampak le hudim gepidsko-langobardskim vojnám, ki zadnjih dvajset let pred naselitvijo Slovencev silovito divjajo tudi po naših krajih. Zdi se mi, da bo mogoče zbrati o tem zanimive arheološke in še drugačne priče. Emona po Atilovem pohodu verjetno zares ni več vstala iz svojega pepela v toliki meri, da bi bila še dalje pomembno mesto in upravno središče. Anonymus Ravenski navaja namesto nje Atamine, to je kraj pri Emoni, Ad Emonam, ki so ga Slovenci od Ravennatovih dni že slovenizirali (o > i). Stara antična mesta Siscia = Sicce, Nevidunum = Nomiduni in Crucium Cruppi pa si po Hunih za Vzhodnih Gotovo prav gotovo zopet opomorejo, če skrbno proučimo Cassiodorove uradne ravenske listine in na njih osnovi prav tolmačimo *Cosmographio Anonyma Ravenskega*. Moderna tekstna kritika (J. Schnetz) je pokazala, da smo Ravennata doslej vse prelahkomiselno razumevali kot nekritičnega prepisovalca antičnih itinerarjev, poznejši razmoževalci pa naj bi ga še temeljito pokvarili. Ta kritika pa se še ni lotila tudi geografskega gradiva naših dežel. Vendar nam že površne analize prepričljivo pokažejo, da niso Sicce, Nomiduni, Cruppi in Atamine v resnici nobene popačenke imen iz staroveške *Tabule Peutingeriane*, ampak živa imena živih mest iz šestega stoletja.

Tu se nam obetajo zanimivi novi pogledi. Če sta stara latobiška prestolnica Nevidunum na Krškem polju in antoninsko antično mesto Crucium Hune torej preživela, mi pa ju dobimo ob svoji naselitvi že spremenjeni v »drn in strn« = Drnovo, oziroma v razvaline = današnje Groblje, nam preostanejo za pustošenje zares le uničujoče vojne iz langobardskih desetletij. Te vojne so v Gorjancih tudi arheološko dobro izpričane. Gre za sledove hudih bojev, ki se jim je čudil že Jernej Pečnik, Dežman jih je po Kušljanovih najdbah postavil v merovinški čas, danes pa jih najdemo v Narodnem muzeju kot zanesljivo langobardske.

Po vsem tem bo imel Goršič prav, da smo Slovenci najbrž precej mirno zasedali novo domovino.

Angelos Baš je v svoji izčrpni študiji »Hlače v srednjeveški ljudski noši na Slovenskem« vestno zbral vso pičlo literarno in likovno dokumentacijo o tem predmetu. Pogled v prva slovenska stoletja pa mu je ostal docela zastrt, če izvzamemo skopo Prokopijevo poročilo, da so Slovani na Balkanu (sredi 6. stol.) nosili razen srajc in plaščev zlasti daljše in širše hlače. Baš je zgrešil zanimivo filološko linico, skozi katero bi lahko razbral o svojem predmetu zanimive starine. »Hlače« so izposojenka »salze« z iliroromanskimi vplivi. Dobili smo jih torej od romaniziranih Ilirov, ki tudi v tej luči niso odšli z Langobardi. Izposojenka datira izpred 8. stoletja, ker bi pozneje mi ne spreminjali *k* v *h*. (Ustne informacije prof. dr. Fr. Bezljaja.) Pluralna oblika kaže na dva ločena oblačilna kosa v obliki dolgih nogavic ali hlačnic. Tudi v italijanščini se razvija pomen besede v obeh teh smereh.

Iz teh filoloških ugotovitev pa bi bilo preuranjeno sklepati, da Slovenci ob prihodu v novo domovino v svoji garderobi hlač niso poznali. »Hlače« so jim pomenile namreč lahko samo posebno modo staroselcev, medtem ko so svoj kroj hlač, če so jih imeli, morali imenovati drugače. Saj Slovenci dotlej še niso razvili svojega logičnega mišljenja tako daleč, da bi znali, na primer, iz »kavbojk«, »dokolenk«, »pumparic« abstrahirati »hlače sploh«.

Zares se zdi zelo verjetno, da so Slovenci poznali hlače že pred naselitvijo na Balkanu.

Hlače so oblačilo barbarov. Antični Grk jih ne pozna in tudi Rimljan vsaj do cesarske dobe ne, oba se oblačita v tunike iz indijskega bombaža. Indoevropski Italec hallstatskega kulturnega kroga se v dobi situlske umetnosti odeva v neko grobo, dolgo srajco, ki morda skriva tudi še hlače, bori se pa ali docela nag, kot v tistem času Grki, ali še v hlačah, kot že davno prej Trojanci in Amazonke ali tudi njegov sodobnik iz klasičnega Hallstatta. Če upoštevamo dalje, da spadajo hlače k oblačilu starega Perzijca; da jih nosijo, imenovane »bruch«, Ostrogoti (srednjeveški Nемец še vedno »brouch, broche«), Kelti »braca«, to je današnji provansalski »breeches« (kaj so naše bregese?), potem se nam zbuja upravičen sum, da je ta kos obleke splošna indoevropska dediščina. Smemo slutiti, da so jih pred selitvijo nosili tudi Italiki, Ahajci in Dorci in jih šele po prihodu v novo, vročo domovino opustili, oziroma jih zamenjali za svojo pratuniko. Saj tudi za znano nasprotje: Gallia braccata = Galija v hlačah (narbonska provinca v Franciji) in Gallia tunicata = Galija v tunikah (severna Italija) ne vidim drugačnega pojasnila kot v vplivu različnega podnebja.

Oblačila so svojevrstno in mnogovrstno zrcalo družbenega razvoja: govore o cepljenju v stanove, o politični zavesti, okusu dobe in gotovo še o čem. Na primer

o klimi in njenih spremembah. Kazalo bi Bašev zanimivi študij razširiti še na to področje, ker se nam tako utegne pojasniti marsikaj doslej neumljivega.

Tudi za proučevanje noše naših prednikov moramo upoštevati, da se vsako preseljevanje v drugačno klimo mora odražati v spremembah oblačil in prav tako tudi vsako spreminjanje podnebja, ki v Evropi zelo občutno niha. Zato je prav verjetno, da smo tudi Slovenci po prihodu v nove kraje prevzeli podnebju primernejše domačinsko oblačilo obenem z imenom.

Za enajsto stoletje Baš ugotavlja, da v popisih slovenskih oblačil hlač sploh ne najdemo, kar se mu ne zdi naključje. Naj opozorim, da sta prav 11. in 12. stoletje izredno topli, kar vroči, saj se po tedaj »zeleni deželi« Grenlandiji pasejo črede, koder ležita pozneje vse do danes večni sneg in led. Podobno kot nekoč Italiki, so morda tudi Slovenci v novih krajih opustili za nekaj časa nošo hlač, ki so oblačilo hladnejše klime. Tudi rimski legionar si je v mrzli Germaniji začel oblačiti hlače, ki jih je doma že pred davnimi stoletji opustil.

Dalje ugotavlja Baš, da se od tretje četrtine petnajstega stoletja suknjiči in jopiči krajšajo. Je mar naključje, da se prav v tem veku podnebje prejšnjih dveh zelo viharjih in deževnih stoletij zopet izboljšuje?

Prirodoslovec bo orožje seveda obrnil in iz oblačil sklepal na spreminjanje podnebja.

O »Kitarjih in slamnikarjih v Dolu pri Ljubljani« izpod peresa Janka Modra je v Etnografu vredno brati že zavoljo literarnega stila. Če bi znali pisati lepo in umljivo vsi učenjaki, bi bila ljubezen do znanosti mnogo bolj razširjena in mnogo manj cehovska. Zgledujoč se po antiki in srednjem veku, so se še v nedavni preteklosti zlasti Nemci trudili, da bi bili v strokovnem jeziku laiku učenjarko neumljivi. Poizkusite brati kakega H. Weyla! Od Flammariona, Eddingtona, Jeansa, Gamowa in drugih se danes niti resni učenjaki več ne sramujejo pisati preprosto in mikavno, čeprav je znanstveni jezik včasih zares težko in prava umetnost prevajati v preprosto govorico.

K poglavju o iskanju vode v članku »Oskrba z vodo in oblike vodnjakov v Prekmurju« ki ga je napisala Vlasta Koren, naj omenim, da je še danes precej razširjeno iskanje vode z bajanico. Italijanska vojska je imela v Afriki posebne oddelke iskalcev vode s šibo. Poiskati mesto novega vodnjaka ne zaupajo poklicnemu bajaničarju danes samo v Avstriji ali Prekmurju, ampak tudi na Dolenjskem. Ali gre za slepilo ali za nepojasnjene učinke, še ne vemo. Tako močnih zunanjih mehanskih sili, ki bi bile sposobne gibati napeto šibo, gotovo ni. Lahko bi šlo kvečjemu za izredno, toda podzavestno človekovo fiziološko občutljivost, ki je še ne poznamo dovolj. Saj »ve« tudi slon, kje naj koplje v pesek za vodo. Nekdo je pisal o človeku kot muzeju zakrnelih organov; lahko bi tudi kot o zbirki zakrnelih fiziološko psiholoških atavizmov, ki so se zdeli človeku vedno skrivnostne, nadprirodne sile.

Ivan Grafenauer raziskuje jezikoslovni pomen imena »brezen«. Gorazd Makarovič prihaja z novo metodo do novih zaključkov o domačih slikarjih na steklo in njih delavnicah. Po pravici zavrača nekatere neosnovane trditve, ki so jih doslej nekritično prepisovali drug od drugega. »Fantastični ptici s panjskih končnic« v ljubljanskem etnografskem muzeju sta predmet študija Emilijana Cevca. Ptica samospoznavalka — nosce te ipsum — ali naša »ANNA TIZA ALLE GOS PRIMI VSAK SEBE SA NOS na lesenem stropu cerkve v Martinjaku pri Cerknici iz pozne renesanse, ki se s kljunom vleče za lastni nos na prsni priraščene obraza, je, po Cevčevi ugotovitvi, najstarejša znana evropska upodobitev tega motiva, izvirajočega

iz antičnega Sredozemlja. »Mrtvaška ptica s Turškega« s krono na glavi, štirimi krili in štirimi nogami ter s človeškimi lobanjami na peresih dolgega repa, je prav tako tuj motiv, ki je v drugi polovici prejšnjega stoletja zašel na naš čebelnjak.

Nikola Bonifačič Rožin piše o ljudskih ročnih lutkah na Hrvaškem (»Sante i Pante«). V zanimivi študiji »Novo o „naši“ tradicionalni lutki« odkriva Niko Kuret domačim lutkam zgodovinske sledove, ki vodijo preko Balkana in Male Azije med Tadžiške pod vrhovi daljnega Pamirja in tudi časovno nazaj v stari vek. Tadžiška lutka se je že od antike ali vsaj srednjega veka širila po vseh zahodni Evropi, medtem ko so nam lutko z ležečim lutkarjem posredovali, po mnenju Kureta, verjetno šele Turki. Lutke za ležečega igralca, ki najbrž še do danes ni prodrla preko slovenskega ozemlja, »ne pozna nobena zgodovina lutkarstva in še nima svojega imena« (164).

Zmaga Kumer se ukvarja z »Balado o maščevanju zapuščene ljubice«. O pesmi št. 9 »Nezvesti ljubi želi od ljube zdravja«, ki jo je pred 1887 zapisal zgodaj umrli nadarjeni pesnik Fr. Hudoklin v Gornji Stari vasi pri Sentjerneju, avtorica ugotavlja neko morebitno sorodnost s koroško skupino. Naj opozorim, da bi pesem zares prav lahko zanesli v kraje pod Gorjanci koroški vozniki vina, saj pravi narodna, da »še koroški furman (cvička) vej za ta precartan krej« pod Gorjanci. Pesem pa je z vinom tesno v rodu.

Na nekem srednjeveškem mozaiku v južnoitalijanskem Otrantu je Janez Stanonik spoznal žival, ki jo jaha kralj Artur (»Rex Arturus iz katedrale v Otrantu«), za kozoroga. Doslej so jo imeli za kozo. To zodiakalno znamenje jesenskega enakonočja naj bi simboliziralo Arturja kot kralja podzemlja. Nanj navezuje avtor našega kralja Matjaža, ki prav tako odide v pekel reševati svojo ženo ali mater. Vendar imenovati kralja Matjaža »substitut kralja Arturja«, ne bi, po mojih mislih, smeli razumeti tako, kot da smo kralja Arturja le presadili v naš domači svet. Saj je kralj Matjaž lahko edino izraz koprnenja našega tlačana po tem, da se v hudih časih zopet vrne zgodovinski ogrski junak Korvin, ki je nekoč za nekaj časa raztrgal težke freisinske fevdalne vezi in zasedel celo freisinske upravni grad Klevevž na Dolenjskem. Mogoče bi bilo kvečjemu, da bi naš človek našel vsebini o svojem junaku zunanjo pripovedno obliko v tuji pravljici o kralju Arturju. Toda zavaljo čisto zgodovinskega kralja Matije moramo biti tudi pri presoji okužbe s tujo pravljico zares zelo previdni in kritični.

Milko Matičetov objavlja »Strekljevo zapuščino in korespondenco s Francem Kra-marjem«, preprostim Ižancem iz Matene, ki je do februarja 1912 nabral Streklju po Gorenjskem, Dolenjskem, Beli krajini in Štajerskem več kot tri tisoč narodnih pesmi z napevi. Obljubljal mu jih je še več, saj je hranil spisek še stotih ljudskih pevcev, ki jih je nameraval obiskati. Zavaljo popolnosti seznama Strekljeve zapuščine naj opozorim še na mapo »Robotih in kosmatih«, ki jih baje ni pustila objaviti cesarska cenzura in ki jih je pred kakimi dvajsetimi leti kupil od Strekljevega sorodnika v Celju ing. Vladimir Uhlir.

Slovenski etnograf prinaša še članek Radoslava Hrovatina »Problemi zapisovanja in metrike slovenskih ljudskih pesmi«, poročilo Marije Makarovičeve »O Grebenčevi zbirki v Etnografskem muzeju v Ljubljani« ter Pavle Štrukljeve obračun o »Delu Etnografskega muzeja v Ljubljani v letih 1960—1961«. Zanimiva so končno bogata »Knjižna poročila in ocene«, ki so jih napisali naši najboljši strokovnjaki.

II. GLASBENI BIENALE V ZAGREBU

Od 8. do 16. maja je bil v Zagrebu II. bienale sodobne glasbe. Lahko rečemo, da je bienale prebrodil s tem prvo, eksperimentalno fazo (kakršno je imel I. bienale pred dvema letoma) in postal standardna, uveljavljena prirediteljev v našem in mednarodnem glasbenem svetu. Tako je sodobna glasba v naši kulturi postala važen faktor v komunikaciji s kulturami drugih narodov.

Seveda so zelo deljena mnenja o tem, katera glasba je »sodobna«. Prireditelji bienala so to besedo pojmovali v njenem osnovnem etimološkem pomenu (kar je verjetno tudi najbolj pravilno) in uvrstili v program predvsem skladbe, nastale v zadnjem času. (Namen bienala je sploh, da prikaže skladbe, nastale v zadnjih dveh letih, v razdobju dveh bienalov.) S tem, da komponistom za vstopnico na festival ni bila potrebna pripadnost neki določeni skladateljski stilni smeri, ni bil bienale kakšna reklamna manifestacija določene skladateljske grupe, temveč precej popoln antološki pregled sodobnega ustvarjanja pri nas, in pa informativni prikaz sodobnega ustvarjanja drugod po svetu. Ob tem pa je bilo še posebno mesto na festivalu dodeljeno dvema, danes že nesporno priznanima komponistoma XX. stoletja, Albanu Bergu in Igorju Stravinskemu.

Tako je bilo prepuščeno poslušalcu, da izbira, presoja in odloča. Nastajale so zanimive diskusije med samimi komponisti in kritiki ter publiko na drugi strani, kar je vse le še pripomoglo k možnosti kolikor tolikšne svobodne in avtentične orientacije v sodobnem glasbenem svetu.

Največji kontrast je bil opazen med glasbeno umetnostjo dveh dežel današnjega sveta, med Ameriko in Sovjetsko zvezo. To ni nikakršna slučajnost, saj različen družbeni razvoj, različno okolje, različne posebnosti narodove duševnosti itn. morajo biti pogoj za različen način glasbenega izraza, za različen stil. S tega stališča je tudi zelo zanimivo dejstvo, kako so skladatelji in muzikologi različnih dežel obravnavali probleme sodobne glasbe. (Ta gledišča so prišla do izraza deloma na prikazih sodobne glasbe različnih dežel, ki so jih imeli komponisti ali muzikologi teh dežel, deloma pa v panel-diskusiji, v kateri so sodelovali pomembni glasbeni delavci, prisotni na festivalu.)

Ivan Martinov, muzikolog iz Moskve, je na začetku svojega predavanja o sovjetski

sodobni glasbi dejal: »V prvi vrsti moram poudariti temeljno zamisel sovjetske glasbe, to je utrditev zveze z življenjem, hodenje, da se v glasbi zrcalijo vsa bogastva pojavov v novem življenju, vse misli in vsa čustva našega ljudstva. Mi vsi smo sinovi našega ljudstva, služiti ljudstvu pa je najvišji cilj umetnosti.« Misli komponista Johna Cagea iz referata o ameriški glasbi je nekoliko teže reproducirati, ker smo jih slišali iz štirih virov hkrati: s treh magnetofonov in iz Cageovih ust. Čeprav je to dovolj karakteristično zanj in za njegov krog komponistov, nam vendar še marsikaj povedo njegove misli, ki jih je izrekel kot komentar k svoji glasbi (o tej bomo govorili pozneje): »Strinjam se z idejo..., da imamo danes možnost in sposobnost, da uporabimo cel svet zvokov. Torej, če ostanemo pri tem principu, potem merim svet zvokov s svojo lastno črto. Toda če se zmorem rešiti švoje osebne omejenosti v tem malem številu svojih osebnih želja, v kolikor se nanašajo na lepe in grde zvoke, imam možnost razširiti material zvokov, ki jih uporabljam. ... tako smo danes na tem, da prevladamo nesporazum med tem, kaj so toni in kaj so šumi, in mislim, da se na tem principu glasba lahko naprej razvija.«

Res je, da ima vsakdo od teh stališč na sebi nekaj, česar se ne da zanikati. Martinovu gotovo ne moremo oporekati, da mora biti umetnost last vseh ljudi, in ne nekaterih posameznikov. Vendar pa je jasno, da ljudske množice tudi v Sovjetski zvezi niso toliko estetsko izobražene, da bi lahko razumele glasbeni jezik, ki bi skušal iti v koraku z današnjim časom. Martinov sam nam je potrdil, da pri njih za takšne poskuse ni zanimanja. Na bienalu pa smo se lahko prepričali, da je njihova glasba v stilu pozne romantike in realizma. Če zahtevno Martinova, naj bo estetskiokus ljudstva merilo umetnosti, negiramo do absurda, dobimo Cageovo trditev, da niti estetskiokus komponista ne more biti merilo umetnosti. Umetnost, torej glasba, mora eksistirati sama po sebi, neodvisno od komponista, po principu čiste aleatorike.

Vendar »... ni se treba bati ekstremov, ... ker ekstremi so v zgodovini vedno bili, in ekstremi so vedno bili potrebni, da bi dali elemente za novi razvoj, in da bi ponovno postavili neka vprašanja...«, dr. Dragotina Cvetka. In tako tudi zgornja teza in antiteza dajeta svojo več ali manj plodno sintezo. Zelo sprejemljivo je mnenje če-

škega komponista Václava Kučere, da se danes "...lahko obdrži samo to, kar je umetniško novo, psihološko prepričljivo, človeško in družbeno vredno, kar odkriva duhovnemu svetu človeka nove perspektive. Taka glasba ne more govoriti z nekdanjim jezikom, ne more se zaustaviti na doseženih rezultatih, niti se pretvoriti v neobvezno igro zvokov. Ni slučaj, da je centralno vprašanje vsakega novega ustvarjanja zvokovni material in njegova obdelava. Toda glasba ne začneja v vakuumu, temveč jo ustvarja živ človek, ki ekstetira med ljudmi svojega časa, in razumljivo je, da njegovo delo ni nikoli kemično čista substanca, temveč nosi v sebi znake mišljenja in čustvovanja človeškega in družbenega karakterja ustvarjalca.«

Pierre Schaeffer, francoski komponist in vodja eksperimentalne skupine Recherches musicales skuša ta konflikt rešiti drugače, po poti eksaktne logike. Po njegovem mnenju naša doba ni več doba izražanja, kot so bile to dobe zadnjih 300 let, in se zato tudi v glasbi ne da več iskati izražanja, izpovedi avtorja publiki, ampak je glasba danes akt odkrivanja. Treba je najprej spoznati glasbeno materijo, preden je možno preiti na akt kreiranja. Tu odpirata nove možnosti edino konkretna in elektronska glasba. — Ob tem nastane vprašanje, kako je možno to Schaefferjevo trditev argumentirati. Glasba je končno vedno bila sredstvo izražanja in predmet raziskav obenem. In ni vzroka, da bi danes to bilo drugače. Na drugo nevarnost takega mišljenja pa je opozoril italijanski komponist Luigi Nono, ki se tudi sam veliko ukvarja s konkretno glasbo: »Če hoče neki tehnik vstopiti v domeno glasbenega ustvarjanja, hladno analizirajoč neko področje, ki spada v domeno fantazije, je to v osnovi zelo reakcionaren fenomen. V razvoju glasbe namreč ni vedno v vprašanju logika, temveč imamo tu opravka s fenomenom fantazije, v katerem so seveda tudi določeni logični elementi, vendar je to v bistvu fenomen fantazije in invencije.«

Vsa ta mnenja, bodisi tista, s katerimi se strinjamo, ali tista, s katerimi se ne moremo, pa so vendarle zelo karakteristična za stilno usmerjenost ustvarjanja teh osebnosti, oziroma glasbenih smeri, katerim te osebnosti pripadajo. S tem je seveda že podan neki sistem vrednotenja glasbenih del. Dela, pisana v stilu, s katerega idejno osnovo se strinjamo, nam bodo pač bližja, kot dela, pisana v drugem slogu. Preko te idejno-estetske komponente ne moremo,

ker je splošno človeška. Sicer je ta komponenta lahko tudi subjektivno pogojena, odvisna od okolja, dobe, družbe itn., v kateri živimo. Vendar če pridemo enkrat do tega, da odklonimo idejna izhodišča nekega sloga, nimamo razloga, da bi slog sam odobraval. To pa je le ena komponenta vrednotenja. Druga pa izhaja iz dejstva, da umetnik do neke mere je in mora biti odvisen od svoje dobe, okolja, družbe itn., da torej je navezan na svoj glasbeni jezik, na svoj stil. Ob tej nujni navezanosti pa končno o vrednosti glasbenega dela odloča njegova humaniteta humana in njegova umetniška potentia.

Ob pregledu glasbenega dela bienala bi se najprej ustavili ob delih Berga in Stravinskega, ki jih glede na ostala dela, izvajana na festivalu, lahko brez pomišljanja vključimo med dognana dela sodobne glasbe. Edina izjema bi bila najnovejša opera Stravinskega Potop, katere drugo reprizo je izvajala Hamburška državna opera. Libreto je po biblični snovi napisal Robert Craft, ki je zasnoval delo izredno statično, pravzaprav kot koncertno izvedbo. Take vrste opere se je Stravinski že enkrat lotil, in to v Kralju Edipu. Morda je tokrat kriva mlačnost libreta, ki ne doseže nobenega viška, toda zdi se, da skladatelj čudovitega Edipa v Potopu ni dosegel samega sebe. Z velikim zanimanjem je bil pričakovan koncert mojstrovih orkestralnih del, ki ga je Stravinski deloma sam dirigiral. (Zaradi istočasne predstave Wozzecka ga nisem slišal.) Tretje večje delo Stravinskega je na bienalu izvajala zagrebška opera, in sicer opero »The Rake's Progress«, nastalo l. 1951. V tem delu smo spoznali Stravinskega še enkrat kot velikega neoklasicista. Formalno na klasicizem oprta opera z zbori, arijami in recitativi nosi v sebi pečat Stravinskega, njegove menjajoče se metrike, labilne melodike in harmonike. Tudi libreto vsebuje, prav kot v kaki Carobni piščali, vse od buffoničnih (scene z bradato Turkinjo) do tragičnih elementov (zaključni prizor v umobolnici).

Prav posebno doživetje sta bili obe Bergovi operi Wozzeck in Lulu v izvedbi Hamburške državne opere. Vendar pa obravnavanje dveh toliko pomembnih del presega okvir tega članka. Obe operi danes že sodita v železni repertoar velikih opernih hiš in jih publika sprejema tako samo po sebi umevno kot Aïda ali Tristan. Pač pa je treba spregovoriti o delu, ki je edino zastopalo angleško sodobno ustvarjalnost, o Snu kresne noči Benja-

mina Brittna, napisanem 1960. leta. Skladatelj Petra Grimesa, Lukrecije, Beraške opere je tudi v Snu kresne noči ustvarjal en ekletik, vendar ekletik v najboljšem pomenu besede. Glasba teče z mozartovsko lahkotnostjo in inventivnostjo. Zanimivo je, da je bilo to edino sodobno delo na bienalu, ki je zgrajeno na liričnih in (v epilogu) tudi komičnih elementih, ob katerih se poslušalec resnično sprosti in nasmeje od srca. Morda je to slučaj, vendar ne preveč razveseljiv slučaj.

Dialektično nasprotje Sna kresne noči, tragična, a v svoji tragičnosti odrešilna, je opera Ujetnik Luigija Dallapiccole. Snov je simbolično prestavljena v dobo inkvizicije in pripoveduje o Ujetniku, ki ga v Ječarja maskirani Veliki inkvizitor slepi z vizijo svobode. Vendar pa vrata, ki mu jih Ječar odpre, ne drže v svobodo, ampak na grmado, in Ujetnik prepozna v Ječarju Velikega inkvizitorja. Zle slutnje Matere, Ujetnikovo upanje v svobodo, Inkvizitorjeve mučiteljske metode, vse to je strasten odpor na dobo fašizma in nacionalsocializma. Formalno vsebuje delo po eni strani elemente italijanske veristične opere in italijanskega belcanta, po drugi strani pa elemente dunajske šole, predvsem pa Bergovega ekspresionizma.

Iz istih motivov je nastala tudi opera Luigija Nona »Intolleranza 60«, vendar z drugačnimi sredstvi. Na bienalu smo to opero spoznali le po avtorjevem predavanju in kratkih ilustracijah z magnetofona. Iz tega lahko posnamemo, da je snov opere sestavljena iz številnih elementov, na primer: nesreče v rudnikih, povzročene s kriminalnim odnosom razreda, kateremu so tuja življenja sredstvo izkoriščanja; borba Alžircev za svobodo in neonacistični sistem mučenja, ki so jih francoski padalci uprabljali, da bi zadušili to gibanje; razne manifestacije rasne diskriminacije in neonacistično gibanje 1960. leta; 5 najpopularnejših parol našega stoletja («Nie wieder!», «No pasaran!» itn.); dela Juliusa Fucika, J. P. Sartra in tako naprej. Poleg klasičnih izraznih sredstev so uporabljena tudi najnovejša: v vizualnem spektru poleg realne scene in oseb še laterna magica, v audialnem pa poleg instrumentalne in vokalne glasbe še njuna magnetofonska obdelava do končnega pojava, konkretne glasbe, ter možnost stereo-ozvočne dvorane.

Iz tega lahko sklepamo, da je umetniški koncept Luigija Nona združevanje klasičnih in najnovejših elementov v formalnem pogledu glasbe, v vsebinskem pa njena

aktivna, ekspresivna vloga v današnjem času. Podobno usmerjenost ima ves krog skladateljev, zbran okrog Studia di fonologia v milanskem radiu. Poleg Nona je treba omeniti še predvsem Luciana Beria in Bruna Maderno, katerih krajša dela smo slišali na bienalu. Istega pa ne bi mogli trditi o njegovih pariških kolegih, o skupini Recherches musicales, ki deluje pri francoski radioteleviziji. Ze iz besed umetniškega vodje Pierra Schaeffera smo izvedeli, da je njihov trenutni namen predvsem raziskati materijo, ki bo služila umetniku bodočnosti za njegovo delo. Raziskujejo vidno in slušno materijo, predvsem iz vidikov, ki jih odpirajo magnetofon, film in elektronika. V Zagrebu smo videli vrsto eksperimentalnih filmov, ki so pokazali skupne rezultate teh prizadevanj. Ravno tako je imel eksperimentalni karakter kolektivni koncert za magnetofon in instrumentaliste, ki je prikazal glasbena dela pripadnikov te šole.

Kot čisti eksperiment je treba obravnavati tudi koncert del Johna Cagea in njegovih posnemovalcev Toshi Ichyanagija in Christiana Wolfa. Če citiramo Cageove besede: »Glasba ni nič drugega kot element v gledališču istodobnosti, v katerem so dogodki povezani med seboj edino s tem, da se dogajajo v istem času«, je s tem povedano vse, ker dogodki, ki so se tistega večera dogajali na koncertnem odru, druge povezanosti med seboj res niso imeli. Isto velja tudi za eksperimentalni balet Dancers' Workshop Company iz San Franciscu pod umetniškim vodstvom Ann Halprin. Vse to je še eksperiment, ki razvojno ni niti tako daleč, da bi že mogli reči, ali nosi ta popolna aleatorika in nihilizem v sebi tudi kakšno pozitivno zrno ali ne.

Vendar pa ima Amerika poleg teh ekstramov in poleg glasbe, oprte na tradicijo, ki jo sicer poznamo (Copland, Creston, Barber itn.), še tretjo, srednjo smer, na katero je opozoril tudi na festivalu prisotni ameriški kompozit Gunther Schuller. To je smer, ki sledi Gershwinovim stopinjam in skuša združiti klasično glasbo z jazzom. Proti intelektualizmu, v katerega lahko zapelje dodekafonija ali elektronska tehnika, se upira z uporabo improvizacije. Vendar pa improvizacija spet ni isto kot aleatorika, ker ima v sebi določeno napetost, ki je aleatorika nima. Schullerjev Razgovor za jazz in godalni kvartet zveni sicer take glasbe nevajenemu poslušalcu nekoliko nehomogeno, vendar se s pravo združivtviijo obeh elementov odpirajo takšni glasbi nove perspektive.

Seveda tudi v Franciji ne išče danes novih poti samo skupina Recherches musicales. V Zagrebu so bila na sporedu dela številnih sodobnih francoskih komponistov: J. Françaixa, H. Dutilleuxa, O. Messiaena, P. Bouleza, A. Jolivet, D. Milhauda in drugih, vendar na žalost nobeno delo iz najnovejšega časa. Pač pa so nas presenetili Poljaki z dvema krstnima izvedbama del dveh gotovo najbolj poznanih poljskih skladateljev Witolda Lutoslawskega in Krzysztofa Pendereckega. Lutoslawski je za II. bienale napisal Tri poeme za zbor in orkester z naslovi Misli, Velika bitka, Odmor v nejevolji. Skladba je sestavljena iz zvočnih blokov, merjenih v sekundah, pisana ekstremno pointilistično z uporabo raznih šumov in efektov, vendar ta tehnika ni sama sebi namen. Ponazarja vsebino miselno in razpoložensko, analogno k vsebini teksta. Krstne izvedbe Koncerta za violino in orkester Pendereckega (zaradi istočasne izvedbe Lulu) na žalost nisem slišal. Vendar se, sodeč po kritikah, stilno ne razlikujejo dosti od Zalostinke za žrtvami Hirošime, ki smo jo slišali spomladi v Ljubljani.

Čudoviti orkester Moskovske državne filharmonije nam je pod vodstvom Kirila Kondrašina (med drugim) predstavil dve sodobni deli sovjetske glasbene ustvarjalnosti: Peto simfonijo op. 76 M. S. Vajnerga (skladatelj glasbe filma Letijo žerjavi) in E. M. Mirzojanovo Simfonijo v c-molu. Ze naslovi povedo, da sta deli zasidrani v romantični tradiciji. Ob tem sta prepojeni s folkloro sovjetskih narodov, ki je tako bogata, da nudi ogromno snovi za najrazličnejše smeri in obdelave. Vrednota teh del ni v njihovi formi, ampak v prvobitnosti in jedrnatosti, v doživljem izrazu. Zato tudi ne more obveljati občutek češ, toliko je takih ali podobnih del, ker se nanaša predvsem na formo. Sicer brez dvoma drži, da bo tudi sovjetska glasba prej ali slej morala najti svojo novo formo, vendar je Sovjetska-zveza dežela (danes morda še edina), ki je toliko elementarna, da ima tudi v stari obliki povedati še marsikaj.

Tudi jugoslovanska glasba se je predstavila s številnimi obrazy. Na eni strani je tu posnemanje eksperimentov, h katerim pa bi bilo treba omeniti, da nimajo pravega smisla. (Tu mislim na Kelemenov Radiant in Petrićevo Elegijo). Eksperimentiranje je gotovo pozitivno, toda z lastnimi idejami. Vendar je ravno Milko Kelemen dokazal svojo veliko vlogo v naši sodobni glasbi z Ekvilibri za dva orkestra ter z baletom Dvojnik, v prvih z muzi-

kalno uporabo avantgardnih sredstev, v drugem pa s prepričljivostjo. Iva Maleca smo spoznali predvsem kot sodelavca Schaefferjeve eksperimentalne skupine. Krešimir Fribee je pristaš ekstremnih sredstev, tako v Kozmičnih gibanjih za orkester kot v baletu Demon zlate ulice. Pavle Merku je za bienale napisal Concert za rog in zbor. Delo sloni na kontrastu ekspresivnosti zbora in atonalne arhitektonike roga. Ramovševa Pentaktasis je pisana v njegovem jasnem, klenem slogu z dokaj radikalno uporabo novejših sredstev. Uroš Krek v Inventiones za violino in orkester ni avantgardist, temveč išče inventivno izraznost. Pač pa smo Petrića v Zagrebu spoznali naenkrat drugačnega, kot smo ga poznali doslej. Poleg Elegije za harfo je tudi njegov ciklus za zbor in instrumente Kamen smrti pisan v pointilistični tehniki.

To je le bežen vtis o jugoslovanski sodobni glasbi; izvajane je bilo dosti več, deloma z magnetofona. Govoriti o njej podrobneje bi zahtevalo celo razpravo. Eno pa je gotovo: jugoslovanska sodobna glasba je danes enakovreden in ploden del evropske ter svetovne glasbene ustvarjalnosti, v svojih najboljših dosežkih pa tudi njen kreativni soustvarjalec.

Kristijan Ukmar

ČLOVEK, PESNIK IN BOREC

Blaže Ristovski

(Ob dvajseti obletnici tragične smrti makedonskega pesnika in borca Koče Racina.)

Natanko pred dvajsetimi leti je v partizanski bazi na orjaškem Lopušniku (v zahodni Makedoniji) v vihuri sovražnikovih ofenziv in slavnih partizanskih zmag prenehalo biti od svinčenke predrto srce enako velikega človeka, pesnika in borca Koče Racina. Dvajset let fizične odsotnosti enega največjih makedonskih književnikov in revolucionarjev, tega nenevadnega rokodelca-lončarja, velikega intelektualca-samouka in marksista, samoniklega umetnika — to je potrditev življenjske sposobnosti njegovega nevelikega, a pomembnega opusa.

V že profanirani »svobodi« mlادتurške revolucije, na pobočjih starega Velesa, mesta ob bregovih Vardarja z večno nemirnim duhom, v času, ko se polagoma začno zapirati vrata delavnic prej cvetoče veleške čaršije in pričrjena postopoma sko-

zi slepe ulice kasabe prodirati Evropa, se je 1909. leta rodil K. Racin, prvorojeni naslednik očetove težaške obrti in samorasli pesnik večno zaslužjenega in nikoli pokorjenega naroda na Balkanu. Bosonog je pešagal mladi pesnik skozi vonj po smodniku v vojnah 1912., 1913. in 1914—18. leta, se učil iz surove knjige življenja in boja ter se naučil patriotizma, pa tudi visokega proletarskega humanizma. Ker ni imel niti osnovnih pogojev za nadaljevanje šolanja, je odlični dijak Racin zamenjal šolo za očetovo lončarsko delavnico, mešaje mladeniški znoj in umetniški talent s pičlo motno vodo in trdo ilovico. Tu je pravzaprav prvič izpričan Racinov umetniški duh.

Konec napornega delavnika pa je pomenil samo začetek drugega dela življenjske naloge: samoizobraževanja ob lojeni sveči v podstrešni sobici. Branje postane molitev jutrišnjemu dnevu, knjige odpirajo neznanata vrata v življenje. Tako spozna tudi ljudsko poezijo, tako proučuje tudi napredno socialistično literaturo, ki je ni težko našel v rodnem mestu. Sam je občutil težo delavčevega dneva, zato je sprejel pot brezkompromisnega boja za osvoboditev dela in naroda, pot boja za novo družbo brez izkoriščevalcev in izkoriščanih. Kočo je zgodaj stopil v vrste naprednega delavskega gibanja in postal skojevski voditelj v Velesu, dvajsetleten pa je 1928. leta kot delegat prisostvoval četrtemu kongresu KPJ v Dresdenu ter kasneje opravljal različne dolžnosti v vodilnih organih KPJ za Makedonijo. Toda dejavnost partijskega delavca gre vzporedno z zapori in preganjanji, ki ga spremljajo do konca njegovega kratkega življenja.

Književno prične delovati leta 1928, ko sta natisnjeni njegova prva povest »Rezultat« in prva pesem (v srbohrvaščini) »Sinovi gladu«, deli iz izrazito socialno-revolucionarnim tonom, čez tri leta pa se poptopi v globine Heglove dialektike, ki jo primerja z marksistično kritiko. V nenehnem stiku z naprednimi jugoslovanskimi pisatelji — sodeluje samo v naprednih časopisih — Kočo Racin nemirno križari po mestih in beži pred policijsko tiralico, se neutrudno uči in ustvarja: pesmi, povesti, roman, eseje, kritike, študije iz narodne zgodovine in kulture itd. Od 1936. leta, ko Racin objavi prvo pesem v makedonščini, se pričanja novo obdobje pesnikovega ustvarjanja obenem pa tudi novo obdobje v zgodovini njegovega naroda. Po objavi več posameznih pesmi v makedonščini po časopisih in listih vse Jugoslavije (tudi v

Sloveniji je sodeloval v Seliškarjevem »Zborniku 1939«) izda konec 1939. leta svojo prvo in edino zbirko pesmi »Bela svitanja« (V Zagrebu), ki se je, čeprav so jo takoj, ko je bila dotiskana, prepovedali, naskrivaj razširjala in močno vplivala ne le na mlade makedonske književnike, da so ustvarjali v rodnem jeziku, ampak tudi na vse njegove sodobnike in jih mobilizirala v boju za narodno in socialno osvoboditev.

Bolgarska okupacija Makedonije (1941) ne samo da ni v ničemer izboljšala položaja, v katerem je bil narod, ampak je še v novih oblikah nadaljevala sistem raznarodovanja in izkoriščanja. S tem pa se nadaljuje tudi Racinovo preganjanje in zapori. Vse do tistega dne, ko se pesnik vključi v vrste partizanskih odredov, kjer nadaljuje svoje propagandno delo — pripravlja prve zbirke makedonskih narodno-osvobodilnih pesmi. V noči 13. junija 1943. leta pa je Racin tragično končal, ne da bi dočakal zoro opevanega »belega dne«, ki je bil že na obzorju.

Razen romana »Opij«, ki ni popolnoma ohranjen, približno desetih doslej znanih povesti in nekaj književnih kritik ter esejev nam je Kočo Racin zapustil tudi določeno število pesmi v srbohrvaščini z močnimi socialno-revolucionarnimi poudarki v duhu tako imenovane socialne šole in ekspresionistično obarvanih. Toda tisto, zaradi česar je Racin velik pesnik, tisto, ker bo ostalo za vse čase ne samo v makedonski, temveč tudi jugoslovanski pesniški antologiji, to je nevelika zbirka pesmi v makedonščini »Bela svitanja«, ki vsekakor pomeni, čeprav ni prva po vrsti v makedonskem jeziku, največji dosežek makedonske poezije do osvoboditve.

Potrpežljivo in resno je proučeval makedonski jezik, vnašal življenje v sleherno uporabljeno besedo, pel je preprosto, jasno, intimno, pretresljivo, v goli grenkobi neke resničnosti, vendar se nikoli ni spuščal do poencstavljanja in banalnosti. Racin je napisal eno od prvih strani zgodovine makedonske poezije in pokazal, da je makedonski ljudski jezik primeren tudi za najtanjša človeška čustvovanja in za najbolj glasno izražene misli ter ideje. Pesnik je vnašal v vsako besedo, v vsak izraz samega sebe in je ustvaril lasten racinovski verz in stil, ki ga ni moč ne posnemati ne prevzeti, kar pa je še pomembnejše, verz, ki se ga ne da prevajati brez nevarnosti, da bi prišlo do osiromašenja in izgubljanja poetičnosti. Njegov verz vse-

buje toliko izvornih elementov, toliko izvorne vsebine, življenja, duha, da ga ni mogoče (ne samo, da se ne sme) prevajati po leksikalnem pomenu besede. Zdi se, kakor da je življenje njegove poezije mogoče le v makedonskem jeziku. Zato tudi skoraj sleherni prevod te poezije pomeni razočaranje za tiste, ki Racina spoštujejo. Tako je tudi s slovenskim prevodom, v katerem lahko najdemo tudi zelo uspešne verzje, vzete same zase, ki pa nimajo tistega izvornega notranjega življenja in kolorita te samonikle poezije.

Težko je na kratko prikazati vse značilnosti te poezije brez nevarnosti, da bi ostal nepopoln in neprecizen. Sublimacija občutenj in miselnosti v njej, preprostost stiha, ki se približuje ljudski pesmi, njena izpovedna intimnost, lirika in psihologija, kakor da svoj govori svojim, njena dramatika z zgoščeno sugestivnostjo, z vedno udarno močno poanto in pomembnim sporočilom, ki smelo posega v globoke socialne transformacije svojega časa, avtorjevo temeljito poznavanje življenja in stremeljenj njegovega naroda — vse to je ustvarilo novo poezijo o tem življenju, poezijo, ki je prikazovala vso tragiko položaja človeka v dani družbi, z živim notranjim učinkom umetniškega pripovedovanja in optimizmom borbene sile, katere izvor je v naporih in delu delovnega človeka, optimizem visoke človečnosti, realne nade in trdne vere. Ta in takšna Racinova poezija s specifično metaforiko in nekakšnim racinovskim ritmom, skoraj povsod brez rime, je delovala in še vedno deluje močno, umetniško, človeško.

Neobsežna Racinova proza nima umetniške intenzivnosti njegove pesniške besede, jo pa bolje pojasnjuje in uspešno dopolnjuje. Čeprav je ostala nedokončana in je ta fragmentarnost jasno vidna, pripomore pesnikova proza k boljšemu oblikovanju lika velikega človeka in neutrudnega borca, ki se je od mladih nog boril z življenjem zaradi življenja, borca, ki je živel in delal pojoč o življenju in delu, sanjajoč prepričan o tistem »dnevu nad dnevi, dnevu vseh težakov«, ko bo čas obstal začuden nad prizorom:

srceto puka obrači
i pliska zname alovo
srceto što se ctvora
i širi širno široko —
celiot svet da zagrne!

Zivel je pesnik in pel in se boril in pesem mu je zamrla v suhem grlu...

Prevedla Hermina Jug

PREGLED O PRAVEM ČASU

Za Probleme napisal Z. Heřman, Praga

Zdeněk Heřman (rojen 1934 v Pragi) je mladi kritik iz vrst generacije, ki je po l. 1956 polemično nastopila proti vulgarnosociološkim razlagam dozdevno marksistične kritike. Sodeloval je pri mladinskem časopisu »Květen« (od l. 1957 do l. 1959, ko so časopis ukinitili z motivacijo, da uvaja »revizionistične« misli) in kasneje v drugih časopisih (Host do domu, Divadlo idr.). Objavil je obsežnejše študije o otroški literaturi in o vprašanjih gledališča in glasbe. Sedaj je zaposlen pri Državni založki otroške knjige v Pragi.

Vrhunsko obdobje dejavnosti malih gledališč se pojavlja v evropskem merilu nenakomerno, ni malo dežel, kjer je že končano. Na Češkoslovaškem pa prav v zadnjem letu nedvomno kulminira vrsta odrov, ki uvajajo tako imenovane »male forme«. Naziv je seveda le površen in netočen — vključuje kabaretne igre, pantomimo in poskuse za enotnejši gledališki program, blizek bežni gledališki obliki. Te razčlenjenosti kajpada ni treba razumeti kot negativno potezo, gre le za različne modifikacije enake težnje, za maksimalno prikazovanje današnjih življenjskih čustev, konfliktov in resnic.

Mala gledališča so večinoma dobro obiskana, njihov idejni vpliv na mladino pa je nesporno močnejši kot vpliv večine oficialnih odrov; nemara celo presega vpliv literature. Končno se da ta zaključna ugotovitev povedati tudi drugače: med tistimi, ki soustvarjajo profil nekaterih malih odrov, stojijo na čelu pesniki mlajše in srednje generacije — Holub, Macourek, Kainar in drugi. Pesnikova beseda v gledališki izvedbi zajame nedvomno večji krog sprejemalcev kot pa v knjižni ali časopisni obliki.

V tej situaciji je bil od 28. aprila do 8. maja 1963 v Karlovih Varih pregled malih gledališč. V enajstih dneh so videli udeleženci šestnajst uprizoritev. To je bila zelo koristna konfrontacija najzanimivejših pridobitev na tem področju. Naj omenim samo nekaj predstav in ansamblov. Gledališče Na Zábradli (Na ograji) je prikazalo šest iger. (To gledališče je pravzaprav prvi oder te vrste po letu 1957; iz njega je izšla vrsta ustvarjalcev, ki so vplivali na dejavnost ostalih malih gledališč. Tri od teh iger so delo pantomimične skupine Ladislava Fialke; gre za stvari, ki so danes že mednarodno znane. Fialka,

ki se je učil od Marceoua, je uprizarjal te predstave v Moskvi, Berlinu, Budimpešti in na Kubi; v Karlovih Varih ni nastopil z novim programom, ampak je prikazal samo izbor iz svojih dosedanjih uspešnih in problemskih uprizoritev.

Poetične prvine, ki jih izražajo Fialkovi pantomimični sporedi, spadajo nedvomno k osnovnim odkritjem, s katerimi so se predstavila mala gledališča. Sicer pa ima Fialka vsto privrženec. Vendar nekateri kritični glasovi opozarjajo, da je nevarnost precenjevati novosti v zadnjih Fialkovih uprizoritvah.

Poglavitna vrednost malih odrov v kulturnem življenju pa je kritično stališče do vsega, kar deformira in zavira družbeni razvoj, pa najsi že bodo napake iz obdobja kulta osebnosti ali pa, v ožjem smislu, moralni defekti, ki so jim ljudje še vedno podvrženi po lastni krivdi ali pa tudi ne. Satira, moralnost in lirizem, vse to prihaja na programih malih gledališč v posebno konstelacijo, ki je zmožna popolnoma prevzeti, kakor hitro se posreči avtorjem in inscenatorjem načrt uredničiti. Uveljavlja se v različnih podobah. V gledališču Semafor gre v bistvu za gledališče pesmic; sodelujejo igralci — pevci, prevladuje pevski vložek; tekst, ki se ne poje, na videz ne predstavlja dominante. Jiří Suchý, pisec tekstov, pevec, skladatelj in instrumentalist — skupaj z Jiřijem Šlitrom, ki je spiritus agens gledališča Semafor — ne predstavljata danes samo slučajno najbolj popularnih in umetniško najzrelejših tvorcev pesemskih besedil. Popevke Suchega in Šlitra so že davno prerasle gledališče samo: gramofonske plošče, televizija in radio so iz njih napravili množično zadevo. Pri tem pa je prišlo kajpada do razumljivega problema: iztrgane iz gledališke celote so nekatere od teh pesmic izgubile tisto najbolj osebno vrednost, ki jo je dajal ravno kontekst. V tem smislu pride do izraza posebna vloga, ki jo daje oder in dialogi. Obe predstavi Semafora — »Janoš in tingl tangl« kakor tudi »Suzana ni za nikogar doma« (v drugem primeru gre že za tretjo gledališko kompozicijo, analogno koncipirano) sta bili med najboljšimi na sporedu. Prav tako je publiko navdušil tudi »odrski grenobl« gledališča Na Zábradli »Prismuknjena grlica«, v katerem imajo sicer godba in pesmice ravno tako svojo funkcijo, toda docela podrejeno pesniški besedi. V montaži verzov, proze, karikatur in muzikalnih komponent se je sestavljalu Radimu Vašinku in režiserju Janu

Grosmannu posrečilo v pesniški obliki ujeti tudi tisti ostro kritični odnos mladega človeka do dogmatičnega okleščanja življenja, pa zopet patos socialistične perspektive, ki zveni v citatu iz pesnika Františka Halasa.

Med obema skrajnima poloma, ki jih predstavljata gledališče pesmic in »odrski grenobl«, bi spadali naslednji dve gledališči: Praško gledališče Paravan — njegov glavni avtor, satirik J. R. Pick — se je predstavilo s kabaretno igro »Trafikant Jan« in »Dve torbi in aktovka«. V obeh teh delih se izraža Pickova tendenca, da bi se od literarnega kabareta prebil do kabaretne igre. S posredovanjem literarnih parodij, s posredovanjem opazovanj iz literarnega življenja Pick posplošuje življenjsko resničnost nasploh, predvsem pa življenjsko prakso intelektualcev. Skupaj z godbenim vložkom (tako kot dela gledališče Semafor z izvrstnim orkestrom Ferdinanda Havlika, igra v Paravanu enako kvaliteten orkester Slave Kunsta) predstavljata obe inscenaciji živ in aktualen humor in satiro — pri čemer vemo, da je v naslednji, za sedaj še nameravani igri, avtor dosegel še dosti več, namreč globlji, umetniško bolj uravnovešen prijem. Neko analogijo v obliki lahko najdemo tudi pri ansamblu »Večerno Brno«, ki je iz Karlovih Varov odnesel kar najbolj zaslužen priznanje. V igrah »Hamlet IV.« in »Zmaj je zmaj« so namreč avtorji Fuks, Pantůček in Skála ustvarili najprincipialnejšo, najostrejšo — in nujno potrebno satiro na to, čemer smo v dobi kulta osebnosti plačevali dokaj velik davek. Posebno igra »Zmaj je zmaj«, katere satirična ost meri zelo točno, se v splošnem šteje za delo, ki je končno prineslo osvobajajočo besedo, resnično katarzo.

Uporabljam lapidarno formulacijo kritika Milana Lukeša, da bi kar najbolj na kratko označil bistvo igre »Zmaj je zmaj«, pisane v »duhu starega aristotelskega principa začetek, sredina in konec«: »gre za zmaja, ki ga razumljivo ni, ki pa je vendar sila dobrodošel v situaciji, ko gre vse narobe in se da vsa krivda naprtiti nanj. Zmajeva eksistenca dobi ideološki blagoslov s pomočjo argumentov iz dela klasika Erbena in organizira se ustrezna akcija. Borec z zmajem pa zraste mestnim očentom čez glavo in končno se pokaže, da je bil ravno on tisti, ki se je okoriščal z eksistenco izmišljenega zmaja«.

Ansambel Večernega Brna se lahko opre na nenavadno igralsko osebnost Lubomíra Černíka, katerega umetnost se brez pre-

tiravanja more primerjati z umetnostjo Jana Wericha. Seveda niti brnske predstave niso popolnoma uravnovešene — zdi se, da predvsem v muzikalnem vložku manjka izrazitosti, ki je zaenkrat lastna predvsem Semaforju in Paravanu.

Ne nameravam naštevati vseh predstav na karlovarskem pregledu. Naj zato omenim samo še Tvrđak (trdi klobuk) — gledališče za dva — v katerem Miroslav Horníček in Miloš Kopecký v triurnem, zvečine improviziranem ognjemetu domislekov, šal in besednih iger publiko inteligentno zabavata, hkrati pa ne zanemarita nobene priložnosti, da ne bi satirično glosirala razmer. Igralska iskričnost tega večera je izredna in v tem oziru je nedvomno pred ostalimi malimi gledališči, ki le ne razpolagajo s kadri, ki bi bili v vseh pogledih enako dozoreli.

Karlovarski pregled je bil sicer obsežen, vendar pa ni zajel vsega. Manjkalo je tu praško gledališče Rokoko, ki je že l. 1957 nastopilo z malimi formami; niso in niti niso mogli biti zastopani razni kabaretni in satirični ansambli, ki se množično porajajo v Pragi, pa tudi na deželi, in katerih življenjska pot se včasih konča po nekaj uprizoritvah. Da bi se mogli izvenpraški in tuji interesi seznaniti z nekaterimi inscenacijami treh malih gledališč v Pragi, je nedavno P. Blumenfeld zrežiral kratki film »Mlade rampy«.

V razvoju češkega naroda je gledališče čisto igralo pomembnejšo vlogo kot pa kje drugje. To velja za prosvetljiensko dobo vse do epohe Narodnega gledališča v preteklem stoletju. Gledališča malih form, — da še enkrat uporabim ta netončni termin — pa so reprezentirala večinoma najbolj agilno plast. Kabareti v dvajsetih letih, era Osvobojenega gledališča, Gledališče satire od leta 1945—1948 — vse to so umetniško in hkrati družbeno eksponirana dejana. Mogoče je torej navezovati daleč nazaj, ne da bi kdorkoli mehanično organiziral, odločal ali dekretiral.

Karlovarski pregled, ki je na to tradicijo opozoril, je prepričal predvsem s svojo umetniško dejavnostjo, ki ni samo gledališka, temveč je hkrati tudi avtorska in skladateljska. Njen predpogoj je bil in bo proces, v katerem se bomo postopoma otrejali navad in razvad iz starega obdobja, kjer resnica ne bo nadomeščena z iluzijo in kjer bosta imeli satira ter lirika enako važno poslanstvo kakor, recimo, ekonomska razmišljanja.

Prevedla B. H.

»MESTA REVŠČINE« IN INDUSTRIJSKI RAZVOJ REPUBLIKE ARGENTINE

Italo V. Elena in Epifanio Palermo

V Argentini so vedno obstajale družine z zelo nizkimi dohodki, ki so si zgradile svoje lastno bedno stanovanje na tujem zemljišču v okolici mest.

Po letu 1940 ti primeri niso več osamljeni, temveč tako narastejo, da nastanejo cela naselja revščine, ki rastejo in se množijo v mestih, zlasti v prestolnici in njenem predmestju. Te nove četrti je ljudstvo imenovalo »mesta revščine«.

V teh »mestih« živijo družine z nizkimi dohodki v obupnih higienskih pogojih, nakopičene v mestnih ali predmestnih naseljih, ki so jih zgradili prebivalci sami brez vsakih urbanističnih zahtev in navetov in so po večini brez vseh javnih služb. Naglo se pojavijo na tujih nezazidanih, nizkih, mokrih ali blatnih zemljiščih in se pogosto spremenijo v pravo mestno umazanijo.

Ta stanovanja so zgrajena iz odpadnega materiala (omar, kosov pločevine, starih konzervnih škatel, lepenke ali plahit). Ločijo jih ozke vijugaste poti in ob dežju jih vedno zalije voda, ker nimajo pravega odtoka.

Ta naselja so različno velika: od nekaj desetlin do več kot 30 000 ljudi.

Zaradi pomanjkljive statistike je nemogoče zajeti ves problem. Podatki govorijo vsaj o tem, da njihovo število narašča. Leta 1956 je bilo v Buenos Airesu 21 teh »mest« z 32 920 prebivalci, leta 1959 pa že 31 s 44 250 prebivalci. V okolici prestolnice pa je naraščanje še hitrejše.

Podoben pojav imamo tudi v drugih velikih mestih, kot so: Rosario, Córdoba, Mendoza itd., pa tudi v srednjih, kot je San Nicolás, kjer jih od vsega 63 000 prebivalcev živi okoli 15 000 v »mestih revščine«.

Po podatkih, ki so na razpolago, cenimo, da živi v Argentini v približno takšnih pogojih okoli milijon ljudi.

Ker naraščanje teh »villas miseria«, kot jih imenujejo Argentinci sami, sovpada s povečano industrializacijo Argentine posebno po letu 1940, se kot vzrok za njihovo naraščanje navajajo družbene posledice industrializacije. Po tej teoriji Argentina doživlja naglo industrializacijo, kar privlači v mesta veliko število delavcev, ki skušajo spremeniti svojo prvotno zaposlitev, običajno v kmetijstvu, za bolj plačano. Ker

pa v mestih ne najdemo takoj stanovanja, si začasno zgradijo ta priložnostna naselja. Drugi spet vidijo v tem politiko, ki naj bi iz določenih razlogov podpirala preseljevanje v mesta in tako priskrbelo množico industrijskih delavcev.

Takšno tolmačenje in pa sami življenjski pogoji v teh »villas miseria« spominjajo na Chadwickove in Engelsove opise položaja v Angliji in Villerméjevih v Franciji in še drugih, ki govorijo o podobnih pojavih v času evropske idustrijske revolucije.

Proučevanje problema pa je vseeno pokazalo, da so »villas miseria« v nekaterih pogledih nov pojav in da njegovi vzroki niso tako preprosti.

Po našem mnenju je novost v tem, da se ta množica delavcev ne nastani v kakršnemkoli umazanem stanovanju, ki že obstaja v mestu, kakor se je dogajalo v Londonu in Parizu v času industrijske revolucije. V primeru »villas« si delavci na nezazidanih mestnih zemljiščih sami zgradijo zasilna stanovanja. Pri tem ne upoštevajo nobenega urbanističnega predpisa in v večini primerov ne plačujejo nobenega davka ali najemnine.

Zdaj ni več političnih vzrokov, pa tudi ne neobičajno velikega porasta industrializacije a vendar ta »prehodna mesta« ne izginejo. Nasprotno, ohranila so se vse prejšnja, njihovo število in prebivalstvo pa še naraščata.

Razen tega pa ta pojav nima iste vrednosti v družbenem pogledu kot podobni pojavi v ostalih delih Latinske Amerike: »Calampas« v Čilu, »Favelas« v Rio de Janeiru, »Villas de Maloca« v Porto Alegru, naselja »Llega y pon« na Kubi, četrti »Clandestinos« v Peruu, »Cantegriles« v Urugvaj, »Tugurios« in »Jacales« v Kolumbiji in Venezueli itd.

Zaradi tega je treba ponovno in malo temeljiteje pregledati družbenoekonomsko resničnost, ki dopušča take pojave, na osnovi tesne zveze, ki jo ima zdravje ljudi z življenjskimi in delovnimi pogoji.

V primeru »villas«, kjer je tako zelo ogroženo zdravje ljudi, je najvažnejše raziskati zvezo med industrijskim razvojem dežele in nastankom ter razvojem teh »villas miseria«.

Socialne in zdravstvene razmere v »villas miseria«

Prebivalstvo je mlado z velikim odstotkom otrok (40—45 %) od 0—14 let. Večinoma so Argentinci (94—97 %), rojeni na deželi. Po-

nekod je večji odstotek, tistih, ki so rojeni v mestu, ker se je del teh otrok rodil že v samih »villas«.

Tujci so skoraj vse iz sosednih držav in predstavljajo samo majhen del prebivalstva, čeprav so ponekod lahko v večini. Emigrirali so iz političnih razlogov ali zaradi pomanjkanja dela.

Zelo malo je takih, ki bi bili brez poznanih sredstev za življenje. Skoraj vsi so delavci povečini nekvalificirani industrijski delavci. Mnogo je potujočih trgovcev, v »villas«, ki so blizu smetišč, pa otroci in odrasli zbirajo odpadke, ki so še kaj vredni.

Skupine se oblikujejo okoli osnovne družine. Velik odstotek družinskih zvez pa je nezakonitih in med sorodniki. Te družine živijo zelo na tesnem v stanovanjih, ki smo jih opisali, brez sanitarnih naprav, skupno z domačimi živalmi, muhami in podganami.

Zdravstveno stanje

je zelo slabo. Prehrana otrok je zelo pomanjkljiva in otroška umrljivost je še posebno visoka zaradi poletnih drisk. Po analizah pediatrov jo povečuje še podhranjenost. Med podhranjenimi otroki umre zaradi driske osemkrat več otrok kot med dobro prehranjenimi. Otroška umrljivost v Velikem Buenos Airesu (z okolico), kjer je veliko število »villas miseria«, je skoraj enkrat večja (54 %) kot v sami prestolnici (33,9 %).

Umrljivost zaradi tuberkuloze je nad mestnim in argentinskim povprečjem. Veliko teh ljudi tudi nosi v sebi parazita, ki povzroča eno najbolj razširjenih endemij v Argentini: bolezen »changas« (Tripanosomiasis Americana).

O nizki življenjski ravni priča tudi pomanjkanje zdravstvene in zdravniške službe ali družbené pomoči, ki bi vsaj do neke mere videla in reševala probleme, ki tu nastajajo. Naslednji indikator so zelo slabe razmere glede pismenosti in šolanja. Neobiskovanje šole in polpismenost sta resni pomanjkljivosti, ki samo še večata družbeno zlo, zlasti otroški in mladinski kriminal, prostitucijo in alkoholizem.

Popolnoma pasiven odnos oblasti do teh problemov, skušajo utemeljiti s prehodnim značajem teh človeških grupacij, čeprav nekatere med njimi obstajajo že več kot 12 let in če ena izgine, kar se zgodi samo, če pogori, se takoj pojavijo dve ali tri nove.

Zakaj nastajajo »mesta revščine«?

Za mnoge je pojasnilo preprosto: industrializacija privlači iz notranjosti dežele veliko število ljudi, ki ob prihodu v mesto ne najdejo zlahka stanovanja.

Stanovanjska stiska, ki je obče priznan, kroničen in težko rešljiv problem, in industrializacija, ki povzroča te nezdrave demagoške pojave, sta osnova za konformistično stališče, ki ga običajno zavzemajo do teh problemov.

Oba ta elementa sta resnična in do neke mere res vplivata na sam proces; vendar se pači resničnost, kadar se ju gleda ločeno od pojava notranjega preseljevanja z njegovimi medsebojnimi zvezami ter v funkciji družbene in ekonomske resničnosti dežele, kjer se vse to dogaja.

a) *Stanovanjska stiska.* — V Argentini je okoli 1 500 000 stanovanj premalo, od tega jih pride na prestolnico okoli 600 000. Problem je še težji med preprostim ljudstvom, ki pride s podeželja ali je iz mesta samega, ker življenjski stroški in z njim cena stanovanja stalno naraščajo.

Veča se sicer gradnja razkošnih in udobnih stanovanj, ne pa gradnja stanovanj za ljudstvo.

V zvezni prestolnici je leta 1958 184 270 družin (650 000 ljudi) živelo v enem samem stanovanjskem prostoru, 111 191 družin (364 000 ljudi) pa je živelo kot podnajemniki z različnimi stopnjami nakopičenja (celo več kot 10 ljudi skupaj). To pomeni, da prebivalci mesta skupno z deželani iščejo stanovanje. Toda le nekateri samci ga dobijo tako, da se stiskajo po najslabših, a zelo dragih penzionih.

V takšnih pogojih živi približno tretjina prebivalcev Buenos Airesa.

Ljudje, ki ne morejo plačati najemnine za takšno stanovanje, zlasti kadar gre za nove družine, se priključijo prebivalcem »mest revščine«.

b) *Industrializacija.* — Vedno večji dotok ljudi v velika mesta se zdi logično povezan z njihovim industrijskim razvojem. Toda analiza industrijskega razvoja v Argentini nas ne privede do zaključka, da je to odločilni faktor pri preseljevanju ljudi. Povečanje industrijske proizvodnje se v Argentini začne mnogo prej, kot so se pojavila »mesta revščine«. Njihov pojav in porast se res ujema s povečano proizvodnjo v letih 1943—1948, ki potem niha do leta 1958 in nazadnje celo upada, »mesta« pa se še vedno večajo.

Statistika tudi kaže, da industrijska proizvodnja ne narašča sorazmerno z naraščanjem prebivalstva.

Če vzamemo za primer Buenos Aires, ki je leta 1947 imel 1 741 388 prebivalcev, leta 1960 pa že 3 744 651, vidimo, da to veliko povečanje prebivalstva ne more biti odvisno samo od povečanja proizvodnje, posebno po letu 1947, ko »villas miseria« rastejo še posebno naglo. Pri tem pa moramo upoštevati še dva nova elementa: v proizvodnjo so se vključili delavci, rojeni v samem tem okolju, in del povečane proizvodnje gre na račun večje proizvodnosti dela in ne na račun zaposlitve novih delavcev. Važno je še to, da večina novih prebivalcev od 14 let naprej ni zaposlena v proizvodnji, temveč se ukvarja z »uslugami«.

Po letu 1948 je razvoj argentinske industrije naglo zastal, dotok ljudi v mesta in predmestja pa se še vedno večja. To pomeni, da industrializacija sama po sebi še ne pojasni preseljevanja.

c) *Notranja preseljevanja.* — Preseljevanje velikega števila ljudi v mejah dežele je za Argentino zelo važno, če pomislimo, da se četrtnina njenega prebivalstva stalno seli. Glavna smer teh selitev je iz dežele v mesto, naravnost ali pa preko podeželskih mest. Najbolj vidno pa je preseljevanje v prestolnico in njeno bližino, kamor se je od 1936—1943 priselilo povprečno 72 000 ljudi letno; od 1943—1947 pa povprečno 117 000 ljudi letno.

Clovek, ki se seli iz dežele v mesto, je po večini iz preprostega ljudstva, mlad, polpismen in nekvalificiran za industrijsko delo. Vse te značilnosti najdemo tudi v »mestih revščine«. Malo nenavadno je, da toliko podeželskega prebivalstva menja svoje bivališče na deželi za barako v »villas miseria«.

Večina se seli, ker išče delo. Drugi tudi na deželi živijo v veliki bedi. Tretji hočejo napredovati in samo malo se jih preseli iz drugih vzrokov.

Faktor »privlačnost mestnega blišča« je zelo slab spričo globljšega resničnega vzroka, da ljudje na deželi nimajo dela, da bi lahko živeli. Tako se tu srečamo z novim problemom — s stalno krizo v kmetijstvu.

Notranje preseljevanje kot odraz stalne »krize polja«

Analiza družbenoekonomskega položaja kmetijstva nam pokaže, da pogoji izkoriščanja zemlje ponekod ne nudijo niti

najosnovnejših pogojev za življenje ljudi. Argentina je v začetku tega stoletja veljala za »svetovno žitnico«. To pomeni, da ni neplodna zemlja kriva za takšno stanje. Pojasniti bi bilo treba tudi dejstvo, da je veliko kmetijskih delavcev, ki zdaj živijo v »mestih bede« v Buenos Airesu, prišlo ravno iz najbogatejše province v državi, s področja Pampeane. Njena zemlja in pašniki pa spadajo med najboljše na svetu. Od 14 milijonov ha obdelane zemlje v Argentini jih 11,9 milijona spada ravno v to področje, kakor tudi 83 % celotne živinoreje.

Treba je vedeti, da je v Argentini obdelovalna zemlja v veliki meri izkoriščena za živinorejo. Površina posejane zemlje se je po letu 1914 zmanjšala, medtem ko se je površina zemlje, namenjena živinoreji, po letu 1936 celo povečala. To je faktor, ki je pripomogel k odseljevanju ljudi z dežele, ker v Argentini velja pravilo, da je za poljsko delo potrebnih 4,5—5 delavcev na km², v živinoreji pa samo 1—4.

Zmanjšala se je z žitom posejana površina, pa tudi proizvodnja žita na človeka. Poljedelstvo ni mehanizirano, ali pa je samo delno na nekaterih področjih.

Tudi veleposestniški sistem je osnova za izseljevanje z dežele. V Argentini imata 2 % lastnikov 65 % najplodnejše zemlje in v deželi najdemo še izkoriščevalni sistem in proizvajalne odnose fevdalnega tipa.

Ko proučujemo faktorje, ki stalno delujejo in pomagajo pri tvorbi »mest bede«, moramo posebno poudariti tiste, ki povzročajo odselitev delavca iz rodnega kraja.

Vzroki za odselitev kmetijskega delavca

Slabi življenjski pogoji kmetijskih delavcev so precej podobni pogojem v »mestih revščine«. Ni nobenih podatkov, ki bi pokazali pravo stanje prehrane ljudi na splošno. Uradne številke, ki jih navajajo mednarodni dokumenti, govorijo o visoki potrošnji mesa in drugih osnovnih hranil, ker so močno pod vplivom prevelike potrošnje nekaterih mestnih slojev, posebno tistega mestnega konglomerata, ki zajema več kot tretjino vsega prebivalstva in zvišuje povprečje premajhne potrošnje podeželskega prebivalstva.

Na področjih, ki so oddaljena od metropole, imamo stalno premajhno potrošnjo zaščitne prehrane, kot so: mleko, jajca, sir, ribe, kar je nekoč vsaj delno nadomestila velika potrošnja mesa. V zadnjih letih pa se manjša potrošnja še te pro-

teinske prehrane, tako da je pomanjkljivost še večja.

Potrošnja mleka in mesa je od leta 1950 do leta 1959 občutno padla. V najtežjih pogojih živi podeželsko prebivalstvo, to bedno ljudstvo, ki ga lahko srečamo povsod in živi kot po čudežu od svoje revščine, skoraj popolnoma izven proizvodnje in potrošnje. To življenje ni nič boljše, kot je v »mestih bede«, gotovo pa je velikokrat mnogo slabše.

Posledice te življenjske ravni vidimo v visokih številkah otroške umrljivosti, ki znaša v prestolnici 33 %, v La Roja pa se dvigne celo na 96,4 %.

Za tuberkulozo umre v Argentini približno isto absolutno število (447) od skupno 6 milijonov otrok med 0—14 letom kot v ZDA (450) od 42,8 milijonov torej sedemkrat več!

V deželi ni pomembne sanitarne organizacije in načrtnega dela na tem področju, kar je spet dokaz za nizko družbeno in zdravstveno raven. Lepo se to vidi v razporeditvi zdravnikov, ki nastane zaradi deformacije metropolitanizma in neupoštevanja potreb. Od celotnega števila zdravnikov 26 356 (1956) jih je skoraj polovica v prestolnici, kjer pride zdravnik na vsake 335 prebivalcev (1954). Za ostalo deželo pa jih ostane nekaj več kot polovica, ki pa so spet skoncentrirani v provincijskih mestih. Obstajajo obširna področja, kjer pride na zdravnika od 4000—5000 prebivalcev.

To dejstvo pojasnjuje, zakaj v Buenos Airesu umre samo 0,7 % otrok, ki niso imeli zdravniške pomoči, v Santiagu del Estero pa se to število dvigne na 62,7 %.

Silno slaba je tudi organiziranost, stopnja razširjenosti in učinkovitost vzgoje v vsej državi. Polpismenost in nešolanost sta težka problema na podeželju.

Na podeželju živijo ljudje brez zemlje v slabih stanovanjih, ki so na ogromnih veleposestvih kilometre in kilometre oddaljena drugo od drugega. Daleč so od majhne podeželske šole in zdravnika, ki je edini predstavnik neke organizacije za pomoč več desetim kilometrov naokoli, tako da so praktično brez vsake socialne pomoči.

Delo je plačano tako bedno, da morajo delati vsi člani družine, da bi si prislužili vsaj toliko, da bi lahko živeli. Toda niti tega minimuma ni vedno in nekateri člani družine, ki raste kljub veliki otroški umrljivosti, morajo oditi za delom in kruhom.

(Konec prihodnjic)

